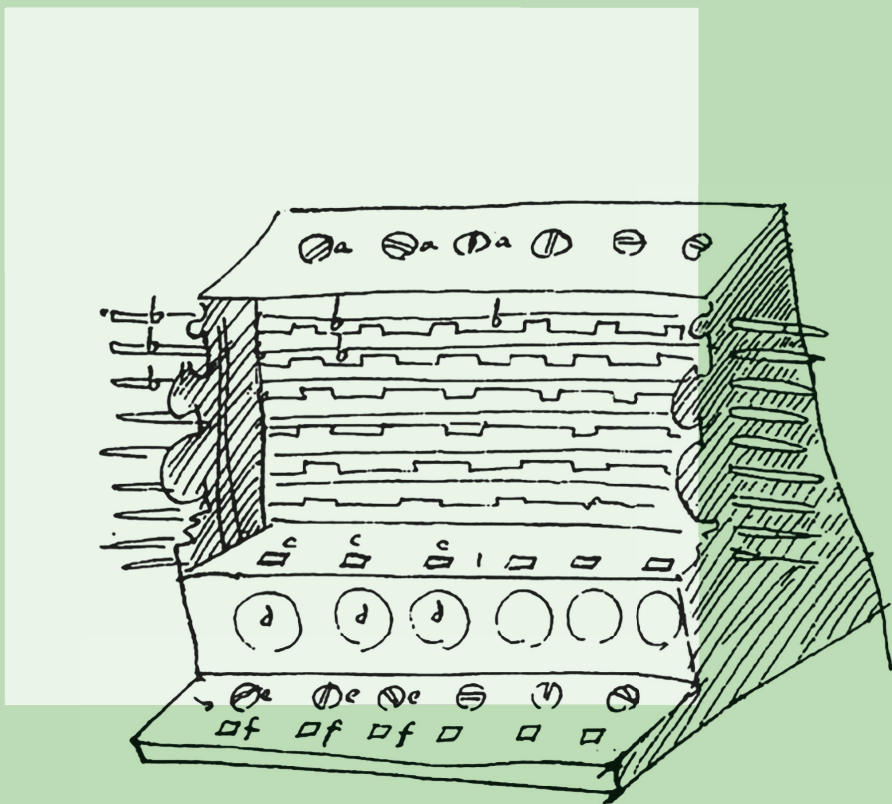

DVT

2023/1-2
ročník/volume LVI

Dějiny věd a techniky

History of Sciences and Technology

OBSAH

ÚVODEM DO ROKU 2023

- 3 Jsou tu s námi počítače už čtyři století? • HELENA DURNOVÁ

ČLÁNKY

- 9 Alchymie v českých zemích III. Alchymické bádání za vlády Rudolfa II. • IVO PURŠ – VLADIMÍR KARPENKO
28 Pedologický ústav hlavního města Prahy • ZUZANA SCHIEROVÁ
52 Kapitoly z formování zemědělského školství na Moravě. Agronom Jan Adamec a jeho soupeřníci a následovníci • GUSTAV NOVOTNÝ

RECENZE A ZPRÁVY

- 87 Tomáš Korbel, *Čeští architekti a stavitelé v 19. století. Profesní a společenský vzestup*, Praha 2021 • MILADA SEKYRKOVÁ
89 Zdeňka Jastrzemska – Dagmar Pichová – Jan Zouhar, *Jen mít dosti sil! Ženy v dějinách české filozofie a vědy*, Brno 2020 • PAVLÍNA TOMÁŠOVÁ

OBÁLKA

Náčrtek Schickardova počítacího stroje z jeho dopisu Keplerovi z 25. února 1624.

CONTENTS

AS AN INTRODUCTION TO 2023

- 3 Have the computers been with us since four centuries ago? •
HELENA DURNOVÁ

ARTICLES

- 9 Alchemy in the Czech lands III. Alchemical search during the
reign of Rudolf II. • IVO PURŠ – VLADIMÍR KARPENKO
28 The Paedological Institute in Prague. • ZUZANA SCHIEROVÁ
52 Episodes from the establishment of agricultural education in
Moravia. The agronomist Jan Adamec and his contemporaries
and followers • GUSTAV NOVOTNÝ

REVIEWS AND REPORTS

- 87 Tomáš Korbel, *Čeští architekti a stavitelé v 19. století. Profesní
a společenský vzestup*, Praha 2021 • MILADA SEKYRKOVÁ
89 Zdeňka Jastrzemska – Dagmar Pichová – Jan Zouhar, *Jen mít
dosti sil! Ženy v dějinách české filozofie a vědy*, Brno 2020 •
PAVLÍNA TOMÁŠOVÁ

COVER

Drawing of Schickard's computing device from his letter to Kepler,
dated 25 February 1624.

Jsou tu s námi počítače už čtyři století?

Helena Durnová

Have the computers been with us since four centuries ago? Which computer was the first one? In this contribution, we commemorate the invention by Wilhelm Schickard, described in his letter to Johannes Kepler, written in 1623, and discuss why it is usually Blaise Pascal's slightly later invention which is usually mentioned as the first computer.

Keywords: computer science – mathematics – history of computing – Wilhelm Schickard

Řekne-li se „první počítač“, většinou se člověku vybaví americký ENIAC, britský EDSAC, Zuseho počítače nebo další velké počítače sestrojené na sklonku 40. a na začátku 50. let 20. století. Byly to stroje, na jejichž návrhu, konstrukci a programování se podíleli lidé, kteří sami potřebovali něco spočítat, tedy zejména astronomové a inženýři, často s nezanedbatelným matematickým vzděláním. Do období těsně po druhé světové válce spadá počátek bouřlivého rozvoje výpočetní techniky – tak bouřlivého, že jeho vlastní aktéři si brzy začali uvědomovat dalekosáhlost změn vyvolaných samotnou existencí počítačů a začali se pít po historii svého oboru. Říká se, že například Konrad Zuse (1910–1995) viděl vesmír jako jeden velký stroj na zpracování informací, tak daleko však chodit nemusíme.

Snad proto, že první počítače byly po druhé světové válce sestrojeny v Anglii a USA, se do středu pozornosti těch, kteří se třeba i ze zvědavosti začali pít po předchůdcích poválečných počítačů, dostal Charles Babbage (1791–1871). Dnes je dobře znám jako ten, který navrhl konstrukci dvou strojů: diferenčního a analytického. Například v roce 1977 ho za průkopníka počítačů označil hlavní konstruktér počítače EDSAC Maurice Wilkes (1913–2010).¹ V literatuře je popisována také role, kterou sehrál Luigi Menabrea (1809–1896), voják vysoké šarže, který studoval techniku a matematiku na univerzitě v Turíně. Ten přednášky Charlese Babbage vyslechl a zapsal v Itálii v srpnu 1840 a v roce 1842 je vydal pod názvem *Notions sur la Machine Analytique de M Charles Babbage*. Do příběhu kolem Babbage patří také Ada Lovelace² (1815–1852), která Menabreův text

¹ M. V. Wilkes, „Babbage as a computer pioneer“, *Historia Mathematica* 4, 1977, č. 4, s. 415–440. DOI: [https://doi.org/10.1016/0315-0860\(77\)90079-9](https://doi.org/10.1016/0315-0860(77)90079-9).

² Používají se i další varianty jejího jména: Augusta Ada Byron; Ada King, hraběnka z Lovelace.

přeložila do angličtiny a opatřila cennými komentáři. Nejen na základě toho je dnes považována za první programátorku.

Babbage však nebyl ve svých úvahách o mechanizaci výpočtů první. O mnoho let dříve se sestrojením počítačícího stroje zabýval také německý filosof, matematik, logik a politik Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716). Svůj stroj představil Královské společnosti v Londýně v roce 1673 a posléze také v pařížské Akademii věd.³ Třicet let před Leibnizem sestrojil počítačící stroj Blaise Pascal (1623–1663),⁴ francouzský matematik, filosof, fyzik, ale také prozaik. Otec Blaise Pascala Étienne byl od roku 1639 vysokým úředníkem v Rouenu, kde si vytkl za cíl zjednat pořádek ve výběru daní. Právě za tímto účelem jeho syn navrhl a sestrojil v letech 1642 až 1644 Pascalinu, stroj, který prováděl aritmetické operace s celými čísly. Blaise Pascal stroj v roce 1644 věnoval vysokému úředníku u královského dvora. To přispělo k tomu, že se Pascalina nikdy tak docela z povědomí nevytratila, což by vysvětlovalo skutečnost, že bývá tradičně uváděna jako první počítač.

První práce týkající se historie výpočetní techniky a oblastí s ní spojených z pera historiků vědy a techniky začaly vznikat na sklonku 70. let 20. století. Pascalův vynález v nich často figuruje jako významný mezník, zpravidla jako počátek. Řečeno slovy historiků,⁵ byla načrtnuta linka vedoucí od strojů sestavených Pascalem a Leibnizem přes další stroje usnadňující aritmetické operace ke strojům vznikajícím těsně po druhé světové válce. Přestože o Schickardově návrhu počítačícího stroje pro Keplera víme již od roku 1957,⁶ Pascal zůstal v obecném povědomí tím, kdo navrhl a sestrojil první počítačící stroj. Zajímavě tuto ranou historii načrtl H. H. Goldstine v knize *The Computer from Pascal to von Neumann*.⁷ Prehistorii (tedy době před rokem 1800) věnoval poměrně krátkou kapitolu čítající pouhých osm stran, v níž se zmínil i o Schickardovi, jehož označil za původce prvního počítače, v názvu jeho knihy však zůstalo jméno Pascalovo. Podobně francouzský historik vědy René Taton⁸ považoval za vhodné označit za první počítač Pascalinu,

³ J. P. Flad, *Les trois premières machines à calculer : Schickard (1623) – Pascal (1642) – Leibniz (1673)*. Université de Paris: Paris 1963, 27 s.

⁴ R. Taton, „Sur l’invention de la machine arithmétique“, *Revue d’histoire des sciences et de leurs applications* 16, 1963, č. 2, s. 139–160. DOI: <https://doi.org/10.3406/rhs.1963.4447>.

⁵ W. Aspray – M. Campbell-Kelly – N. Ensmenger – J. Yost, *Computer. A History of the Information Machine*. Westview Press 2014.

⁶ F. W. Kistermann, „Abridged multiplication – the architecture of Wilhelm Schickard’s calculating machine“, *Vistas in Astronomy* 28, 1985, s. 347–353.

⁷ H. H. Goldstine, *The Computer from Pascal to von Neumann*, Princeton University Press 1972.

⁸ R. Taton, 1963.

protože se jako první začal používat, a neexistoval tedy pouze v plánech jako Schickardův. Naopak americkou společností IEEE a kurátory muzea Heinz-Nixdorf Forum v Paderbornu byl i Wilhelm Schickard zařazen mezi průkopníky výpočetní techniky.⁹ V Síni slávy tohoto muzea informatiky a výpočetní techniky¹⁰ zní první čtyři jména takto: Wilhlem Schickard, Blaise Pascal, Gottfried Wilhelm Leibniz a Charles Babbage. Všeobecně však zůstává Schickardovo jméno spíše neznámé.

Schickard a jeho počítací stroj z roku 1623

Wilhelm Schickard (někdy též Schickart, 1592–1635) jako myslitel a učenec nebyl historikům vůbec neznámý. Studoval v Tübingenu a byl žákem vynikajícího astronoma Michaela Mästlina (1550–1631). V roce 1619 se stal profesorem hebrejštiny v Tübingenu a po Mästlinově smrti v roce 1631 převzal také tamní profesuru astronomie. Jako takový byl odborné veřejnosti dobře znám: jako astronom, matematik, kartograf a profesor hebrejštiny. Teprve ke konci 50. let 20. století se objevila domněnka, že zkonstruoval počítací stroj celá dvě desetiletí před Pascalem, a to v souvislosti se zpracováváním Keplerových sebraných spisů. Tuto zprávu přednesl vědecké komunitě Franz Hammer již v roce 1957.¹¹

O Keplerovi je známo, že dokázal dobře zúročit velmi přesná pozorování Tychona Brahe a že na jejich základě dospěl k závěru, že planety se nepohybují po kružnicích, nýbrž po elipsách. Kepler pracoval na tzv. rudolfínských tabulkách, pro něž potřeboval provést velké množství monotónních výpočtů. Schickard se poprvé setkal s Keplerem (1571–1635) v roce 1617. Keplerovi bylo 46 a Schickardovi, který tehdy působil jako jáhen, 25 let. Z jeho korespondence s Keplerem z let 1617–1625 se dochovaly spíše dopisy Schickarda Keplerovi, zatímco z doby pozdější naopak spíše dopisy Keplera Schickardovi. Celkem se jedná o 20 dopisů Schickarda Keplerovi a 14 dopisů Keplera Schickardovi.¹² Z této korespondence vyplývá, že Schickard v roce 1623 sestavil jeden z prvních počítacích strojů. Svůj návrh stroje pro výpočet efemerid, tedy pro výpočet postavení nebeských těles

⁹ J. A. N. Lee, 1995. *Wilhelm Schickard*. <https://history.computer.org/pioneers/schickard.html>.

¹⁰ <https://www.hnf.de/en/permanent-exhibition/exhibition-areas/hall-of-fame.html> (17. března 2023).

¹¹ F. W. Kistermann, 1985.

¹² G. Betsch, „Mathematical subjects in the correspondence of Mästlin, Kepler, and Wilhelm Schickard“, in: A. Hadravová – T. J. Mahoney – P. Hadrava (ed.), *Kepler's Heritage in the Space Age*, Praha 2010, s. 49–62, zde s. 50.

v daných časových okamžicích, poslal Keplerovi v dopise z 20. září 1623.¹³ Existenci tohoto stroje však někteří zpochybňují na základě toho, že kromě Schickardových náčrtků nemáme o stroji zprávy,¹⁴ což některé vede k domněnce, že Schickard tento stroj nikdy nesestavil, natož aby ho používal. Jako argument se někdy uvádí i to, že Schickard žil ještě více než deset let, avšak o sestavení stroje se již znovu nepokusil. Korespondence Keplera a Schickarda nabízí pro tuto skutečnost jednoduché vysvětlení: Schickardovi chyběly finance a dostatečná motivace.¹⁵

Pro Schickardovo prvenství hovoří funkčnost modelů sestavených na základě plánů uvedených v dopisech Keplerovi. Komunitu historiků matematiky a vědy s těmito plány seznámil Franz Hammer, editor Keplerových sebraných spisů.¹⁶ Bezprostředně po objevu korespondence Schickarda a Keplera začal na sestrojení funkční verze Schickardova stroje pracovat Bruno Baron von Freytag-Löringhoff.¹⁷ Další sestrojili Jean-Paul Flad a Paul Lefebvre v roce 1961.¹⁸ Repliku Schickardova stroje si lze prohlédnout také ve výše zmíněném muzeu Heinz-Nixdorf Forum v Paderbornu. Velmi důkladný rozbor fungování tohoto stroje podal v roce 1985 Franz Kistermann.

Byl Schickardův počítač první?

Jak jsme viděli, někteří autoři uvádějí právě Schickardův počítač jako ten nejstarší. Otázku, jaké pro to mají důvody, můžeme posunout do obecnější roviny: potřebujeme skutečně vědět, který počítač byl ten první? Nebylo by snad správné označit za nejstarší počítač mechanismus z Antikythéry? Problematické je už samotné sousloví „první počítač“, neboť z takto obecného pojmenování není vůbec zřejmé, co má takový stroj umět (a co umět nemusí). Podobně se lze ptát, jaké důkazy potřebujeme k tomu, abychom daného člověka mohli označit za původce prvního počítače. Stačí mít jeho návrh, nebo se musel dochovat samotný

¹³ J. A. N. Lee, 1995, G. Betsch, 2010.

¹⁴ J. Belanger – D. Stein, „Shadowy visions: spanners in the mechanization of mathematics“, *Historia Mathematica* 32, 2005, s. 76–93, zde s. 78. DOI:10.1016/j.hm.2004.03.002.

¹⁵ G. Betsch, 2010, s. 59–60.

¹⁶ F. W. Kistermann, 1985, s. 347.

¹⁷ B. B. Freytag von Löringhoff, „Über die erste Rechenmaschine“, *Physikalische Blätter* 14, 1958, č. 8, s. 361–365.

¹⁸ J. P. Flad, 1963.

stroj nebo alespoň zpráva o jeho fungování? Je vůbec třeba se pít po prvním počítači?

Klíč k odpovědi leží v odvětví historie vědy a techniky, které se anglicky nazývá *history of computing*. Anglické *history of computing* však nemá v češtině dobrý ekvivalent. Řekneme-li *historie počítání*, vybaví se čtenáři spíš výuka matematice během prvních let školní docházky, případně pojednání o různých zápisech čísel. Naopak v češtině zpravidla používané sousloví *historie výpočetní techniky* má v názvu důraz na stroje a jejich konstrukci a vede podvědomě k tomu, že odsouhlasíme mimo naši pozornost ty aspekty počítačů, které nesouvisí přímo s fungováním strojů. Do tohoto spíše materiálního pojetí patří do jisté míry také historie programování, avšak historie numerických metod, strojového zpracování dat a informací, či početních algoritmů již nikoliv.

Není cílem předchozího odstavce zavádět novou terminologii, nýbrž poukázat na to, že v češtině se častěji používá pojmu *historie výpočetní techniky*. Tento termín je vhodný pro diskusi o prvních počítacích strojích, ale soustředíme-li se na stroj samotný, uniká nám skutečnost, že stroj byl nějakým způsobem používán. V případě Schickardova stroje se jedná o podstatný detail, jemuž lze porozumět teprve tehdy, když se podíváme na problém z pozice uživatele. Tento pohled působí v rámci disciplíny česky nazvané *historie výpočetní techniky* poněkud podivně, avšak pod anglický termín *history of computing* patří. Často se sem zařazuje také historie tvorby a používání tabulek¹⁹ a jiných pomůcek. Již ve starověkém Egyptě například používali tabulky pro převody na kmenné zlomky. Do této oblasti historie výpočetní techniky patří také sestrojování mechanických a jiných kalkulátorů a také historie planimetrů a integrafů, které umožňovaly počítání obsahu plochy a výpočet integrálu a podobná témata. Můžeme sem zařadit i historii dalších přístrojů, například astrolábů či výše zmíněného mechanismu z Antikythéry.

Propojení vývoje výpočetních metod a sestavování počítacích strojů se zdá být poměrně podstatné. Schickardův návrh počítacího stroje byl také založen na výpočetních metodách jím používaných a bez jejich znalosti by bylo obtížné pochopit, jak měl stroj fungovat.²⁰ Schickard totiž používal metody založené na využití logaritmu, tedy na tom, že lze poměrně náročnou operaci násobení převést na velmi jednoduchou operaci sčítání, přičemž samozřejmě dochází k nepřesnostem ve výpočtu, avšak tyto nepřesnosti jsou vyváženy rychlostí, a navíc lze poměrně slušně odhadnout, jaká chyba použitím zjednodušeného výpočtu vznikne. Na podobném principu je založeno Schickardem používané tzv. zkrácené

¹⁹ M. Campbell-Kelly – M. Croarken – R. Flood – E. Robson (ed.), *The History of Mathematical Tables: From Sumer to Spreadsheets*. Oxford University Press 2003.

²⁰ F. W. Kistermann, 1985.

násobení, které bylo výrazně kratší a vedlo k chybě pouhých dvou desetin procenta.²¹ Tento způsob nebyl příliš rozšířený, avšak znali ho například Johanness Kepler, Joost Bürgi a právě Wilhelm Schickard. V souvislosti s Keplem a jeho prací na rudolfínských tabulkách se objevila i varianta, že stroj byl společnou prací Schickarda a Keplera,²² tomu však korespondence nenásvědčuje.

Ti, kteří by rádi jako původce prvního počítače viděli Schickarda, zdůrazňují propracovanost výpočetních metod a fakt, že Schickardův stroj zvládl všechny čtyři aritmetické operace, na rozdíl od Pascalova, který uměl především sčítat. Pro Pascala naopak hovoří nepřerušovaná tradice. Krom toho je patrné, že svou roli hraje i geografická příslušnost, neboť Schickardovým strojem se často zabývali vědci působící v Tübingenu (Schickardovo působiště). Žádná z variant však nebrání tomu, abychom si 400 let od Schickardova vynálezu letos připomněli.

Summary

Computers have been heavily influencing the life of people since World War II. History of computing is roughly two decades younger and, as a research field, it started off by recollections written by people involved in computing in the early postwar decades. Tracing the history of the discipline to earlier inventions like punch card machines and calculating devices has been part of this process, in which Blaise Pascal (1623–1663) is traditionally mentioned as the author of the first calculating machine. However, as Wilhlem Schickard's (1592–1635) letters to Johannes Kepler from 1623 show, the thought of mechanising calculations was present even before. Schickard's invention is mentioned less often than that of Pascal's for two reasons: his machine only exists in drawings and the letters suggesting its existence were only found in the late 1950s.

Correspondence:

Helena Durnová

Katedra matematiky PdF MU

Poříčí 538/31, 603 00 Brno

²¹ Tamtéž.

²² A. Adam, „The Kepler-Schickart Calculating Machine“, *Vistas in Astronomy* 18, 1975, s. 881–886.

Alchymie v českých zemích III Alchymické bádání za vlády Rudolfa II.

Ivo Purš – Vladimír Karpenko

Alchemy in the Czech lands III. Alchemical search during the reign of Rudolf II. Rudolfine era is known as the highest flourish of alchemy in the Czech lands; many outstanding personalities were active in the surrounding of the emperor and in service of the aristocracy. Broad interests of these figures reached from the expected transmutational alchemy to medicinal aspects of this science. Not less important were studies in geology and botany. Particular attention is paid to the emperor's interests, to his attitude toward alchemists and scholars at his court. Some of these men are introduced in more detail, including Michael Sendivogius, Oswald Crollius, Michael Maier, Anselm Boëtius de Boodt, and problematic Edward Kelly. Abramo Colorni, court Jew, is characterized in detail because of his extraordinary position at the court. Tadeáš Hájek represents Czech scholars.

Keywords: history of alchemy – transmutation – Rudolf II – Maier – Sendivogius – Kelly – Colorni – de Boodt – Hájek

Téma alchymie v okruhu dvora římského císaře a českého krále Rudolfa II. (1552–1612) představuje jednu z nejznámějších a přitom nejméně prostudovaných stránek naší historie raného novověku. Je totiž naprosto překryto populárním podáním, které ji většinou předkládá ve zkresleném světle. Vzhledem k tomu, že mu byla nedávno věnována rozsáhlá monografie,¹ shrneme na tomto místě především hlavní poznatky a rysy aktuálních výzkumů.

Za vlády Rudolfa II. došlo v českých zemích k rozkvětu řady přírodních věd. Praha, sídlo císaře, se stala jedním z nejvýznamnějších center evropské vzdělanosti, císařský dvůr pak jeho ohniskem. Ačkoli je třeba odmítnout představu, že Rudolf II. vytvářel na Pražském hradě cosi na způsob vědecké akademie, na druhé straně nebyl jeho přístup k organizaci vědeckého života založen pouze

¹ Ivo Purš – Vladimír Karpenko (ed.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha 2011. Viz též Ivo Purš – Vladimír Karpenko (ed.), *Alchemy and Rudolf II. Exploring the Secrets of Nature in Central Europe in the 16th and 17th centuries*, Prague 2016. Z tohoto důvodu jsme omezili v této části textu i poznámkový aparát.

na jeho osobním výběru a intuitivním stanovisku. Rudolf II. byl široce vzdělaným mužem, jenž sice nepochybně trpěl depresivními stavy, ale ty nediskvalifikovaly jeho vysokou inteligenci, a už vůbec ne schopnost tvůrčího vhledu do tematiky přírodních věd, stejně jako do dalších oblastí vzdělanosti a kultury. Je třeba proto korigovat císařův obraz v křivém zrcadle, nastaveném především historiky 19. století, jehož rezidua mají bohužel tendenci přetrvávat, byť v mírnější podobě, i v současnosti.

Rudolfínská doba se svým širokým mezinárodním záběrem v oblastech zahrnujících široké spektrum sahající od rudimentární přírodovědy (botanika, montánní vědy) přes alchymii a chymii po mystiku se stala ohniskem pozornosti četných autorů. Najdeme u nich nejrůznější přístupy. Ve starších pramenech bývá pozornost soustředěna především na transmutační alchymii, jako například podrobná líčení domnělých transmutací jakož i osudů některých protagonistů, které popisoval ještě roku 1730 anonymní spis *Die Edelgeborne Jungfer Alchymia*.²

S nástupem chemie se pohled na alchymii pronikavě změnil, o nemožnosti transmutace kovů nebyly pochybnosti. Jedním z významných pramenů o době Rudolfa II. je spis Adalberta Wraného,³ kde je spolu s podrobnými odkazy výčet nejdůležitějších děl zmíněné doby a krátké údaje o jejich autorech. Později uvedl stručný výčet s menším poznámkovým aparátem Matula.⁴

Obraz císaře samotného byl i ve světové odborné literatuře nejednou problematizován, jak dokládá spis Erica Holmyarda,⁵ kde se píše přímo o panovníkově šílenství⁶ a jeho vláda je popisována poměrně nevybíravě: „... závěrečná léta panování byla poznamenána krutými činy, které mohly být inspirovány jen podezřeními a úskočností duševní choroby.“⁷ Korektní pohled na rudolfínskou dobu přináší rozsáhlé dílo Roberta Evanse, jež je dodnes nejúplnějším fundovaným a uceleným pohledem na tuto dobu z hledisek společenských, kulturních

² Autorem knihy zamýšlené jako obrana alchymie byl Johann Conrad Creiling (1673–1752), viz Vladimír Karpenko, „*Die Edelgeborne Jungfer Alchymia: The Final Stage of European Alchemy*“, *Bulletin for the History of Chemistry* 25, 2000, s. 50–63. V kap. III. je na s. 33–82 této knihy rozsáhlá sbírka historek z rudolfínské doby o údajně úspěšných transmutacích.

³ Adalbert Wraný, *Geschichte der Chemie und der auf chemischer Grundlage beruhenden Betriebe in Böhmen*, Praha 1902, s. 10–31.

⁴ V. H. Matula, *Hledání kamene mudrců*, Orbis: Praha 1948, s. 76 a dále.

⁵ Eric J. Holmyard, *Alchemy*, Harmondsworth 1957, s. 231.

⁶ V orig. *madness*.

⁷ V orig. *craftiness of insanity*.

a vědeckých.⁸ V české literatuře představuje standardní publikaci o císaři Rudolfovi II. monografie Jiřího Janáčka⁹ a v 90. letech minulého století pak podstatným způsobem rozšířily poznání kultury a umění spjatých s Rudolfem dva velké katalogy dvou výstav, které byly císaři a jeho době věnovány.¹⁰ V užším kontextu alchymie si zasluhuje pozornost kniha Petra Vágnera, která rovněž zahrnuje dobu Rudolfa II. do širokého kontextu dobové společnosti a ukazuje, jakou roli v ní hrála alchymie.¹¹

1. Rudolfínský okruh alchymických badatelů

Transmutační alchymie

Okruh rudolfínské vědy zahrnoval různorodou škálu osobností, které se v okolí Rudolfa II. více či méně důmyslně a seriózně zabývaly alchymií; můžeme je podle jejich zájmů či „oborů“ činnosti rozdělit do tří skupin. První tvořili alchymisté, jejichž hlavním cílem bylo nalezení kamene filosofů neboli tzv. projekční tinktury, která by byla schopna proměnit obecné kovy ve stříbro nebo ve zlato. Jestliže měla údajně transmutovat kterýkoli kov, byla označována „univerzální“, zatímco „partikulární“ byla taková, která proměňovala jen jeden určitý kov; byla tedy nižším stupněm. Občas byl partikulární kámen popisován jako preparát, který dokáže transmutovat jen určité omezené množství obecného kovu, zatímco „univerzální“ měl mít údajně tuto možnost neomezenou.¹² Alchymisté zvláště první z uvedených forem tinktury též někdy ztotožňovali s „univerzálním lékem“,

⁸ Robert J. W. Evans, *Rudolf II and His World: A Study in Intellectual History 1576–1612*, Oxford 1973. Česky: *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612*, Praha 1997.

⁹ Josef Janáček, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987.

¹⁰ *Prag um 1600. Beiträge zur Kunst und Kultur am Hofe Rudolfs II.*, Freren 1988. Eliška Fučíková et al., *Rudolf II and Prague: The Court and the City*, London – New York, 1997.

¹¹ Petr Vágner, *Theatrum chemicum*, Paseka: Praha 1995, kap. VII.

¹² Někdy skutečně najdeme číselný údaj o tom, kolik dílů kovu proměnil jeden díl daného kamene. Například podle spisu *Die Edelgeborne Jungfer Alchymia* (viz výše) byla tato výtěžnost kamene u Nizozemce Monte Snydera (1655) 1:600, zatímco preparát Sebalda Schwertzera (1585) transmutoval údajně 1024 díly kovu. Joaquín Pérez-Pariente, „An Investigation on the Activity Pattern of Alchemical Transmutation“, *Journal of Scientific Exploration* 16, 2002, s. 593–612, se pokusil nalézt v původních pramenech dobu trvání vlastní údajné transmutace, přičemž na základě osmi údajů konstatoval, že čím vyšší byla účinnost kamene, tím kratší dobu proces trval, což lze víceméně tušit.

který měl léčit většinu chorob.¹³ Jejich pokusy bývaly úzce spjaty i s hornictvím a metalurgickými technologiemi. Nejvýznamnějším představitelem této skupiny byl polský šlechtic a dvořan Rudolfa II. Michael Sendivogius (1566–1636), jehož hlavní dílo *De Lapide Philosophorum, Tractatus Duodecim* (O kameni filosofů, dvánáct traktátů) vyšlo poprvé s císařským přispěním v Praze roku 1604.¹⁴ Šlo o velice vlivný spis, který vycházel v mnoha vydáních až do druhé poloviny 18. století a jehož studiu se vážně věnoval ještě Isaac Newton.¹⁵ Velmi podrobně se dílem tohoto alchymisty, v němž jsou i problematické položky, zabývá Rafał Prinke.¹⁶

Sendivogius byl nepochybně velmi zdatný experimentátor a jeho práce věnované sanytru (ledek, dusičnan draselný) do jisté míry předznamenaly následující výzkum, který v posledku vedl až k objevu kyslíku.¹⁷ V tomto případě jsme svědky toho, jak alchymické dogma svazovalo učence, takže polský alchymista zůstal na bázi alchymie a nepokusil se posoudit chování ledku chemicky. Naopak se pokoušel o výklad na základě Smaragdové desky, krátkého mystického textu arabské provenience.

Podobně tento alchymista v díle *De lapide philosophorum tractatus duodecim* seřadil zcela správně tehdy známé kovy do řady odpovídající jejich modernímu pořadí standardních elektrochemických potenciálů.¹⁸ V této souvislosti Sendivogius připomněl, že „chemici“ dokázali bez pomoci Slunce (zde patrně transmutující agens) proměnit železo v měď, a Jupiter (cín) v Merkur (rtuť), ale stále nemohou vyrobit Slunce (zde zlato, transmutací). Typické je názvosloví alchymie používající planety k označení kovů, a třebaže autor zmínil postupy používané v řemesle,¹⁹ interpretoval je z pozice alchymie – hledání transmutujícího preparátu.

¹³ Charakteristické pro křesťanský svět bylo, že o léčivé schopnosti tinktury často psali s dovětkem „pokud to Bůh dovolí“.

¹⁴ Polský překlad Roman Bugaj, *Michał Sędziwój: Traktat o kamieniu filozoficznym*, Warszawa 1971.

¹⁵ William R. Newman, *Newton the Alchemist*, Princeton 2019, kap. 21.

¹⁶ Rafał T. Prinke, *Omylů svůdná zahrada. Alchymické písemnictví do konce XVIII. století*, Praha 2019, s. 503 a dále.

¹⁷ Podrobněji Vladimír Karpenko, *Alchymie. Nauka mezi snem a skutečností*, Praha 2007, s. 378 a dále.

¹⁸ Tamtéž, Traktát devátý, „O mísení kovů neboli o získávání kovového zárodku“, s. 180 (v orig. s. 61–63). Jde o pořadí Pb, Sn, Fe, Au, Cu, Hg, Ag, kde kov vlevo v pořadí vytěsňuje ty, které od něj leží napravo, z jejich solí. Záleží ještě na dalších faktorech, ale klasické je vylučování mědi z roztoků jejích solí na kovovém železe.

¹⁹ Například již od 15. století se rozpuštěné stříbro sráželo z jeho roztoku v kyselině dusičné (kde bylo jako dusičnan) pomocí kovové mědi (Ursula Klein, *Verbindung und Affinität*, Basel 1994, s. 154).

Podobně úzce byli s praktickými a technologickými problémy spjati i další rudolfínští alchymisté této kategorie, jáchymovský horní hejtman Sebald Schwertzer (?–1598), o němž podrobněji v předchozí části, hormistr v Goldkronachu Franz Kretschmer, císařský hledač drahých kamenů a kovů Šimon Tadeáš Budek (?–po 1608) nebo alchymista, vynálezce a mechanik Cornelius Drebbel (1572–1633). Mezi podvodníky, byť bezpochyby vybavené určitými odbornými znalostmi, patřil Angličan Edward Kelly (1555–1597), který přišel roku 1584 do Prahy jako doprovod významného učenice, mystika a mága Johna Dee (1527–1609). Kelly spolu s dalšími podvodníky doposud zcela neprávem zastihuje celý fenomén rudolfínské alchymie, což bylo bezpochyby dáno pozorností, která byla v celoevropském kontextu jeho aféry věnována.

Lze soudit, že Kelly byl poměrně zdatný experimentátor, což ostatně bývalo u alchymických podvodníků dost běžné, takže alespoň některé jeho praktiky působily přesvědčivě. Dokonce snad do té míry, že se jeho traktáty těšily pozornosti a vyšly koncem 17. století.²⁰

Kellyho aktivity nejsou dodnes dostatečně zmapovány.²¹ V soukromém majetku na Slovensku je latinsko-slovenský rukopis s podtitulem *Georgii Riplaei canonici Angli Liber XII. Alchemiae Portarum*²² *Augustissimi Imperatoris Rudolphi II jusu, a Nicolao Majo carmino Elegiaco ex Anglico in Latinum purissimum reditur*, kde je jako překladatel uveden „Edwardus Kellaeus“.²³ S Kellym se v Praze seznámil

²⁰ *Edouardi Kellaei Anglii Duo Egregii De Lapide Philosophorum, Una Cum Theatre Astronomiae Terrestris*, Hamburg 1676. Kniha obsahuje teoretické i praktické pasáže, samozřejmě nevedoucí k transmutaci. Druhý spis je v souboru s dalšími: *Johannes Ticinensis, eines Böhmischen Priesters/ Anthonii de Abbatia, eines in der Kunst erfahrenen Mönchs/ und Edoardi Kellaei eines Welt-berühmten Engländer vortreffliche und außführliche Chymische Bücher...* Hamburg 1691. Soudě podle úvodní věty, „Obwohl mein Leib zum andermahl in Böhmen mit Ketten und Gefängnissen geplaget worden...“, spis vznikl během Kellyho druhého uvěznění, podle některých názorů snad roku 1596. Je to soubor citátů z děl významných alchymistů, poněkud připomínající starší florilegia.

²¹ Některé údaje o Kellyho soukromém životě a o jeho majetkových poměrech viz v Petra Chourová, *Alchymisté nebo šarlatáni*, Praha 2010.

²² Jde o dílo mnicha a alchymisty Georga Ripleye (1415–?1490) *Compound of Alchimie* známé též jako *Twelve Gates*.

²³ Miloš Jesenský, *Dějiny alchymie v českých zemích, v Polsku a na Slovensku*, Bratislava 2016, s. 319. Srov. Jennifer M. Rampling, „Transmission and Transmutation: George Ripley and the Place of English Alchemy in Early Modern Europe“, *Early Science and Medicine*, 17, 2012, 5, s. 477–499. Idem, „Alchemical Translation in Rudolfin Prague: The Case of George Ripley“, in: Ivo Purš – Vladimír Karpenko (ed.), *Alchemy and Rudolf II: Exploring the Secrets of Nature in Central Europe in the 16th and 17th*

bratislavský šlechtic Štefan de Liszty a snažil se od něho poučit o alchymii, které se věnoval.²⁴ To naznačuje široký okruh Angličanových kontaktů.

Lékařská alchymie

Druhou skupinu tvořili lékařsky orientovaní alchymisté, kteří byli bezpochyby nejdůležitějšími protagonisty tehdejších alchymických bádání. Na prvním místě jmenujme přesvědčené paracelsiánské lékaře otce a syna Martiny Rulandy. Oba byli členy císařského dvora a druhý z nich, osobní císařův lékař Ruland mladší (1569–1611) v Praze dokončil nejsystematičtější, a také nejobsáhlejší výkladový slovník alchymie a paracelsiánské medicíny (*Lexicon Alchemiae*, Francofurti 1612).²⁵ Lékařským zaměřením se k nim řadil jeden ze dvou nejvýznamnějších vědců na Rudolfově dvoře Tycho Brahe (1546–1601). Přestože jeho alchymickým výzkumům byla doposud věnována jen malá pozornost, věnoval se jim neméně intenzivně než astronomickým pozorováním.²⁶

Další aspekt paracelsiánské medicíny a alchymie představuje Oswald Croll (kol. 1560–1608), který velice koncizně rozpracoval přesné postupy alchymické výroby léčiv, stejně jako nauku o signaturách věcí.²⁷ Jeho dílo *Basilica chymica* z roku 1609 bylo značně vlivné po celé 17. století. Croll byl při svých pobytech v Praze v kontaktu s řadou významných osob, stejně jako tomu bylo při jeho cestách po Evropě; za všechny zmíníme Václava Lavina z Ottenfeldu, jenž působil od roku 1588 jako lékař v Praze. Oba muži si vyměňovali odborné údaje, přičemž Croll některé šířil dále v cizině. Za zmínku stojí také to, že Croll měl navštívit

Centuries, Artefactum: Prague 2016, s. 293–296. Idem, *The Experimental Fire. Inventing English Alchemy, 1300–1700*, University of Chicago Press: Chicago – London 2020, s. 284–318.

²⁴ Miloš Jesenský, *Dějiny alchymie v českých zemích, v Polsku a na Slovensku*, Bratislava 2016, s. 333.

²⁵ Vladimír Karpenko, „Martin Rulands *Lexicon alchemiae* im Kontext der chemischen Sprache und Systematik“, *Studia Rudolphina* 11, 2011, s. 102–126.

²⁶ Nedávno se pozornosti dostalo okolností astronomovy smrti, která mohla souviset s poškozením organismu v důsledku expozice těžkým kovům, mimo jiné zlatu, stříbru, železu, obsaženým v Brahových elixírech, ale stejně tak to mohlo souviset s laboratorní činností (J. Kučera – K. L. Rasmussen – J. Kameník – M. Kubešová – L. Skytte – C. Povýšil – V. Karpenko – V. Havránek – P. Velemínský – N. Lynnerup – J. Brůžek – J. Smolík – J. Vellev: „Was He Murdered or Was He Not?—Part II: Multi-Elemental Analyses of Hair and Bone Samples from Tycho Brahe and Histopathology of His Bones“, *Archaeometry* 59, 2017, s. 918–933).

²⁷ Jakub Hlaváček – Martin Žemla, *Znamení věcí: Renesanční nauka o signaturách*, Červený Kostelec 2020.

Kellyho ve vězení ve snaze dozvědět se od alchymisty jeho tajemství. Konec Crollova života byl spojen se skandálem, neboť císař Rudolf II. se zmocnil učenovy pozůstalosti, která však obsahovala také kompromitující korespondenci usvědčující Petra Voka z Rožmberka a Kristiána z Anhaltu, jehož byl Croll osobním lékařem a tajným diplomatem, ze spiknutí proti Habsburkům.²⁸

Croll byl přesvědčen, že medicínu je nutno budovat na křesťanské víře, přičemž chymické a religiózní aspekty spojoval s ideou korespondence makrokosmu a mikrokosmu. Pro jeho přístup byla typická úvaha, podle níž nejsou pro vznik chorob klíčové čtyři šťávy hippokratovské medicíny, ale neviditelná, duchovní semena chorob, jichž je v přírodě tolik co nemocí. Přesto však žádá, aby lékaři znali důvěrně i čtyři živly. Úběžník Crollových úvah, který je pevně zakotvuje v neortodoxně pojaté křesťanské tradici, představuje přesvědčení, že univerzálním lékem je Slovo Boží. Stejně jako v Paracelsově učení vystupuje i u Crolla do popředí otázka imaginace, které připisuje nemalý, ba zásadní vliv nejen na vznik a léčbu nemocí. V jeho teorii se totiž spojuje poznávací aspekt imaginace s jejím aspektem magickým a lékařským, přičemž oboje je založeno na kosmologickém a antropologickém rozvrhu, jak jej rozpracovali Paracelsus a dánský lékař Petrus Severinus (1542–1602).

Dalším a mimořádně významným učencem, jenž sice působil v Praze jen krátce, ale upozornil na sebe svým originálním dílem, byl Michael Maier (1569–1622). Tento vystudovaný lékař, nositel doktorátu z Basileje a *poeta laureatus* prodchnutý humanistickou kulturou nejprve nebyl alchymii nijak nakloněn, ale jeho názor se změnil poté, co spatřil účinek tzv. „pitného zlata“ na jednoho těžce nemocného pacienta. Začal studovat alchymii a sbírat zkušenosti u jiných alchymistů a zanedlouho poté přistoupil k laboratorní práci. Maier vycházel z tradiční alchymie a za její hlavní cíl považoval výrobu tzv. univerzálního léku. Na Paracelsa měl poměrně kritický názor, ještě kritičtější však byl vůči transmutační alchymii. Sám, jak zdůrazňoval, se považoval za „pravého mistra Umění“, tedy alchymie.

Roku 1608 se po zhruba čtyřech letech strávených prací ve vlastním laboratoriu vydal na cestu do Prahy, kde chtěl nejen vstoupit v kontakt se svými lékařskými kolegy – s lékařem Matyášem Borboniem (1566–1629) se znal už ze studia v Basileji –, ale především oslovit císaře vyhlášeného podporou alchymie. Bohužel však dorazil do Prahy v době, kdy vrcholila roztržka mezi Rudolfem a jeho ambiciózním mladším bratrem Matyášem, takže na audienci vinou těchto událostí čekal téměř rok. Poté byl císařem přijat formálně do služby – nikoli však jako lékař – a dědičně nobilitován s titulem *comes palatinus*. Maier roku 1609

²⁸ Jaroslava Hausenblasová, „Oswald Croll and his relations to the Bohemian lands“, *Acta Comeniana* 15–16, 2002, s. 169–182.

v Praze vydal vlastním nákladem dvě knihy, jednu v próze s názvem *De medicina Regia*²⁹ a druhou ve verších s názvem *Hymnosophia*. Prvně jmenovaná kniha ukazuje tehdejší autorovy znalosti alchymie a medicíny. Popisuje v ní hledání univerzálního léku, v němž údajně dosáhl částečného úspěchu. Kromě toho jsou v knize alchymické návody naznačující recepty na transmutaci, ovšem značně konfušní. Zajímavé je, že se Maier v systematickém popisu laboratorních technik opíral o spis z počátku 14. století *Summa perfectionis magisterii*,³⁰ který byl připisován arabskému alchymistovi Geberovi,³¹ ale provenience je evropská. Zde je zajímavý doklad toho, že šlo o dílo mimořádně vlivné, které patří mezi vůbec nejvýznamnější alchymické spisy a o něž později projevoval velký zájem také Isaac Newton.

Přestože Maier nepobýval v Praze dlouho, a to ještě s přestávkami, zdejší vyspělé kulturní prostředí okolo císařského dvora ho zjevně ovlivnilo. Promítlo se do emblematického charakteru jeho tištěných knih, vybavených mimořádně kvalitním výtvarným doprovodem, stejně jako do jeho zájmu o alchymický výklad klasické mytologie, v němž se stal na mnohá desetiletí nepřekonanou autoritou.³²

²⁹ *De medicina regia & verè Heroica, Coelidonia, (Quæ & Phalaia, Aurelia aurea, Lapis sanitatis philosophicus, Sulfur auri, Rex Fontiam ingrediens, multisq; alijs nominibus dicta innotuit) eiusq; modo inventionis, essentiâ, viribus & usu, Tùm corporibus humanis feciliter medendis, tùm alijs cum fructu experimentandis, Tractatus utilissimus, Authore Michaelè Maiero Philos. et Med: Doctore, P. C. Cæsareo.*

³⁰ Původně bylo dílo řazeno do jednoho korpusu spolu s dalšími, ale ta mají jiné autory. Samotnou *Summu* velmi podrobně analyzoval Newman, viz William R. Newman, *The Summa Perfectionis of of Pseudo-Geber. A Critical Edition, Translation, and Study*, Leiden 1991. Celý Pseudogeberův korpus přeložil a detailně komentoval Darmstaedter (Ernst Darmstaedter, *Die Alchemie des Geber*, Berlin 1922; česky Ernst Darmstaedter, *Geberova alchymie*, přel. P. Krummer, Praha 2012).

³¹ Je to polatinštělá forma jména jedné z nejasných postav arabské alchymie. Plným jménem byl Abú Abdalláh Džábír ibn Hajjáb ibn Abdalláh al-Kúfí as-Súfí at-Túsí (?721/722–?815). Dodnes však není jasné, zda tento muž vůbec žil; soudí se spíš, že díla vznikla pod jeho jménem přibližně v 10. a 11. století jsou kolektivní práce z okruhu ismaelitské sekty Bratří čistoty. Dobový seznam spisů vydaných pod Džábírovým jménem čítající několik tisíc položek, jak ho sepsal bagdáský knihkupec, nebo snad opisovač knih An-Nadím, publikoval J. W. Fück, „The Arabic Literature on Alchemy According to An-Nadím (A.D. 987)“, *Ambix* 4, 1951, s. 81–144. O Džábírově životě a díle viz Paul Kraus, „Studien zu Jābir ibn Hayyān“, *Isis* 15, 1931, s. 7–30; týž, *Jābir ibn Hayyān*, Cairo 1942; týž, *Alchemie, Ketzerei, Apokryphen im frühen Islam*, Hildesheim 1994; Syed Nomanul Haq, *Names, Natures and Things*, Dordrecht 1994, kap. 1.

³² Viz Michael Maier, *Atalanta fugiens. Prchající Atalanta neboli Nové chymické emblémy vyjadřující tajemství přírody*, Praha 2006.

Jiný přístup k lékařské alchymii reprezentoval mineralog a lékař Anselmus Boëtius de Boodt (1550–1632). Působil jako panovníkův lékař, což jej samozřejmě průběžně přivádělo do kontaktu s medicínsko-alchymickou komunitou, a v Praze vytvořil své základní dílo *Gemmarum et lapidum historia* (Hanau 1609), dnes pokládané za první systematickou klasifikaci tehdy známých minerálů. Jeho spis je občas považován za dílo o magické síle drahých kamenů, ale tím rozhodně není, protože na základě aristotelských východisek odmítá, že by kameny byly vybaveny okultními silami, a zvláště odmítavě se staví k teoriím o vlivu hvězdných sil na pozemský svět. De Boodt se živě, byť kriticky zajímal o paracelsiánskou medicínu a řadu léčivých přípravků vyrobených z drahých kamenů a minerálů ve své knize uvádí – jde tedy o mineralogicko-lékařské pojednání. V tomto zájmu jej silně ovlivnilo, když byl vyléčen z těžké nemoci pomocí „korálové tinktury“.³³ Je třeba dodat, že na paracelsiánské medicíně jej zajímaly pouze její praktické postupy a výsledky, nikterak se neztotožňoval s její filosofií a teologickými exkurzy.

Paracelsus ovlivnil i lékařskou alchymii Tadeáše Hájka z Hájku (1526–1600). Cestu k paracelsiánskému lékařství Hájkovi usnadňoval fakt, že byl přesvědčeným zastáncem astrologie a astrologicky pojaté magie a plně uznával jejich roli v medicíně, jak ukazuje předmluva k jeho překladu či spíše adaptaci Mattioliho herbáře, která vyšla česky roku 1562 jako *Herbář jinak bylinář*. Na tyto zájmy ukazuje i jeho vydání astrologických spisů z majetku Václavovy koleje Karlovy univerzity pod názvem *Astrologica opuscula antiqua* z roku 1564. V té době nebyl podstatný rozdíl mezi astrologií a astronomií, přičemž Hájek se hluboce zajímal právě o druhý z oborů. Výsledkem byl spis o „nové hvězdě“ z roku 1574,³⁴ což byla supernova, kterou nedlouho předtím pozoroval a popsal Tycho Brahe. Rovněž dva spisy o kometách z let 1578 a 1581 svědčí o Hájkových astronomických pozorováních.³⁵

Hájkův spisek o metoposkopii, tj. nauce, která spojovala vrásky na čele s planetami a snažila se z nich odhalit lidské vlastnosti a předpovídat budoucí osud,

³³ Pravděpodobně *tinctura corallina*, nebo *quinta essentia corallina*, připravovaná rozpouštěním středomořského korálu. Produktem byla obtížně charakterizovatelná směs solí, nepochybně především vápenatých, protože proces rozpouštěním v alkoholu (podrobný návod *Die Alchemie des Andreas Libavii. Ein Lehrbuch der Chemie aus dem Jahre 1597*, Weinheim 1964, Kniha II., Tract. II., Kap. III., s. 360).

³⁴ *Dialexis de novae et prius incognitae stellae... apparitione*, Francofurti 1574.

³⁵ Martin Šolc, „Astronomie v díle Tadeáše Hájka z Hájku“, in: Pavel Drábek (ed.), *Tadeáš Hájek z Hájku, Práce z dějin techniky a přírodních věd*, sv. 1, Praha 2000, s. 35–40.

explicitně navazoval na Paracelsovu nauku o signaturách věcí. Jak vyplývá z Hájkovy korespondence s Brahem, tento učenec Hájka velmi respektoval nejen jako astronoma, ale i jako paracelsiána, a dokonce byl ochoten si s ním vyměňovat poznatky, což dokládá hloubku Hájkových znalostí v této oblasti. Hájek nejspíše plnil roli prostředníka mezi císařem a volným okruhem paracelsiánských lékařů, kteří se s ním přátelili, prováděli společné pokusy a někteří z nich i pobývali v jeho domě, jako například Nicolas Barnaud a Bernard Gill Penot.

Hájek je nesporně nejvýznamnějším českým vědcem té doby. O mimořádné šíři jeho zájmů ostatně svědčí také spis *De cerevisia* (1585), vůbec první vědecké a technologické dílo z této oblasti.³⁶

V kategorii lékařů zabývajících se alchymií je ještě třeba zmínit českého rytíře a lékaře Matthäuse Erbinäuse von Brandau, jehož dva spisy, vzniklé nejspíše v prvních dvou desetiletích 17. století, byly vydány anonymním editorem až roku 1689. Brandau se opakovaně s uznáním zmiňuje o Kellym, jehož zázračnou tinkturu měl dostat od pána z Rožmberka. Spis *Wahrhaffte Beschreibung von der Universal-Medizin und Gölldenem Tinctur* tohoto autora je z valné části typické alchymické pojednání zaměřené především na teoretickou stránku nauky, nicméně obsahuje i fantazijské vize cesty ke kamenu filosofů, kde vystupují skřítkové a pohádkové bytosti, spojené s různými kovy, anebo fiktivní hostinu učenců, která svým neskutečným charakterem silně připomíná sen, což byl poměrně oblíbený žánr autorů alchymických traktátů.

Mystická a teosofická alchymie

Třetí směr alchymie chápal výrobu „projekční tinktury“ a „univerzálního léku“ jako prostředek k filosofickému a mystickému poznání tajemství stvoření i samotného Boha. Podobně jako u jiných knížat a vévodů Římsko-německé říše hrál v Rudolfově zájmu o různé směry alchymie nepochybně roli pragmatismus zohledňující jejich potenciální praktické výsledky v ekonomii a lékařství, přesto se však můžeme domnívat, že mysticky orientovaná alchymie byla císaři nejbližší a že představovala – podobně jako např. kabalistická magie – jeho privatissimum. Tuto teosofickou alchymii rozvíjel především lipský lékař Heinrich Khunrath (1560–1605), jehož *Amphitheatrum sapientiae aeternae* (Divadlo věčné moudrosti) vyšlo roku 1609 ve druhém rozšířeném vydání s císařským privilegiem.³⁷

³⁶ Gabriela Basařová, „Přínos Tadeáše Hájka z Hájku českému a světovému pivovarnictví“, in: Pavel Drábek (ed.), *Tadeáš Hájek z Hájku, Práce z dějin techniky a přírodních věd*, sv. 1, Praha 2000, s. 79–92.

³⁷ Viz *Divadlo věčné Moudrosti a teosofická alchymie Heinricha Khunratha*, Praha 2017, český překlad díla s komentáři Vladimíra Karpenka, Ivo Purše a Martina Žemly.

Khunrath se v tomto díle na rytině Oratorium a laboratorium prezentuje „jako očištěný, Bohu rovný člověk, který je srovnáván s Bohočlověkem, Ježíšem Kristem [a] ... je schopen slyšet hlas Boží v Písmu svatém, v přírodě i v sobě samém“.³⁸ To byla základní teosofická myšlenka, podle níž veškerá moudrost pochází od Boha a lze ji získat pouze s jeho svolením a přispěním ze tří vzájemně provázaných analogických zdrojů: z Písma svatého, tedy z jeho výkladu, z „knihy přírody“, rozuměj z přírodovědného bádání, a z vlastního nitra, čili z introspekce a sebe-poznání. I takto silně nábožensky a mysticky orientovaný přírodovědec ovšem považoval práci v laboratoři s konkrétními materiemi, které byly zpracovávány různými stupni tepla či „ohně“, za *conditio sine qua non* svého hledání. Jeho pojetí alchymie se tak rodilo z konfrontace laboratorní a mystické zkušenosti.

2. Komunikační strategie císařského okruhu

Výše připomenutí badatelé dobře ukazují na jeden základní rys Rudolfova vědeckého mecenátu, který zatím nebyl náležitě zhodnocen. Rudolfínský vědecký okruh byl doposud často rozdělován pouze na seriózní vědce a tzv. šarlatány, pro něž měl mít císař – též pod vlivem své duševní poruchy – slabost. Na základě dosavadních výzkumů lze říci, že Rudolfův výběr při angažmá vědců se naopak ukazuje jako velice promyšlený a racionální, avšak – a to je třeba zdůraznit – v intencích dobového myšlení. Nelze si nepovšimnout, že Rudolf – s trochou nadsázky řečeno – vybíral či „sbíral“ vědce podobně jako předměty do své komory, krátce řečeno, měl zájem především o originálně uvažující myslitele. Šlo mu o postižení celého spektra intelektuálních názorů své doby, proto ona pestrost a rozličnost zastávaných koncepcí. To mělo i své ryze praktické důvody, zvláště pak v případě výběru osobních lékařů, mezi nimiž nalezneme jak galénisty (ti byli v převaze), tak paracelsiány.

V neposlední řadě z toho vyplývá i zjištění, že císař byl otevřený různým přístupům k samotné problematice alchymie, byť se s jeho vlastními nemusely shodovat. Rudolf s učenici jednal individuálně a jejich vzájemné kontakty nechával na nich samotných – svým mecenátem pro něj vytvářel podmínky. Tento přístup nebyl asi ničím jiným než touhou po dosažení harmonie, jež se realizovala jak

³⁸ Anja Hallacker, „Das Bild-Text-Verhältnis in Heinrich Khunraths Amphitheatrum Sapientiae Aeternae“, in: Heinrich Khunrath, *Amphitheatrum Sapientiae Aeternae – Schauplatz der ewigen allein wahren Weisheit*, herausgegeben von Carlos Gilly, Anja Hallacker, Hanns-Peter Neumann und Wilhelm Schmidt-Biggemann, Clavis Pan-sophiae, Band 6, Stuttgart – Bad Cannstatt 2014, s. 36–37.

sbíráním předmětů coby projevů komplexního Božího řádu ve věcech a v přírodě, tak i shromažďováním a recipováním rozmanitých idejí, projevujících se ve vědeckém bádání.

Tento přístup byl tedy ovlivněn dobovým encyklopedismem, který se projevoval ve vytváření kunstkomor.³⁹ Nové přírodniny, a také tehdy známé, začaly shromažďovat především dobře situované vrstvy aristokracie a vznikajícím sbírkám, zprvu jen volně uspořádaným, byly zřizovány zvláštní místnosti. Mezi proslulé patřila nejen kunstkomora císaře Rudolfa II.⁴⁰ nebo vévody Albrechta V. Bavorského (1528–1579), později následovaly tohoto příkladu i další kruhy, například bohatí učenci.⁴¹ Obvykle se rozlišovaly dva druhy shromážděných artefaktů – *naturalia* a *artificialia*, k nimž se často řadila i *mirabilia*. První z nich byly pravé přírodniny, zajímavé minerály, drahé kameny, vypreparovaná těla vzácných živočichů,⁴² případně byly tyto objekty za přírodní považovány.⁴³ Naopak *artificialia* byly objekty uměle zhotovené; bývaly to různé ozdobné předměty, šperky z drahých kovů a kamenů, ale někdy také řezby ze slonoviny, zdobená pštrosí vejce apod. Později se objevovaly artefakty, které měly představovat bájně tvory, jakými byla hydra nebo bazilišek. Postupně se výroba těchto objektů rozvíjela, například běžné bylo preparování těl rejnoků, aby vznikl neobvyklý tvar, a nakonec vycházely dokonce návody, jak takový artefakt zhotovit. Ač bylo stále zřejmější,

³⁹ Z něm. *Kunstkammer*, jindy se používalo synonymum *Wunderkammer*, případně se uváděly prostě jako „kabinety kuriozit“.

⁴⁰ Beket Bukovinská, „Kunstkomora Rudolfa II. ve světle inventáře z let 1607–1611“, in: V. Bůžek – P. Král (ed.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, Opera historica, 11, České Budějovice 2006, s. 121–147.

⁴¹ Příkladem je kunstkomora, kterou zřídil dánský učenec Ole Worm (1588–1654) a jejíž vyobrazení z roku 1655 se zachovalo. Viz Glenn Adamson, „The Labor of Division: Cabinetmaking and the Promotion of Knowledge“, in: P. H. Smith – A. R. W. Meyers – H. J. Cook (ed.), *Ways of Making and Knowing. The Material Culture of Empirical Knowledge*, Ann Arbor 2014, s. 243–279, zde s. 249. Jak autor uvádí, postupně s pokusy o systematizaci se začaly objevovat jednotlivé skříně, vitríny („skleníky“) s utříděnými objekty. Odtud již vedla cesta k muzejním sbírkám.

⁴² V 16. století to byly exponáty vycpané, nebo jen vysušené (například ryby), a ty bylo obvyklé věšet pod stropem, protože se mohly snadno poškodit. Až přibližně ve druhé polovině 17. století se začíná používat nakládání do lihu, případně různé, někdy dosti složité, techniky balzamování. Viz Harold J. Cook, „The Preservation of Specimens and the Takeoff in Anatomical Knowledge in the Early Modern Period“, in: P. H. Smith – A. R. W. Meyers – H. J. Cook (ed.), *Ways of Making and Knowing*, Ann Arbor 2014, s. 302–329.

⁴³ Klasický byl „roh jednorožce“, ve skutečnosti prodloužený levý řezák samce narvala.

že šlo o podvod a mnozí autoři se tím ani netajili, představovalo to výnosný obchod.⁴⁴

V Rudolfově vědeckém mecenátu nacházíme důležité komunikační strategie. I zde můžeme definovat – byť s nutnou mírou schematičnosti – tři skupiny. První z nich tvořily postavy stojící Rudolfovi nejbližší, které s ním byly v přímém kontaktu. Především šlo o císařského sekretáře Johanna Barvitia (asi 1555–1620) a dvorního radu Johanna Matthäuse Wackera z Wackenfelsu (1550–1619). Ti sice nebyli alchymisty, ale nepochybně měli o této nauce řadu znalostí. Podobné společenské postavení zaujímal i Heinrich Julius Brunšvícký, poslední předseda císařské tajné rady (1564–1613), který se však sám lékařskou alchymii prakticky, tedy laboratorně zabýval.

Lze říci, že zájem o alchymii se u významných postav z nejbližšího Rudolfova okolí snoubil i s určitými politickými postoji, a je možné, že Rudolfovi mohlo souznění v oblasti alchymických zájmů indikovat předzjednané porozumění i v dalších otázkách. Tomuto přístupu jistě nahrával i fakt, že Rudolf byl do značné míry opakem politického pragmatika a i v politické činnosti neustále hledal znamení osudové přízně, především vyjádřené astrologicky. Zdůrazněme, že tento přístup nikterak nemusel být nefunkční, zvláště v první epoše Rudolfovy vlády, byť jej z dnešního hlediska označíme za iracionální.

Prostředí dvora bylo nepochybně inspirativní, jak o tom svědčí soupis knihovny uherského palatina Juraje Turza (1567–1616), jenž byl od roku 1568 císařovým rádcem. Tento šlechtic se sice alchymii nevěnoval, ale vlastnil četná alchymická díla, mimo jiné spisy Pseudolullyho,⁴⁵ ale také díla o údajné transmutující vodě ve Smolníku.⁴⁶

Velmi blízký vztah k císaři můžeme samozřejmě předpokládat i u těch postav, které sice nepatřily přímo k Rudolfovým nejbližším rádcům, ale byly součástí

⁴⁴ Paula Findlen, „Inventing Nature. Commerce, Art, and Science in the Early Modern Cabinet of Curiosities“, in: P. H. Smith – P. Findlen (ed.), *Merchant & Marvels*, Abingdon-on-Thames 2002, s. 297–323.

⁴⁵ Mimořádně vlivný soubor alchymických spisů patrně většího počtu autorů, kteří si posloužili jménem katalánského učenice a náboženského mystika Ramóna Lulla (kolem 1232–1315/16), jenž naopak pokládal transmutační alchymii za podvod. Alchymický korpus pod tímto jménem viz v Michela Pereira, *The Alchemical Corpus Attributed to Raymond Lull*, London 1989.

⁴⁶ Miloš Jesenský, *Dějiny alchymie v českých zemích, v Polsku a na Slovensku*, Bratislava 2016, s. 357. Jde o prameny obsahující měďnaté ionty, takže železo ponořené do této vody se pokryje mědí, což je klasická elektrochemická reakce (Vladimír Karpenko, „Redoxní vylučování kovů z roztoku jako domnělá transmutace“, *Dějiny věd a techniky* 38, 2005, s. 97–116). O těchto vodách psal již Paracelsus.

dvora. Tak tomu bylo u Tycho Braha coby císařského matematika, obou Martinů Rulandů a Anselma Boëthia de Boodt z titulu jejich lékařské funkce, Johanna Pistoria (1546–1608), vzdělaného paracelsiánského lékaře a odborníka na kabal, který byl císařovým zpovědníkem, dále u mechanika a alchymisty Cornelia Drebbela, nepochybně u Michaela Sendivogia a s velkou pravděpodobností i u Michaela Maiera. K tomuto výčtu ještě přidejme Edwarda Kellyho, který sice nebyl formálně členem dvora, ale Rudolfem byl nejprve osobně akceptován a po nedlouhé době razantně zavržen.

Jako doklad Rudolfova zájmu o originální osobnosti uvedeme postavu, kterou teprve nedávno zpracoval Daniel Jütte.⁴⁷ Abramo Colorni (kolem 1544 – 1599), žid, rodem z Mantovy zřejmě z rodiny s německými kořeny, působil zprvu v rodném městě a ve Ferraře ve službách šlechtických rodů. O jeho vzdělání není nic známo, patrně nestudoval na žádné univerzitě, takže ho lze zařadit mezi podobné *professori de secreti*, odborníky, četné v Itálii, kteří neměli formální vzdělání.⁴⁸ Colorni byl nepochybně technicky mimořádně nadaný, neboť roku 1582 dostal ve Ferraře titul *Ingegniero del Serenissimo*. Zabýval se vojenskou technikou, ale také kryptografií, a proslul do té míry, že byl zbaven některých povinností označovat svůj židovský původ.

Do Prahy přicestoval roku 1588 za neobvyklých okolností, v době, kdy v boji o polský trůn byl uvězněn Rudolfův bratr Matyáš a Colorni prohlašoval, že dokáže uprchnout z každého vězení, takže měl tentokrát pomoci. Nebylo to mezitím zapotřebí, přesto Colorni zůstal v Praze devět let, kdy se dostal do nejbližšího okruhu Rudolfa II. Ten mu dokonce poskytl dům na Starém Městě bez povinnosti platit nájem.

Dodejme, že císař byl v té době příznivě nakloněn pražské židovské komunitě. Colorni k němu měl prakticky volný přístup, stavěl pro Rudolfa různá zařízení, ale také ho učil karetní triky. S dedikací panovníkovi vydal v Praze knihu *Scotographia* o šifrování a kódování. Později se Colorni soustředil na výrobu ledku pro střelný prach, s kterou začal roku 1593. Třebaže nejsou bezprostřední doklady toho, že by se přímo věnoval alchymii, pravděpodobně byl v kontaktu s některými alchymisty. Velmi pravděpodobný je Michael Sendivogius, který se zabýval studiem sanytru z protochemického hlediska. Odrazem jeho idejí, podle nichž existuje jakýsi „vzdušný niter“ dopadající s deštěm na zemi, je názor Colorniho, že ledek se dá získat opakovaným loužením jedné šarže zemního substrátu.

⁴⁷ Daniel Jütte, *Juden, Christen und die Ökonomie des Geheimen (1400–1800)*, Göttingen 2011, kap. V.

⁴⁸ William Eamon, *The Professors of Secrets*, Washington D.C. 2010.

Jak Daniel Jütte konstatuje, sotva který žid se dostal do tak těsné blízkosti panovníka Římsko-německé říše. Roku 1597 Colorni odcestoval pozván vévodou württemberským Fridrichem I. (1557–1608), pro něhož rovněž produkoval sanytr. Později se stal objektem nepřízně, byl hlídán a nesměl opustit Stuttgart. Nicméně z města uprchl, ale krátce po návratu do Mantovy zemřel.

Druhý okruh se volně ustavil kolem významné postavy Tadeáše Hájka z Hájku, který byl s velkou pravděpodobností prostředníkem mezi tímto okruhem a císařem, byť někteří jeho členové – například zmiňovaný Oswald Croll – nepochybně s císařem komunikovali i přímo, i když spíše písemně než osobně. Dále z tohoto okruhu jmenujme Nicolase Barnauda, Bernarda Gilla Penota, Václava Lavína či Matyáše Borbonia.⁴⁹ Ve všech těchto případech sice šlo o kontakty zprostředkované, ale lze se domnívat, že nikoli efemérní.

Třetí okruh představovali alchymisté, kteří přicházeli k Rudolfovu dvoru – stejně jako k dvorům řady jiných dobových vládců – s nabídkami na uskutečnění různých pokusů a zkoušek. Případ od případu jim mohl být poskytnut prostor na předvedení jejich schopností, šlo však o krátkodobé kontakty a není známo, že by se některý z těchto příchozích u dvora uchytil. Pokud příchozí neměl významného přímluvce, jenž by mu poskytl patřičné „entrée“, neměl u císaře šanci na úspěch. Ostatně, i pokud jej získal, neznamenalo to ještě záruku trvalejšího kontaktu, neboť inteligentní a zkušený Rudolf si vytvořil o dané osobě rychle svůj obraz a ten pak již asi nebyl ochoten měnit, jak se o tom přesvědčil například John Dee.

3. Charakteristika Rudolfových zájmů

Rudolfův zájem o podporu přírodních věd byl stejně jako jeho láska k výtvarnému umění konstantou jeho psychologického profilu a nevzdal se jej ani v době, kdy jeho politická moc a prestiž začala upadat, až upadla zcela. Své zájmy si císař uchoval doslova až na úmrtní lože, na němž se měl podle hodnověrných svědectví ještě příznačně zabývat problematikou perpetua mobile. Je pravděpodobné, že politická činnost a vědecké a umělecké zájmy byly u Rudolfa s postupujícím věkem ve stále vyostřenějším konfliktu – císař nesl své politické povinnosti čím dál úkorněji jako konkurenci k bádání o „tajemstvích přírody“. To však nebylo jen výrazem jeho osobní uzavřenosti a melancholické povahy, ale mělo to i svůj filosofický základ: Rudolf věnoval pozornost tomu, co bylo podle hermetické filosofie určující k pochopení a ovládnutí skutečnosti. Proto obracel svou tvář

⁴⁹ Gustav Gellner, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938.

ke hvězdám, proto se skláněl nad alchymickými nádobami. V dobové terminologii šlo sice též o „kratochvíle“, avšak dodejme, že velice vážně míněné – jedno totiž v pojetí renesančního vzdělance vůbec nevylučovalo druhé, ba právě naopak, protiklady se v dobovém myšlení přitahovaly a snoubily v míře, která by pro naše analytické a diferencující myšlení byla často jen obtížně přijatelná.

Císař se nezajímal o alchymii pouze z pozice byť sebevíce zainteresovaného mecenáše, ale podobně jako někteří další významní příslušníci nejvyšší šlechty – například jeho strýc Ferdinand II., falckrabě Mořic Hesenský (1572–1627), toskánský vévoda Francesco I. de' Medici (1541–1587) nebo již zmiňovaný Heinrich Julius Brunšvický – se sám na pracích v laboratoři podílel. Nemůžeme přesně určit, zdali práce jen osobně dozoroval, anebo i přiložil ruku k dílu, avšak vzhledem k důrazu, který byl v alchymických traktátech kladen na osobní zkušenost alchymického „adepta“ s ohněm, i s ohledem na dobové relace vyslanců, podle nichž přestěhoval císařský trůn do alchymické dílny, je druhá varianta pravděpodobnější. Ostatně podobně měl ve zvyku trávit hodiny v ateliérech umělců a též sám maloval.

Jeho osobní účasti v laboratoriu nasvědčuje i fakt, že podstatná část z Rudolfových alchymických rukopisů, které se dochovaly v Univerzitní knihovně v Leidenu ve fondu *Codices Vossiani Chymici*, je věnována praktickým, laboratorním postupům alchymie. Tato sbírka si zaslouží nejvyšší pozornost. Nemůžeme sice z obsahu knihovny přímo usuzovat na zájmy jejího vlastníka, ani odhadnout, které popsané postupy považoval císař za validní a které neshledával užitečnými, přesto však je to vzácně dochovaný pramen, který nám poskytuje nezprostředkované informace o jeho zájmech, u Rudolfa tak vzácné. Mezi traktáty a sbírkami receptů nalezneme jak známé autority především středověké alchymie, tak i řadu jmen méně známých, z nichž některá se vyskytují častěji – za všechny příklady uveďme Bartholomea Korndörfera. Co zaráží na první pohled, je absence bohatě iluminovaných alchymických rukopisů, jak je známe právě z 16. století. To lze vysvětlit dvěma způsoby – buď byly tyto rukopisy hned po Rudolfově smrti odvezeny jeho nástupcem císařem Matyášem do Vídně (do císařské knihovny se však až na výjimky nedostaly), anebo – a to je pravděpodobnější varianta – císaři šlo v případě alchymie více o informace než o skvostné předměty. Ostatně pokud by Rudolf tyto umělecky náročně zdobené rukopisy vlastnil, nejspíše by je – podobně jako jiné vzácné písemnosti a tisky – umístil do své kunstkomo-ry. Inventář z let 1607 až 1611 však takovéto artefakty neuvádí.

Je to o to zvláštnější, že tyto pečlivě vypracované soupisy mlčí i o zcela mimořádném rukopisu, který měl Rudolf vlastnit a jenž se poté dostal do majetku jeho destilátora Jakuba Horčického z Tepence (kol. 1575–1622). Poté byli jeho vlastníky alchymista Jiří Bareš, lékař Jan Marek Marci (1595–1667) a nakonec Athanasius Kircher (1601/2–1680), jemuž jej Marek Marci zaslal. Tento „nejzáhadnější

rukopis světa⁵⁰ je sepsán dodnes nerozluštěným umělým jazykem a obsahuje symbolické kresby, jejichž význam též doposud badatelům a historikům uniká. Je pravděpodobné, že toto složité symbolické dílo má vedle lékařské, biologické, astrologické a farmaceutické významové vrstvy také alchymický význam – ostatně by to logicky vyplývalo z dobového překrývání zmíněných oborů.

Druhý pramen pro alespoň částečné odhalení roušky nad tajemstvím Rudolfových alchymických snah představuje jeho jménem psaná a velice vzácně zachovaná korespondence o tomto tématu, kterou doplňují pozdější, byť jen lakonická svědectví jeho pomocníků z laboratoria. Z nich vyplývá, že jedním z hlavních Rudolfových zájmů bylo získání látky nazvané „mercurius solis“, která měla být významným krokem na cestě k výrobě alchymické tinktury. Jsou náznaky toho, že Kelly nebyl schopen tuto substanci císaři dodat, což vzbudilo panovnickovu nevoli a snad přispělo k jeho pozdějšímu negativnímu postoji k alchymistovi. Pokud jde o „mercurius solis“, píše o něm Michael Maier ve svém díle *Examen fucorum pseudo-chymicorum*, kritice alchymických podvodníků, kde ho jako čtyřicátý sedmý z podvodů nazývá *Aureitas Solis, Sulfuris et Mercurii Solis*.⁵¹ Jak uvádí Wolfgang Beck, nešlo o chemicky popsatelnou substanci, ale o alchymicko-filosofickou představu, o níž se již dříve zmiňoval Heinrich Khunrath v závěrečné části svého díla *Vom hylealischen Chaos*,⁵² z něhož Maier vycházel.

Maier ve svém komentáři v *Examen* píše,⁵³ že „dokonce Scotus naznačil císaři, že tinktura Angličana Kelleyho není nic jiného než barva extrahovaná ze zlata. Soudil, že k tomu, aby si císař o tom jasno zjednal, měl by od Kelleyho požadovat, aby zlata proměnil ne pouze jednu unci, nýbrž mnoho liber – přinejmenším sto...“ Dodejme, že Scotus, nebo Scotta, byl nejasná postava rudolfské doby, jednoznačně však podvodník.⁵⁴

⁵⁰ Dnes známý jako Voynichův rukopis. Viz René Zandbergen – Rafał T. Prinke, „Voynichův rukopis v rudolfské Praze“, in: Ivo Purš – Vladimír Karpenko (ed.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha 2011, s. 297–314.

⁵¹ Wolfgang Beck, *Michael Maiers Examen Fucorum Pseudo-Chymicorum – Eine Schrift wider die falschen Alchemisten*, disertace, München 1991, s. 133.

⁵² Viz Vladimír Karpenko, „Alchymické a chemické aspekty Khunrathova díla *Vom hylealischen, das ist pri-materialischen catholischen, oder algemeinem natürlichen Chaos*“, in: *Divadlo věčné Moudrosti a teosofická alchymie Heinricha Khunratha*, přel. J. Hlaváček, autoři statí V. Karpenko, I. Purš, M. Žemla, Trigon: Praha 2017, s. 371–407.

⁵³ Wolfgang Beck, *Michael Maiers Examen Fucorum Pseudo-Chymicorum – Eine Schrift wider die falschen Alchemisten*, disertace, München 1991, s. 134.

⁵⁴ K problematice „mercuria solis“ viz Rudolf Werner Soukup, „Transformování celého *Corpus Solis* v *Liquorus Irreducibilis*. Laboratorní alchymie na dvoře císaře Rudolfa II.“,

Na Pražský hrad se patrně také dostávaly informace o laboratorních postupech z významného laboratoria Oberstocktall/Kirchbergu in Niederösterreich, které vlastnil koncem 16. a začátkem 17. století Johann Jakob von Lamberg (1561–1630), později biskup z Gurku. Rudolf II. jmenoval roku 1606 pražským arcibiskupem jeho bratra Karla von Lamberg, s nímž byl ve velmi přátelských vztazích. Oswald Croll ve svém díle doložil, že si s Rudolfem vyměňoval látky důležité z hlediska paracelsiánské alchymie, a císař sám měl některé jeho substance využít. Je tedy zřejmé, že v císařských laboratoriích se pracovalo jak na transmutační tinktuře, tak na výrobě léků, které poté císař sám užíval.

Rudolfův zájem o alchymii zůstal zachycen i v pozdějších pramenech. Johann Joachim Becher (1635–1682), německý lékař, alchymista a ekonom, uvedl ve své obsáhlé sbírce alchymických návodů také dva, které měl císař dostat, oba na „tinkтуру“, údajné transmutující agens.⁵⁵

Závěrem můžeme shrnout, že epocha vymezená vládou Rudolfa II. byla dobou vrcholného rozkvětu nauk, který vycházel z velkorysého mecenátu císaře, ale opíral se také o mecenát šlechticů z řad stavovské společnosti i o podporu bádání v bohatém měšťanském prostředí. Učenci z různých zemí, kteří navštívili na kratší nebo delší čas Čechy, zde nevytvořili žádnou „vědeckou školu“, ale přicházeli sem, aby si zde mohli vyměňovat názory a zkušenosti. Vytvořili tak variabilní a volné společenství badatelů, jež nebylo soustředěno kolem jednotlivých vědeckých myšlenek a koncepcí, ale přesto bylo sjednocováno právě důrazem na potřebu různorodosti a pestrosti. To, co tyto badatele opravdu spojovalo, byla jejich potřeba relativní svobody k bádání a možnosti vyhledávat vědecké kontakty spojené s předáváním vědomostí. Tímto rysem předběhla rudolfínská epocha svou dobu a vytvořila předobraz moderní autonomie vědeckého bádání, které nepodléhá ani náboženským, ani ideologickým imperativům.

Summary

The third part of this series discussing the history of alchemy and related fields in the Czech lands is devoted to the reign of Rudolf II, of the highest flourish of sciences and arts in this country. The circle of those involved in alchemy is divided

in: Ivo Purš – Vladimír Karpenko (ed.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha 2011, s. 205–228.

⁵⁵ Johann Joachim Becher, *Chymisches Glücks-Hafen Oder Grosse Chymische Concor-danz und Collection Von fünffzehen hundert Chymischen Processen...* Frankfurt 1682, s. 264, 520.

into two groups – one dealing with transmutation of metals, the other oriented on medicine, but not a clear line can be drawn between them. As the typical representative of the first group Michael Sendivogius is introduced, one of the most influential alchemists in the history of this science. His famous treatise *De Lapide Philosophorum, Tractatus Duodecim* is briefly described, especially two moments – the studies of aerial nitre (potassium nitrate), and mutual displacement of metals from their solutions. Sendivogius, however, explained his correct observation from the standpoint of alchemy. In the 16th century the number of fraudulent alchemists increased; as a typical example Edward Kelly is mentioned.

Application of alchemy to medicine became more common at the period due to growing popularity of paracelsians. At the emperor's court some representatives of this direction were active as Rulands, father and son. Although not a courtier, Oswald Crollius was not less important; his death remains a mystery. For a short time Michael Maier was with the court; he was even ennobled by the emperor. In Prague Maier's book *De medicina regia* was printed. This scholar, convinced alchemist, published later a treatise against alchemical impostors, the work inspired by the similar one by Heinrich Khunrath. Further important scholar, Anselmus Boëtius de Boodt, really a renaissance personality, medical doctor, and mineralogist, compiled his fundamental work on minerals in Prague. Another medicine doctor and alchemist was Matthäus Erbinäus von Brandau whose two works were printed posthumously. The most important Czech scientist at the period was Tadeáš Hájek, medicine doctor, but also skilled astronomist who published treatises on comets, and on supernova discovered and described earlier by Tycho Brahe.

Particular attention is paid to emperor's choice of experts which included broad spectrum of science and arts. Personal contacts of Rudolf II are discussed and as an example of extraordinary position Abramo Colorno, an Italian Jew, is presented. This man of many interests belonged among the closest circle of the emperor. The question remains open to which extent Rudolf II participated in laboratory experiments, but he surely had good knowledge in many fields, which shows him as an exceptionally educated ruler.

Correspondence

Prof. RNDr. Vladimír Karpenko, CSc.

Katedra filosofie a dějin přírodních věd

Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova

e-mail: karpenko@natur.cuni.cz

Mgr. Ivo Purš, Ph.D.

Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i.

e-mail: purs@udu.cas.cz

Pedologický ústav hlavního města Prahy

Zuzana Schierová

The Paedological Institute in Prague. The Czech Lands were one of the first regions of Europe where the research of children began and they have preserved the tradition to this day. This study maps the history of the Institute of Pedology in Prague and its organizational and research development. The establishment of the institute is associated with three important men – František Čáda, Jan Dolenský and Jindřich Matiegka. Even though the original paedological institute disappeared, other institutes continued its work and research to this day. Data obtained from the time of its operation provide the basic standards that are used in today's pediatrics.

Keywords: History of Paedology – Jindřich Matiegka – Karel Herfort – Jan Dolenský – František Čáda – Child Study in Bohemia and Moravia

„Biologie zcela změnila postoj pedagogiky: vědecký výzkum dítěte, pedagogie, stává se centrem světelným, které ozařuje všechny problémy pedagogiky.“¹

doc. MUDr. Karel Herfort

Zavedení povinné školní docházky v roce 1774 za vlády Marie Terezie položilo základní kámen modernímu školství a spolu s ním se postupně začínají objevovat i nové požadavky a potřeby. Následující 19. století s sebou přináší mocný rozmach přírodních věd s řadou převratných teorií, jako např. Darwinova evoluční teorie (1859),² a nové poznatky i zájem o přírodní vědy se začínají promítat do ostatních vědních oborů a běžného života. Vliv přírodovědného poznání a rozvoje biologie s sebou přináší změny i v oblasti školství.

Při stavbě nových majestátních školních budov (a to i na venkově) jsou kromě otázek estetické řešeny i otázky související přímo s žactvem, například normy na hygienické požadavky nebo ergonomie školní lavice.³ Postupně se upravují organizační

¹ K. Herfort, *Jan Dolenský, zakladatel českého pedologického ústavu v Praze*, Praha 1929.

² Teorie byla zveřejněna v knize *O původu druhů* (v originále: *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*).

³ J. Záhoř – E. Lokay, *Vývin otázky o školní lavici*, Důchody král. hl. Města Prahy: Praha 1889, 15 s.

řády a stále častěji se objevují další problémy týkající se přímo fyzického vývoje žactva. Jako například otázka typu písma vzhledem k vývoji páteře⁴ nebo problematika týkající se psychického vývoje. Netrvalo dlouho a byla otevřena i ožehavější témata, jako je péče a vzdělávání mládeže takzvaně méněcenné, zřizování pomocných škol atd.

Propojení pedagogiky s přírodními vědami formuje nový obor nazvaný pedologie,⁵ který se věnuje hlubšímu poznání dítěte a spojuje poznatky z psychologie, sociologie, pedagogiky a biologie dítěte.⁶ Myšlenka propojení nejrozličnějších vědních oborů, jejichž hlavním středem pozornosti je dítě, se pomalu od konce 19. století rozšiřuje do řady zemí a vznikají první vědecké práce a ústavy.⁷

První psychologická laboratoř se zaměřením na vývoj a studium dítěte vznikla roku 1884 ve Worcesteru ve Spojených státech amerických⁸ a na tento trend navázaly další země. V roce 1894 vzniká ve Velké Británii Child study Society⁹ a o 5 let později je v Antverpách založena pedologická laboratoř (1899).¹⁰ Rozmach a popularita pedologie vedla k uspořádání pedologického sjezdu, který se konal 12.–18. srpna roku 1911 v Bruselu.¹¹ Sjezd navštívilo přibližně 600 účastníků z různých koutů světa a po tomto sjezdu můžeme sledovat výrazný nárůst odborných prací s pedologickou tematikou.

⁴ J. Matiegka, „O kolmém písmě“, *Posel z Budče* 37, 1896, s. 450–452, 466–468, 522–525; „Zprávy školské“, *Učitel* 7, 1896, č. 13, s. 253–255.

⁵ Pojem pedologie se však nezávisle od takto chápaného zaměření na dítě a jeho vývoj utvářel i v souvislosti s rozvojem nauky o půdě jako geologické disciplíně. V češtině není mezi oběma názvy zcela odlišných oborů rozdíl, zatímco v angličtině nebo němčině se názvy obou oborů naopak liší. Bohužel ve všeobecném povědomí u nás již dominuje chápání pedologie jako nauky o půdě.

⁶ S prvním použitím pojmu pedologie (peidologie, paedologie) je spojován Oscar Chrisman v článku o sluchu dětí z roku 1892. O. Chrisman, „The Hearing of Children“, *Pedagogical Seminary* 2, 1892, č. 1, s. 397–441.

⁷ J. Dolenský, „Institut pour l'étude des enfants et des adolescents“, *Anthropologie* 2, 1924, s. 16–21.

⁸ Zakladatelem byl velmi významný americký psycholog Granville Stanley Hall, jehož hlavním oborem byl výzkum dítěte. Ch. H. Skinner – S. T. Watson (ed.), *Encyclopedia of school psychology*, Kluwer Academic Press: New York 2004.

⁹ K. Stevens, „Child Study in Great Britain“, *The Pedagogical Seminary* 13, 1906, č. 2, s. 245–249.

¹⁰ M. Depaepe, „The heyday of paedology in Belgium (1899–1914): A positivistic dream that did not come true“, *International Journal of Educational Research* 28, 1998, č. 8, s. 687–697.

¹¹ M. Depaepe, „An Uncompleted Symphony: Fradkin's study of pedology in East and West“, *Educació i Història: revista d'història de l'educació*, 1997, s. 139–140.

Výzkum dítěte v českých zemích

Na našem území se po vzoru ostatních evropských zemí už ke konci 19. století objevují první pedologicky orientované výzkumy, především antropometrického charakteru. Většina z nich byla zaměřena na specifickou problematiku (hygienické poměry, vztah vývinu žáka a ergonomie školní lavice atd.) a brala v úvahu jen některé tělesné vlastnosti. První plošný výzkum byl proveden podle nařízení c. k. ministerstva kultury a školství v roce 1880 a týkal se všech cisleithanských škol.¹² Byla při něm zjišťována barva očí, vlasů a pleti. Závěry z tohoto šetření byly uveřejněny G. A. Schimmrem.¹³

Přehled výzkumů v českých zemích v průběhu 19. století

Rok	Rozsah	Provedl/i	Účel
1886	– obecná chlapecká škola u sv. Petra, Praha – obecná chlapecká škola u sv. Mikuláše, Praha	pražský městský fysik Dr. Záhoř, Dr. Lokay, Dr. Chudoba Dr. Mrázek	hygienické poměry
1888– 1889	– obecná chlapecká škola u sv. Petra, Praha – škola na Děkance, Praha – škola v Holešovicích-Bubnech, Praha	Dr. Lokay, Dr. Fährnich Dr. Skalička	ergonomie školní lavice
1892– 1895	české země	Iniciátor J. Matiegka ve spolupráci s lékaři a učiteli	data pro národopisnou výstavu

Pro další rozsáhlý výzkum připravila půdu příprava Národopisné výstavy československé s heslem „Poznej sama sebe!“. Na návrh Jindřicha Matiegky¹⁴ byl

¹² J. Matiegka, *Vzrůst, vývin, tělesné vlastnosti a zdravotní poměry mládeže král. hl. města Prahy: příspěvky k anthropologii a demografii českého lidu*, Praha 1897.

¹³ G. A. Schimmer, *Erhebungen über die Farbe der Augen, der Haare und der Haut bei den Schulkindern Österreichs*, Wien 1884.

¹⁴ Jindřich Matiegka (31. 3. 1862 – 4. 8. 1941) byl český lékař a antropolog, profesor a rektor Univerzity Karlovy. Založil obor fyzické antropologie na UK, organizoval

proveden plošný antropologický výzkum školní mládeže. Pro tento účel sestavil formulář, který byl rozeslán na území hlavního města Prahy prostřednictvím okresní školní rady. V ostatních oblastech byl distribuován příslušnými školskými institucemi a formou veřejných výzev s žádostí o zapojení do antropologického výzkumu.¹⁵ Za podpory učitelů i lékařů, kteří se aktivně do sběru dat pustili,¹⁶ se podařilo během let 1892–1895 získat data od 100 000 školních dětí v Čechách a na Moravě po stránce tělesné i duševní. Část dat, která byla získána především na území hlavního města Prahy (cca 8000 probandů), byla Jindřichem Matiegkou, Luborem Niederlem¹⁷ a za pomoci řady učitelů zpracována a vystavena v antropologickém oddělení Národopisné výstavy československé a později uveřejněna Českou akademií.¹⁸

Na tyto výzkumy navázali na počátku 20. století František Čáda spolu s ředitelem městské školy u Nejsvětější Trojice Janem Dolenským a vyzkoušeli ve světě nově vytvořenou metodu podle Bineta a Simona¹⁹ na vyšetřování duševních vlastností dítěte.²⁰

rozsáhlé výzkumy obyvatelstva, zejména mládeže, a soustavně budoval antropologické sbírky, které spolu s Alešem Hrdličkou přetvořili v Muzeum člověka (dnešní Hrdličkovo muzeum člověka).

¹⁵ Například: „Zprávy školské“, *Učitel* 4, 1893, č. 11, s. 214–215; „Tělesná povaha českého školního děcka“, *Beseda učitelská* 26, 1894, č. 28, s. 397–399.

¹⁶ Doslova celý národ se zapojil do výzev výstavního výboru a lidé se snažili přispět, aby byli co nejdokonaleji znázorněni na Národopisné výstavě (toto nadšení se týkalo všech oddělení plánované výstavy). A to bez nároku na honorář nebo finanční kompenzaci za poštovné a další náklady. J. Janko, *Vědy o životě v českých zemích 1750–1950*, Archiv Akademie věd České republiky: Praha 1997; Archiv Národního muzea, f. Jindřich Matiegka, L. Matiegková – J. Matiegka, *Vzpomínky*, rukopis.

¹⁷ M. Prokopec, „Význam anthropometrického výzkumu mládeže“, *Vesmír* 33, 1954, č. 10, s. 328–330.

¹⁸ Data publikovaná Českou akademií vyšla pod názvem: J. Matiegka, *Vzrůst, vývin, tělesné vlastnosti a zdravotní poměry mládeže král. hl. města Prahy: příspěvky k anthropologii a demografii českého lidu*, Praha 1897. J. Matiegka, „Počátky Ústavu pro výzkum dítěte“, *Úchylná mládež* 14, 1938, č. 1–2,

¹⁹ Testy vytvořené Alfrédem Binetem a Théodorem Simonem sloužily především k porovnávání schopností školních dětí a byly navrženy tak, aby vyčlenily slabé žáky. Test zkoumal pozornost, paměť a verbální schopnosti sérií otázek se zvyšující se obtížností (IQ testy). Tento dotazník a metodologii pro použití v českých zemích z originálu přeložil žák a asistent Františka Čády Cyril Stejskal. J. V. Musil, *Cyril Stejskal – život a dílo: rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*, Společnost J. L. Fischera: Olomouc 2005.

V Čechách je rozvoj a institucionální zakotvení pedologie spojeno především se jmény tří významných mužů, František Čáda,²¹ Jindřich Matiegka a Jan Dolenský,²² kteří společnými silami založili Ústav pro výzkum dítěte.²³

První z nich, František Čáda, je považován za průkopníka pedologie v českých zemích. Již v devadesátých letech 19. století poukazoval na důležitý význam studia vývoje dítěte, podílel se na překladech světových autorů,²⁴ pořádal kurzy pro učitele i širší veřejnost²⁵ a roku 1910 jeho zásluhou bylo založeno Sdružení pro výzkum dítěte²⁶ jako součást odboru při České komisi pro péči a ochranu dětí.²⁷ V tomto roce byl také vyslán městskou radou Pražskou Jan Dolenský do

²⁰ J. Matiegka, „Počátky Ústavu pro výzkum dítěte“, s. 8; J. Matiegka, *Somatologie školní mládeže. Vývin a vzrůst dítěte a dospívající mládeže školní po stránce tělesné*, Praha: Česká akademie věd a umění, 1927.

²¹ František Čáda (6. 4. 1865 – 14. 12. 1918) byl profesorem filozofie a pedagogiky na UK a působil také jako středoškolský profesor. V historii české pedagogiky má místo jako průkopník speciální a experimentální pedagogiky, pedopsychologie a pedologie. Studoval dětskou řeč, dětské kresby, věnoval se problematice pracovní výchovy mládeže, péče o postiženou mládež, dětské sebevraždy aj.

²² Jan Dolenský (19. 6. 1859 – 11. 2. 1933) vystudoval učitelský ústav v Praze a od roku 1880 působil v hlavním městě jako pedagog a zároveň se věnoval i osvětové a literární činnosti. Proslul zejména svými *Obrázkovými dějinami národu českého* a byl autorem mnoha odborných knih a metodických pojednání. Stal se spoluzakladatelem Bolzova sirotčince.

²³ Označení ústavu se v průběhu let vyvíjelo a měnilo (Český pedologický ústav, Ústav pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže, P(a)edologický ústav hlavního města Prahy), kromě toho také v literatuře, novinových článcích, listinných dokumentech nacházíme různá označení. Tato nejednotnost ztěžuje orientaci v informacích o historii Pedologického ústavu a v některých zdrojích je dokonce zaměňován s institucemi příbuznými. J. V. Musil, *Cyril Stejskal – život a dílo: rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*; K. Herfort, *Jan Dolenský, zakladatel českého pedologického ústavu v Praze*, Praha 1929, s. 8.

²⁴ Například dílo S. G. Halla, které opatřil komentovaným úvodem díla, vlastní stat' přeložil učitel Jan Mauer. G. H. Stanley, *Vybrané stati pedopsychologické a pedagogické*, Praha 1906.

²⁵ K. Herfort, „Český pedologický ústav hlavního města Prahy“, *Národní listy* 59, 1919, č. 287, s. 9–10.

²⁶ Ustavující schůze se konala 5. 11. 1910. „Zprávy: Sdružení pro výzkum dítěte“, *Pedagogické rozhledy* 24, 1911, č. 7, s. 752.

²⁷ V. Hüttel, „Pedologický ústav král. Hl. města Prahy“, *Časopis lékařů českých* 54, 1915, č. 3, s. 92–95; K. Herfort, „Český pedologický ústav hlavního města Prahy“, s. 9–10.

Belgie, aby načerpal nové podněty a zjistil úroveň školních poměrů v cizině.²⁸ Při své cestě absolvoval stáž u Józefy Joteykové v Bruselu²⁹ a poté navštívil Schuytenův pedologický ústav v Antverpách.³⁰ Tato návštěva se stala inspirací k založení podobné instituce i v Praze. Jan Dolenský o výzkumné cestě sepsal zprávu, v jejímž závěru byl i návrh na zřízení Pedologického ústavu v Praze.³¹ Tuto zprávu předložil městské radě Pražské a byla zařazena do programu zasedání jako jeden z bodů jednání 15. 2. 1910,³² městská rada podnět schválila³³ a nově vznikajícímu ústavu vykážala jednu místnost v budově obecné a měšťanské školy ve Vladislavově ulici a 500 K na obstarání nejn nutnějších přístrojů a pomůcek.³⁴

Krátce po schválení začínají přípravné organizační práce. V prvních letech se jednalo pouze o teoretickou přípravu, která byla rozdělena podle specializace zakladatelů. Jan Dolenský se věnoval především otázkám pedagogickým a jako navrhovateli mu připadla i komunikace s příslušnými úřady a organizace. Jindřich Matiegka pro potřeby ústavu sestavil plán výzkumu dětí a mládeže po stránce tělesné a Františku Čádovi připadly výzkumy duševní stránky dítěte, ve kterých

²⁸ Tamtéž. J. Matiegka, „Počátky Ústavu pro výzkum dítěte“, s. 8; K. Herfort, *Jan Dolenský, zakladatel českého pedologického ústavu v Praze*, s. 2; K. Herfort, „Ústav pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže v Praze“, *Rozpravy ústavu pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže*, 1931, č. 69, s. 2.

²⁹ K. Herfort, „Český pedologický ústav hlavního města Prahy“, s. 9.

³⁰ J. Dolenský, „Institut pour l'étude des enfants“, s. 16.

³¹ Uvedená doba inspirovala ke vzniku dalších institucí, které přímo nebo prostřednictvím jiných výzkumů poskytovaly podklady pro poznání vývoje dítěte. Za zmínku jistě stojí Výzkumný ústav pedagogický, založený v r. 1919 (později jako Výzkumný ústav pedagogický Jana Ámose Komenského), a Státní zdravotní ústav z r. 1925. Obě pracoviště i přes dílčí transformace svého zaměření (např. SZÚ jako Institut hygieny a epidemiologie) existují dodnes a do určité míry převzaly některé výzkumy původního Pedologického ústavu.

³² Data a informace týkající se studijní cesty Jana Dolenského, její náplně a založení ústavu se v pramenech liší. Bohužel originální dokumentace z roku 1910 se nezachovala, dokumenty byly uskladněny ve sklepě na Mariánském náměstí a řada z nich podlehla zkáze přímo, ostatní poškozené dokumenty byly v roce 1955 skartovány. Podpurné materiály odboru školství a osvěty (VI.) se zachovaly až od roku 1930. (J. Nosáková – J. Škoda, Archivní pomůcka č. 85, Archiv hlavního města Prahy.) Jediná verze zakládací listiny se zachovala v článku J. Šebka v časopise *Úchylná mládež* z roku 1943.

³³ K. Herfort, *Jan Dolenský, zakladatel českého pedologického ústavu v Praze*, s. 2; L. Richterová, „Vzpomínka na pedologický ústav“, *Československá psychiatrie* 56, 1960, č. 2, s. 77–79.

³⁴ J. Šebek, „Pražský paedologický ústav r. 1942“, *Úchylná mládež* 19, 1943, č. 3, s. 102–110.

„Rada král. hlav. města Prahy schválivši podnět p. ředitele J. Dolenského, aby dle vzoru ciziny uvažováno bylo také u nás o zřízení zvláštních institucí ku studiu vývoje dětské duše, přijala ve schůzi své dne 15. února 1910 od p. ředitele J. Dolenského věnování spisů a pojednání v obor tento spadajících a panem dárce až dosud k vlastní potřebě nashromážděných jako základ ústavu, jehož úkolem by bylo soustavně sledovati další rozvoj studia dětské duše, shromažďovati příslušnou literaturu a doklady, jakož i samostatné pokusy činiti, slovem sledovati theoreticky i prakticky vývoj dětské duše, zvláště pak její elementární jevy a odchylky v nich.

Zároveň usnesla se rada městská:

1. aby v knihovně (místnosti vedle ředitelny) v budově obecné a městské školy pro chlapce u Nejsv. Trojice zařízen byl počátek výše zmíněného ústavu paedopsychologického;

2. ustanovila správcem tohoto ústavu p. ředitele J. Dolenského a

3. povolila dále, aby darované spisy a pojednání do zmíněné místnosti přeneseny a ve zvláštní skříni uloženy byly jakožto základ knihovny veškerému učitelstvu pražskému přístupné.

Hospodářskému úřadu se tudíž ukládá, aby ve srozumění s panem hospodářským inspektorem školy a p. ředitelem J. Dolenským potřebnou skříň ze zásoby školní do oné místnosti dodal, veškeré spisy a knihy od p. ředitele J. Dolenského darované ve zmíněné skříni řádně umístil, do školního inventáře zapsal a náklad s tím spojený cestou hospodářské konference uhradil.

Konečně povolila rada král. hlav. města Prahy p. řediteli J. Dolenskému na další opatření knih a publikací a t. d. a jich vazbu 200 K, t. j. dvě stě korun a ukládá z té příčiny účtárně městské, aby peněz ten p. řediteli J. Dolenskému za jednoduché potvrzení z příjmův školních vyplatila dala.

Dávajíc o tom věděti, vyslovuje rada královského hlavního města Vašemu Blahorodí za věnování jí učiněné svůj nelíčený dík.

Úřadující I. náměstek starostův:

J. Seifert v. r.”

Obr. 1: Zakládací listina pedologického ústavu. Zdroj: J. Šebek, „Pražský paedologický ústav r. 1942“, *Úchylná mládež* 19, 1943, č. 3, s. 102–110.

zahrnul nejen žáky ze škol, ale i ze speciálních ústavů (např. Ústav pro slabomyslné).³⁵ Teprve počátkem školního roku 1912/1913 byly přípravné práce u konce a český pedologický ústav hlavního města Prahy oficiálně zahajuje svoji činnost³⁶

³⁵ J. Matiegka, „Počátky Ústavu pro výzkum dítěte“, s. 8.

³⁶ V dobovém tisku ve spojitosti se zahájením činnosti Pedologického ústavu nacházíme článek z pera odborného plzeňského učitele Jana Vavříka. Připomíná svůj vlastní výzkum, při kterém použil stejně koncipované dotazníky, a s lítostí konstatuje, že kdyby jeho výzkum neztroskotal, mohla se Plzeň dříve než Praha honosit odborným ústavem Pedologickým. Odhlédneme-li od otázky, zda skutečně bylo možné takový ústav realizovat před rokem 1900 v Plzni nebo se jednalo pouze o zbožné přání pana učitele

Obr. 2: Univ. prof. MUDr. Karel Herfort. Zdroj: K. Herfort, *Soubor prací univ. prof. MUDr. Karla Herforta*, Praha 1932.

a od této doby probíhá i systematické vyšetřování dětí a mládeže.³⁷ Velmi brzy rozšířili řady spolupracovníků ústavu další odborníci a specialisté,³⁸ prostřednictvím nichž mohl být rozšířen i rozsah vědeckých výzkumů. Díky Karlu Herfortovi,³⁹ psychiatrovi a pozdějšímu řediteli Ernestina,⁴⁰ začalo v roce 1914 při ústavu fungovat ambulatorium pro duševní choroby.⁴¹

Během první světové války byla činnost ústavu poměrně výrazně utlumena⁴² a svého obnovení se dočkala až v letech poválečných. Konec světové války, vznik samostatného československého

Vavříka, je velmi zajímavé, jak po národopisné výstavě československé zůstal (nejen) mezi pedagogy živý zájem o výzkum dítěte a někteří pokračovali ve vlastním bádání po své vlastní ose. J. Vavřík, „Paedologický ústav král. Hlav. Města Prahy a možnost téhož před 14 roky v Plzni“, *Český denník* 49, 1913, č. 110, s. 2–3.

³⁷ L. Richterová, „Vzpomínka na paedologický ústav“, s. 77–79.

³⁸ Z nejvýznamnějších jmenujme MUDr. Karla Herforta, Cyrila Stejskala, asistenta prof. F. Čády, Antonína Müllera, prof. Lešera, Vojtěcha Suka, A. Brožka a ředitele K. Malého.

³⁹ Karel Herfort (8. 8. 1871, Praha – 29. 3. 1940) byl zakladatelem české dětské psychiatrie a profesorem psychopatologie dětského věku. Také se habilitoval v oboru hygieny a stomatologie, které přednášel na Učitelském ústavu v Praze. V roce 1925 založil odborný časopis *Úchylná mládež*, zaměřený na výzkum a výchovu slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené mládeže.

⁴⁰ Ústav pro slabomyslné ve Šternberském paláci v Praze na Hradčanech, který založil Karel Slavoj Amerling 17. června 1871.

⁴¹ V roce 1939 bylo předáno vedení ambulatoria prof. Myslivečkovi a v roce 1940 byl převzat ústav spolkem pro péči o slabomyslné, protože postrádal právní základ. L. Richterová, „Vzpomínka na paedologický ústav“, s. 77–79.

⁴² J. Matiegka, „Počátky Ústavu pro výzkum dítěte“, s. 8.; L. Richterová, „Vzpomínka na paedologický ústav“, s. 77–79.

Obr. 3: Univ. prof. František Čada. Zdroj: *František Čada*. Praha 1915, 72 s.

státu i poválečná situace, tedy celkově změny politické i společenské, jsou vhodným prostředím pro rozvoj pedologie. Výchova je považována za základní kámen pro společnost a jen správnou výchovou dítěte je možné udržet budoucnost a svobodu státu. K tomu je potřeba poznání dítěte po stránce duševní i tělesné.⁴³ Karel Herfort ve svém článku ze 7. 12. 1919 otištěném v *Národních listech* uvádí základní požadavky společnosti a také kritizuje přístup pedagogiky, která se podle jeho názoru více věnuje metodám než dítěti samotnému, a navrhuje pojmout výchovu nových občanů komplexně, nenechávat ji jen na bedrech učitele.⁴⁴ Herfort si zde klade důležitou otázku: „Jak můžeme zařídit i upravit celou výchovu a vyučování dítěte českého, tohoto mostu k budoucnosti národa, jak celý vývoj jeho duševní a tělesný, když neznáme toto dítě?“⁴⁵

Rozvoj a podpora pedologie jsou vnímány jako nutný kulturní počín a poválečná situace současně přináší i nové úkoly a otázky dotýkající se především válkou postiženého evropského obyvatelstva – tělesný stav dětí, průměrné hodnoty tělesného vývoje mladé generace apod.⁴⁶ Proto bylo nutné rozšířit řady pracovníků Pedologického ústavu a jeho činnost rozdělit mezi jednotlivé specializované sekce.⁴⁷ Krátce po vzniku první republiky postihla českou pedologii velká ztráta, dne 14. prosince 1918 předčasně zemřel prof. František Čada a obnova činnosti

⁴³ K. Herfort, „Český pedologický ústav hlavního města Prahy“, s. 9.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ „O somatologii školní mládeže“, *Národní listy* 68, 1928, č. 22, s. 13.

⁴⁷ Rozdělení na jednotlivé sekce: oddělení Pedagogické (Jan Dolenský a učitel Müller), oddělení Somatologické (Jindřich Matiegka a pediatrička Ludmila Lukášová), oddělení Pedopsychologické (Cyril Stejskal, žák a asistent F. Čády) a oddělení Pedopatologické (Karel Herfort). J. Matiegka, „Počátky Ústavu pro výzkum dítěte“, s. 8.

Obr. 4: Prof. MUDr. Jindřich Matiegka, RNDr. h.c. Zdroj: Archiv Hrdličkova muzea člověka, PřF UK.

ústavu tedy zůstala v rukou jeho spolupracovníků a žáků, které si vychoval.⁴⁸

Pedologický ústav ke své další činnosti kromě odborných pracovníků potřebuje pevné základy. V roce 1919 byla vytvořena nová statuta, která byla schválena pražskou obcí, a k tomu také byla připojena žádost o zajištění přiměřených prostor pro nově organizovaný ústav, ve kterém by byla umístěna i výstava o vývoji českého dítěte. Také byly podány finanční žádosti na příslušná mi-

nisterstva⁴⁹ a 15. 9. 1919 zahájil ústav opět svoji činnost, ale zatím v provizorních prostorách.⁵⁰ Žádosti o finanční podporu byly kladně vyřízeny a sešla se dotace ve výši 14 000 K. Ředitelem ústavu (vědeckým ředitelem) byl jmenován Karel Herfort a administrativní řízení zůstalo v rukou Jana Dolenského. V rámci reorganizace ústavu bylo zvoleno kuratorium, jehož předsedou se stal Jindřich Matiegka.⁵¹ Po reorganizaci Pedologického ústavu a získání subvencí centrálního úřadu byla činnost ústavu rozšířena na celou republiku a spolu s tím se také změnil název na Ústav pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže s podtitulem Pedologický ústav hl. m. Prahy. Pražské děti ale zůstaly hlavním předmětem studia,⁵²

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ K. Herfort, „Český pedologický ústav hlavního města Prahy“, s. 9.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ V kuratoriu byli zástupci ministerstev veřejného vyučování, veřejné hygieny, sociální péče, kteří ústavu přidělují dotace, dále zástupci města, a správci z různých sekcí. J. Dolenský, „Institut pour l'étude des enfants“, s. 16.

⁵² L. Lukášová, „Prof. J. Matiegka a Pedologický ústav hl. m. Prahy“, Archiv Hrdličkova muzea člověka, rukopis přednášky ku příležitosti stého výročí narození Jindřicha Matiegky, 1962.

a to i z toho důvodu, že chyběl centralizovaný systém, který by monitoroval děti ohrožené a potřebné a zajistil jejich předání do příslušné péče.

V roce 1923 na návrh Jindřicha Matiegky byl Pedologický ústav připojen k Antropologickému ústavu Univerzity Karlovy. Toto propojení mělo ještě více vědecky podpořit výzkumy. Jednalo se ovšem o propojení volné a Pedologický ústav si i nadále zachovává svoji samostatnost organizační i ekonomickou. Přesto propojení obou ústavů bylo velmi důležité, protože umožnilo zapojení studentů Jindřicha Matiegky do výzkumů a zpracování dat. Některé výsledky byly takto publikovány jako disertační práce.⁵³

Od roku 1924 vyšetřoval ústav systematicky všechny děti přijaté do Ústředního dětského domova, dále i děti, které měly být umístěny do různých institucí (výchovné, zaopatřovací atd.).⁵⁴ Dne 3. 12. 1937 oslavil Pedologický ústav 25. výročí svého založení a k této příležitosti se konala slavnostní schůze kuratoria na Staroměstské radnici, kterou zahájil slavnostní chór pražských učitelek. Této slavnostní události se dožili pouze dva ze tří zakladatelů, a to Jindřich Matiegka a Karel Herfort. Oba v rámci slavnosti přednesli proslovy zdůrazňující důležitost a zásluhy tohoto institutu. Na závěr zasedání přednesl Jan Šebek zprávu o činnosti ústavu.⁵⁵

Pedologický ústav v Praze byl převzat koncem roku 1940 Spolkem pro péči o slabomyslné v Praze, který jmenoval nové kuratorium a vydal pro ústav statut. Předsedou kuratoria byl zvolen vrchní fyzik doktor Ladislav P. Procházka a mezi členy byli zvoleni zástupci města. Ředitelem ústavu i nadále zůstal Jan Šebek a byla dohodnuta součinnost s Ústavem lidské práce a užší spolupráce s poradnou Spolku pro péči o slabomyslné.⁵⁶ Toto uspořádání vydrželo až do 30. 4. 1943, kdy byl Pedologický ústav v Praze po dohodě primátora hl. m. Prahy a Spolku pro péči o slabomyslné přebrán do správy obce Pražské, a to se zpětnou platností od 1. 1. 1943. V podmínkách bylo uvedeno, že i po převzetí ústavu pražskou obcí budou zde vyšetřovány i děti mimopražské.⁵⁷

⁵³ Například: E. Štierová: Tělesné vlastnosti školní mládeže z Radnic, F. Štampach: Vzrůst školní mládeže na základě šetření v Kralupech nad Vltavou a okolí, M. Došková: Anthropometrické znaky pekařských učedníků. L. Lukášová, „Prof. J. Matiegka a Pedologický ústav hl. m. Prahy“, Archiv Hrdličkova muzea člověka, rukopis přednášky ku příležitosti stého výročí narození Jindřicha Matiegky, 1962.

⁵⁴ J. Matiegka, „Pedologický ústav v Praze“, *Národní listy* 69, 1929, č. 168, s. 5; J. Šebek, „Pražský paedologický ústav r. 1942“, *Úchylná mládež* 19, 1943, č. 3, s. 102–110.

⁵⁵ „25 let trvání ústavu pro výzkum dítěte“, *Národní listy* 77, 1937, č. 331, večerní vydání, s. 6.

⁵⁶ „Pedologický ústav v Praze“, *Úchylná mládež* 17, 1941, č. 1, s. 33–34.

⁵⁷ „Zprávy: Paedologický ústav v Praze“, *Úchylná mládež* 19, 1943, č. 3, s. 144.

Zemský pedologický ústav

Přes neúnavnou práci a publikované výsledky Pedologického ústavu byl neustálý tlak z ministerstva na centralizaci a systematizaci péče o děti a mládež a z tohoto popudu Zemské ústředí péče o mládež v Čechách dospělo k rozhodnutí, že je potřeba oddělit práci péče o normální a úchylnou mládež.⁵⁸

Bylo tedy navrženo zřízení zastřešujícího centrálního pracoviště, kde by byly řešeny především případy dětí ohrožených a úchylných. Na základě požadavku ministerstva byl v roce 1935 vyzván Cyril Stejskal k vypracování koncepce a organizačního plánu nového pedopsychologicky zaměřeného ústavu.⁵⁹ Úkoly nového ústavu byly definovány takto:

1. Stanovit jasný obraz o potřebě naší péče i o dosavadní možné úhradě.
2. Rozšířit záběr vyšetřovaných dětí po celém území státu (do Pedologického ústavu přicházejí především děti z Prahy a okolí), vyhledávat děti ohrožené a co nejrychleji zasáhnout.
3. Opatření nápravně výchovné péče.⁶⁰

Prvním krokem tedy byla evidence potřebných dětí. V listopadu 1935 za pomoci zemské školní rady a ministerstva školství byly rozeslány dotazníky na správy všech českých škol obecných i měštanských⁶¹ a po vyhodnocení situace byl na základě návrhu Cyrila Stejskala jako centrální instituce zřízen Zemský pedologický ústav,⁶² který zahájil činnost v dubnu roku 1936,⁶³ a Cyril Stejskal se stal jeho prvním ředitelem.⁶⁴ Otevření druhého pedologického ústavu s sebou přineslo kritiku, která poukazovala na nadbytečnost dvou Pedologických ústavů v kontrastu s chybějícími zařízeními (např. psychotechnickou klinikou, pozorovací

⁵⁸ Kromě vlastního vyšetřování a péče o mládež by mělo být náplní ústavu spravovat síť ústavů výchovných a léčebných. Kromě toho je potřeba u dětí chudých zajistit finanční náklady na dopravu a vyšetření v Praze. Zemský pedologický ústav byl včleněn do systému péče o mládež a na starosti měl správu fondů na potřebné operace a léčebné výlohy. Důležitým úkolem bylo také dovzdělávání učitelů. E. Břeský, „Zemský pedologický ústav otevřen“, *Praktický lékař* 16, 1936, č. 14, s. 323.

⁵⁹ J. V. Musil, *Cyril Stejskal – život a dílo: rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*, Olomouc, 2005, 126 s.

⁶⁰ E. Břeský, „Zemský pedologický ústav otevřen“, s. 323.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² Sídlo: Chotkova silnice 8, Praha.

⁶³ „Zemský pedologický ústav“, in: O. Chlup – J. Uher – J. Kubálek (ed.), *Pedagogická encyklopedie*, Novina: Praha 1938–1940, 3 sv.

⁶⁴ J. V. Musil, *Cyril Stejskal – život a dílo: rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*.

stanicí aj.).⁶⁵ Činnost Zemského pedologického ústavu neměla dlouhého trvání, koncem roku 1938 byl z úsporných důvodů zrušen z nařízení ministerstva sociální a zdravotní správy.⁶⁶

Archiv pedologického ústavu

Při pedologickém ústavu po celou dobu jeho působení vznikala archiv, do kterého byla umístěna veškerá získaná data, dotazníky probandů i vydané zprávy. Archiv se stal velmi bohatým zdrojem informací o poznání dítěte a z jeho fondů čerpala řada vědců (např. Josef Apetauer: Studie o psychologii a pedagogice puberty; Božo Škerlj: Příčiny rasové degenerace; Jan Mudroch: O poměrech učňů).⁶⁷ V době druhé světové války využil data archivu Ústav pro národní biologii a eugeniku⁶⁸ k výzkumu sociálních poměrů „duševně úchylných dětí“.⁶⁹ V současné době by měl být materiál z archivu Pedologického ústavu (cca okolo 30 000 chorobopisů) v dětské psychiatrické ambulanci při Fakultní poliklinice v Praze.⁷⁰

Zaměření a uspořádání ústavu

Hlavním posláním pedologického ústavu bylo poznání dítěte (s důrazem na dítě české)⁷¹ po všech stránkách: duševní i somatické, a zapojení různých specializovaných oborů (pedagogika, somatologie, psychologie, psychiatrie, sociologie a další) do těchto výzkumů. Na jedné straně byl spojen s praktickým životem

⁶⁵ „Zprávy: Pedologické ústavy“, *Úchylná mládež* 12, 1936, č. 7–8, s. 201.

⁶⁶ Ministerstvo trvalo na ponechání pouze jednoho pedologického ústavu. „Zprávy: Pedologický ústav Zemského ústředí péče o mládež v Praze“, *Úchylná mládež* 15, 1939, č. 1–2, s. 37.

⁶⁷ Archiv pedologického ústavu v Praze, *Úchylná mládež* 17, 1941, č. 2, s. 83–84.

⁶⁸ Ústav pro národní biologii a eugeniku byl v Praze otevřen v roce 1940 a jeho práce navázala na výzkum Československého ústavu pro národní eugeniku, který byl po okupaci českých zemí uzavřen na podzim roku 1939. Trvání tohoto ústavu nebylo dlouhé a zanikl po necelém roce existence. Důvodů k jeho zrušení bylo více, pravděpodobně se negativně podepsala politická minulost a politické či odbojové aktivity jeho pracovníků, a především také budování nové rasové hygienické infrastruktury protektorátu plně kontrolované německými úřady. M. Šimůnek, „Vladimír Bergauer a česká eugenika“, in: K. Černý – P. Svobodný (ed.), *Historia, medicina, cultura: sborník k dějinám medicíny*, Praha: Karolinum, 2006, s. 205–242.

⁶⁹ „Ústav pro národní biologii a eugeniku v Praze“, *Úchylná mládež* 17, 1941, č. 3, s. 137.

⁷⁰ L. Richterová, „Vzpomínka na pedologický ústav“, s. 77–79.

⁷¹ J. Dolenský, „Institut pour l'étude des enfants“, s. 19–21.

prostřednictvím školy, státních institucí, s pedotechnickými ústavy⁷² a na druhé straně s vědeckými kapacitami, které se specializovaly na studium dítěte. Dolenský ve svém pojednání uvádí, že právě toto propojení odlišovalo Pražský pedologický ústav od ostatních a sloužil jako vzor v cizině. Díky jedinečnému uspořádání a komplexní činnosti ho navštívila řada zahraničních návštěv.⁷³

V ústavu byly vyšetřovány děti od nejútlejšího věku až po vstup do praktického života, a to z nejrůznějších sociálních podmínek (jak z normálních rodin, tak i z výchovných, sociálních a léčebných ústavů). U každého dítěte byl zjišťován i zdravotní stav matky, poměry hereditární a veškeré dostupné informace k těhotenství a porodu.⁷⁴ Byla věnována zvláštní pozornost dětem, které začaly chodit do školy před 6. rokem života, a ústav pak dohlížel na vývoj těchto dětí v dalších letech, dále také soudním případům, a od roku 1931 dětem z vadného prostředí a obtížně vychovatelným. V ústavu byly vyšetřovány veškeré děti bez rozdílu a zcela bezplatně,⁷⁵ ale přesto bylo mezi vyšetřovanými majoritní zastoupení pražských dětí.⁷⁶ Druhým význačným rysem bylo prevenční zaměření, úsilí o zajištění zdravého duševního vývoje a o rozvoj a uplatnění duševní hygieny dětského věku.⁷⁷ Z tohoto důvodu byla od roku 1937 významně rozvinuta spolupráce se školními lékaři.⁷⁸ Ústav také pořádal vědecké kurzy pro lékaře, pedagogy a sociální pracovníky, zorganizoval i několik sjezdů s tematikou svého oboru – Sjezdy pro výzkum dítěte (v letech 1922, 1924, 1926, 1930, 1933).⁷⁹ Přes veškeré úsilí postihnout problematiku českého dítěte v nejširším možném záběru převládlo a nakonec i zcela zvítězilo psychiatrické zaměření.⁸⁰

Práce ústavu byla strukturována tak, že bylo vytvořeno několik oddělení,⁸¹ jejichž činnost na sebe navazovala:⁸² 1. Oddělení organizační; 2. Oddělení somatologické;

⁷² Tamtéž.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ L. Richterová, „Vzpomínka na pedologický ústav“, s. 77–79.

⁷⁵ „25 let trvání ústavu pro výzkum dítěte“, s. 6.

⁷⁶ L. Richterová, „Vzpomínka na pedologický ústav“, s. 77–79.

⁷⁷ „Ústav pedologický“ in: D. Panýrek (ed.), *Encyklopedie praktického lékaře*, 1962, Díl 17, s. 403–404.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ L. Richterová, „Vzpomínka na pedologický ústav“, s. 77–79.

⁸¹ V některých zdrojích je dokonce uváděno více oddělení, než je uvedeno v textu tohoto článku. Např. „Ústav pro výzkum dítěte“, *Zdraví* 13, 1940, č. 8, s. 6.

⁸² L. Richterová, „Vzpomínka na pedologický ústav“, s. 77–79; K. Herfort, „Český pedologický ústav hlavního města Prahy“, s. 9–10.

Obr. 5: Jan Dolenský. Zdroj: Biografický slovník českých zemí 13, Praha 2010, s. 286.

3. Oddělení psychologické; 4. Oddělení psychopatologické; a později bylo ještě připojeno ambulatorium pro duševní choroby.

Zaměření jednotlivých oddělení bylo následující:

1. *Oddělení organizační a pedagogické*⁸³ se zabývalo evidencí a dokumentací. Mělo za úkol sbírat a zpracovávat základní data, týkající se poměru dítěte k rodině, společnosti, škole, životu, a to na všech stupních jeho vývoje (např. dítě a početnost rodiny, dítě městské a venkovské, dítě různých sociálních prostředí, dítě v době předškolní, školou povinné a v době po dokončení školní docházky, vliv prostředí na vývoj dítěte, poměr dítěte k organizaci škol, péče o mládež na všech stupních jeho vývoje atd.).⁸⁴ Sledovalo vývoj a postup školních dětí, jejich prospěch, vstup do dospělého života a pozdější umístění a úspěchy ve zvoleném povolání. Tyto výsledky měly být podkladem pro úpravu školství. Například studie o fluktuaci žactva ve školách, která proběhla v letech 1925–1926. Kromě toho některé výzkumy byly zaměřeny na využití volného času.⁸⁵

V čele oddělení stanul ředitel Jan Dolenský spolu s asistentem A. Müllerem, který byl odborným učitelem.⁸⁶ V roce 1942 byla běžná agenda oddělení svěřena Jiřině Kulhánkové.⁸⁷ Informace z dotazníků byly ověřovány ve školách u vyučujících

⁸³ Označováno také jako odd. přípravné, organizační a sociální.

⁸⁴ K. Herfort, „Český pedologický ústav hlavního města Prahy“, s. 10.

⁸⁵ J. Dolenský zkoumal mimoškolní život školních dětí jednotlivě od vstupu do praktické průmyslové školy až do jejich dospívání. J. Dolenský, s. 17; „Různé zprávy: Pedologický ústav hlavního města Prahy“, *Věstník ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy* 3, 1921, č. 12, s. 325.

⁸⁶ „Zprávy: Z činnosti pedologického ústavu v Praze“, *Úchylná mládež* 1, 1925, č. 3, s. 148; J. Matiegka, „Pedologický ústav v Praze“, s. 5.

⁸⁷ J. Šebek, „Pražský paedologický ústav r. 1942“, s. 102–110.

nebo v ústředí péče o mládež.⁸⁸ Tato sekce navíc předložila po dohodě se somatologickým oddělením podrobnou studii sociálních podmínek 3000 adolescentů a shromáždila tak cenný materiál pro studium učení.⁸⁹

2. *Somatologické oddělení* se zaměřovalo na studium tělesného stavu a vývoje dětí a mládeže, se zvláštním zřetelem k těm znakům, které jsou ve vztahu k duševnímu stavu a vývoji dítěte.⁹⁰ Vedení oddělení se ujal Jindřich Matiegka a jeho asistentkou se stala Ludmila Lukášová.⁹¹ Hlavním úkolem bylo stanovení referenčních údajů (norem) tělesného vývoje českého dítěte,⁹² protože vzhledem k odlišnostem populací není možné přejímat normy a šetření jiných států.⁹³ Jeden z dílčích výzkumů byl zaměřen na studium individuálního vývoje, kdy se každých pět let sledoval vývoj 100 mladých chlapců a 100 mladých dívek⁹⁴ s cílem zjistit, jaké jsou vlivy jednotlivých podmínek na růst a vývoj dětí.⁹⁵ Pro potřeby výzkumů byly používány formuláře, které vytvořil Jindřich Matiegka⁹⁶ a do nichž byla později dokonce doplněna i síla svalová a vitální kapacita plic.⁹⁷ Kromě vyšetření probandů, kteří přímo docházeli do ústavu, se prováděly dlouhodobé výzkumy na školách, aby byly upřesněny normativy k posuzování odchylek.⁹⁸ Podobně byly také zkoumány děti ve speciálních školách (školy pro retardované a zaostálé děti). Dlouhodobý sběr dat dovolil srovnat výsledky získané před válkou a v době poválečné a díky tomu vznikla studie s názvem: „Vliv války na tělesný rozvoj

⁸⁸ Tamtéž, s. 104.

⁸⁹ J. Dolenský, „Institut pour l'étude des enfants“, s. 17.

⁹⁰ L. Richterová, „Vzpomínka na pedologický ústav“, s. 77–79.

⁹¹ Jindřich Matiegka se později stal předsedou kuratoria ústavu a postupně práci v oddělení převzala Ludmila Lukášová. V roce 1935 se vzdal Matiegka ze zdravotních důvodů předsednictva v kuratoriu Pedologického ústavu, ale zachoval mu svoji přízeň a dle možností se snažil i nadále spolupracovat na výzkumech. J. Dolenský, „Institut pour l'étude des enfants“, s. 16–21.

⁹² Většina studovaných probandů byla z Prahy, byla tedy i výsledná studie pojmenována: „Norma růstu a vývoje českého dítěte a zejména Prahy“.

⁹³ K. Herfort, „Český pedologický ústav hlavního města Prahy“, s. 10.

⁹⁴ Předmětem studia byla učiliště, střední školy pro mladé muže a pro mladé dívky na Praze VII.

⁹⁵ J. Dolenský, „Institut pour l'étude des enfants“, s. 16–21.

⁹⁶ První formuláře vytvořil už pro potřeby sběru dat k Národopisné výstavě československé.

⁹⁷ L. Lukášová, „Prof. J. Matiegka a Pedologický ústav hl. m. Prahy“, Archiv Hrdličkova muzea člověka, rukopis přednášky ku příležitosti stého výročí narození Jindřicha Matiegky, 1962.

⁹⁸ Například tabulky vyspělosti od L. Lukášové.

Celkový stavvýživy: velmi hubený, hubený, střední, dobrý, velmi dobrý.	Váha těla bez obuvi a svrch. šatu:	Hlava	Délka max.:
Vyvinutí svalstva: dobré, střední, špatné.	Výška těla bez obuvi:		Šířka:
Barva pleti světlá, brunátná	Výška v sedě:		Výška nadušní:
Barva vlasu (dle Fischera čís.:): blond, světle hnědá, kaštanová, černá, rudá.	Rozpětí ramen		Obvod horiz.:
Vlas. sporý, střední, hustý; — rovný, vlnitý, kadeřavý, kudrnatý.	Délka předlokti:	Hrudník	Objem při norm. dých.:
Barva očí (dle Martina čís.: šedá či modrá, zelená, zelenavě hnědá, světle hnědá, tmavě hnědá.	Délka ruky:		Objem v inspiriu max.
Tvar hlavy: elips., pentag., ovální, klínovitý, kulatý, hranatý, abnormální (asymetr., šišatý, lodkovitý atd)	Šířka ruky:		Objem v expiriu max.
Oblčeť (s čelem): úzký, stř., široký; — krátký, střed., eliptický, ovální, kulatý, hranatý.	Šířka v pažích (Akrom):		
Hrudníku tvar: nálevkovitý, plochý, normální, ptačí.	Šířka pánve		
	Počet tepů:		Zrak: dalekozraký, normální, krátkozraký.
	Počet dechů:		Sluch: normální, nedoslýchavý.
	Kapacita plic:		Řeč: norm., koktavá, šišlavá.
	Síla pravé ruky:		
	Síla levé ruky:		
	Síla v rame-nec: tah tlak		
Chrup: Postavení zubů: kolmé, šikmé.	Skousnutí: nůžkovité, kleškovité, střechovité, otevřené.		
Chrup mléčný:	Chrup trvalý:		
v pravo v levo	V pravo v levo		
$\frac{m_2 m_1 c_2 i_1}{m_2 m_1 c_2 i_1} \frac{i_1 i_2 c_1 m_2}{i_1 i_2 c_1 m_2}$	$\frac{M_3 M_2 M_1 P_2 P_1 C I_2 I_1}{M_3 M_2 M_1 P_2 P_1 C I_2 I_1} \frac{I_1 I_2 C P_1 P_2 M_1 M_2 M_3}{I_1 I_2 C P_1 P_2 M_1 M_2 M_3}$		
Diastréma, trema, retenci a přespočetné zuby zaznamenati.			
— kaz, ○ schází, × vytažen.			
Intelligence: velmi nadaný, nadaný, střední, nenadaný, slabomyslný.	První a posl. stupeň přiznati jen v případech mimořádných		
Mravy: ušlechtilé, dobré, lehkovážné, špatné.			
Paměť: velmi dobrá, střední, špatná.			
Prospěch v počítání: velmi dobrý, střední, špatný.	Možno během návštěvy školy pozměnit.		
Nadání k hudbě: velmi dobré, střední, špatné.			
Nadání ku kreslení a krasopisu: velmi dobré, střední, špatné.			
Poznámky:			

Obr. 6: Formulář pro vyšetření dítěte, sestavil Jindřich Matiegka. Zdroj: V. Hüttel, „Pedologický ústav král. hl. města Prahy“, Časopis lékařů českých 54, 1915, č. 3, s. 93.

pražských učňů“.⁹⁹ Z dalších specializovaných témat bylo studium vývoje chrupu¹⁰⁰ (více viz Vědecké práce). Somatologické oddělení také velmi úzce spolupracovalo s ústavem Pedotechnickým, a to v oblasti konzultace volby povolání. Z této spolupráce vznikla metoda zjišťování fyzické pracovní schopnosti člověka odhadem tělesné konstituce.¹⁰¹

3. *Oddělení psychologické*¹⁰² se věnovalo studiu dětské mentality, sklonů, schopností a inteligence normálních dětí. Prvním ředitelem se stal František Čáda, který velmi brzy zemřel, a pak převzal vedoucí funkci jeho žák a asistent Cyril Stejskal. Později se stal jeho asistentem Rudolf Mudroch.¹⁰³ Při výzkumech inteligence byla využívána Binet-Simonova metoda, kterou zavedl v českém prostředí právě František Čáda,¹⁰⁴ a prováděly se výzkumy jak populační, tak i kazuistické.¹⁰⁵ Jejich výsledky mohly být poté využity při volbě povolání probanda a také poukázaly na to, že je potřeba děti a mládež rozdělovat nikoli pouze podle fyziologického stáří, ale i podle inteligence.¹⁰⁶

Studium inteligence se stalo hlavní doménou tohoto oddělení a v letech 1925–1926 proběhl pod taktovkou Cyrila Stejskala výzkum inteligence primánů¹⁰⁷ a ve stejném roce byl také vyzván ministerstvem školství, aby vyšetřil inteligenci u studentů, kteří právě nastoupili na střední školy,¹⁰⁸ a využil získaná data ke konzultaci volby povolání.¹⁰⁹ Vyšetření prokázalo, že při slabém výsledku testů se student dostane maximálně do tercie, a na základě těchto zjištění bylo více než polovině rodičů

⁹⁹ Autorkou studie byla Ludmila Lukášová (L. Lukášová, „Vliv války na tělesný vývoj pražských učňů“, 1922, 9 s.). J. Dolenský, „Institut pour l'étude des enfants“, s. 16–21.

¹⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰¹ Autorem metodiky byl Jindřich Matiegka. J. Dolenský, „Institut pour l'étude des enfants“, s. 20.

¹⁰² Také bylo označováno jako pedopsychologické oddělení „Zprávy: Z činnosti pedologického ústavu v Praze“, *Úchylná mládež* 1, 1925, č. 3, s. 148.

¹⁰³ J. Matiegka, „Pedologický ústav v Praze“, s. 5.

¹⁰⁴ J. Dolenský, „Institut pour l'étude des enfants“, s. 16–21.

¹⁰⁵ „Různé zprávy: Pedologický ústav hlavního města Prahy“, *Věstník ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*, s. 325.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Pravděpodobně se jedná o první ročníky obecných škol.

¹⁰⁸ „Ústav pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže v Praze (pedagogický ústav) ve škol. roce 1925/26“, *Národní listy* 66, 11. 11. 1926, č. 309, s. 6.

¹⁰⁹ Poradenství probíhala ve spolupráci s Masarykovou akademií práce, která se později osamostatnila a vznikla z ní společnost Centrální konzultace. Na základě kombinovaných výsledků psychologického a lékařského vyšetření bylo rodičům doporučeno,

rozmluveno, aby svého potomka nutili do studia.¹¹⁰ Důležitou součástí těchto studií byl i názor učitele dítěte z obecné školy.¹¹¹ Spoluúčast na testování ukázala, že učitelé mají velmi dobrý přehled o schopnostech svých svěřenců, a jejich názor potvrdily i inteligenční testy a následný vývoj studia na střední škole.¹¹² Práce pedagogického oddělení se prolínala s oddělením psychopatologickým, protože bylo v mnoha případech potřeba dovyšetřit probandy a doplnit důležité údaje.¹¹³

4. *Oddělení psychopatologické*¹¹⁴ bylo zaměřeno především na studium dítěte duševně postiženého, a to jak po stránce tělesné, tak i duševní (dětí retardované, slepé, hluchoněmé atd.).¹¹⁵ Ředitelem se stal Karel Herfort, který se snažil, aby pedopsychiatrie a pedagogická terapie byly zařazeny do osnov předmětů lékařského studia, a navrhoval zřízení dětských oddělení na psychiatrických klinikách.¹¹⁶ Podařilo se mu uskutečnit pouze přednášky v kurzech pro poradenské lékaře, učitele pomocných škol a sociálně zdravotní pracovníce.¹¹⁷ Jeho asistentem se stal Cyril Stejskal a spolu s nimi spolupracoval učitel Antonín Müller. Oddělení bylo vybudováno na základě spolupráce s ostatními a můžeme říci, že jeho pracovní náplň se ze všech uvedených nejvíce měnila.¹¹⁸ Zpočátku hlavní náplní bylo zjišťování různých odchylek od normy, a to ve vývoji somatickém, neuropsychickém a povahovém. V pozdější době fungovala úzká spolupráce s lékaři, a tak se i vlastní náplň zaměřila kromě popisování a zjišťování odchylek na odhalení

kam mají budoucnost svého potomka směřovat. J. Dolenský, „Institut pour l'étude des enfants“, s. 16–21.

¹¹⁰ Cyril Stejskal ve svých posudcích ale dítě neztrácuje, pouze ukazuje, že za současných podmínek bez pomoci a možnosti vedení dítě dále ve studiu nepostoupí. „Ústav pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže v Praze (pedagogický ústav) ve škol. roce 1925/26“, s. 5.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Stejně jako u předchozích oddělení nacházíme různá pojmenování např. o. neurologicko-psychiatrické, pedopatologické. Názvy odpovídají vývoji ústavu i specifickému zaměření jeho činnosti.

¹¹⁵ J. Matiegka, „Pedologický ústav v Praze“, s. 5.

¹¹⁶ Tyto snahy nejvíce zesílily, když začal pedologický ústav spolupracovat se školními lékaři, tedy na konci 30. let 20. století. J. Dolenský, „Institut pour l'étude des enfants“, s. 16–21.

¹¹⁷ L. Richterová, „Vzpomínka na pedologický ústav“, s. 78.

¹¹⁸ Tamtéž.

příčiny, možnosti nápravy a případné navržení prevence.¹¹⁹ Zásluhou Karla Herforta bylo 22. 9. 1919 při oddělení otevřeno ambulatorium pro duševně choré, zaostalé a jinak úchylné děti, které sloužilo pro praktické zaučení mediků a učitelů.¹²⁰

Toto oddělení včetně ambulatoria bylo podle výročních zpráv poměrně hodně vytíženo.¹²¹ Zároveň zůstávalo v kontaktu a blízké spolupráci s ostatními odděleními, protože bylo nutné získat od probanda veškeré dostupné informace. Celé vyšetření probíhalo přibližně takto: v I. oddělení byly zjišťovány veškeré dostupné informace z období tzv. „předchorobí“,¹²² následně se zakreslil rodokmen ideálně do třetí generace. Poté se v somatickém oddělení změřily rozměry antropologické a byl vyšetřen stav vývoje chrupu. Kromě toho byl proband fotografován, snímaly se otisky prstů a u zajímavých jedinců se odlévaly i sádrové odlitky obličejů, rukou a nohou.¹²³ Dále byl proband podroben pečlivému lékařskému vyšetření k zhodnocení tělesného stavu. Toto vyšetření probíhalo ve spolupráci s lékaři interní kliniky prof. Pelnáře. Nejčastěji byl měřen arteriální tlak, množství krve a v některých případech byl proband ještě poslán na speciální vyšetření související s jeho hendikepem.¹²⁴ Následovalo vyšetření v ambulatoriu pro duševní choroby, kde profesor Herfort¹²⁵ (později v zastoupení asistenta) shrnul zprávy šetření předchozích, provedl vlastní vyšetření a na základě dostupných informací stanovil diagnózu a prognózu dané duševní abnormality. Na závěr bylo nutné vystavit závěrečnou zprávu a sdělit nutné pokyny rodičům, popřípadě příslušným institucím (škola, soud, okresní péče atd.).¹²⁶ Nejčastěji byly diagnostikovány případy duševní slabosti různého stupně, distyreózy (kretenismus, mongolismus) a epilepsie.¹²⁷ Po celou dobu fungování ústavu nebyla zřízena lůžková část, která by umožnila prodloužit dobu pozorování probanda a získat tak důležité údaje a zpřesnění výsledků vyšetření.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ K. Herfort, „Krátký přehled mé činnosti v Ústavu pro výzkum dítěte“, *Úchylná mládež* 14, 1938, č. 1–2, s. 10–12.

¹²¹ „Ústav pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže v Praze (pedagogický ústav) ve škol. roce 1925/26“, s. 5.

¹²² Tamtéž.

¹²³ V. Hüttl, „Pedologický ústav král. Hl. města Prahy“, s. 93.

¹²⁴ J. Dolenský, „Institut pour l'étude des enfants“, s. 16–21.

¹²⁵ Vyšetření prováděl především profesor Herfort spolu s asistentem a později se přidali další odborníci (K. Malý – vyšetření vad výslovnosti).

¹²⁶ „Ústav pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže v Praze (pedagogický ústav) ve škol. roce 1925/26“, s. 5; J. Dolenský, „Institut pour l'étude des enfants“, s. 16–21.

¹²⁷ Tamtéž.

Vědecké práce

Za dobu fungování pedologického ústavu, která trvala téměř 40 let, vzniklo velké množství odborných prací, jejichž záběr byl velmi široký. Pod jeho záštitou v edici Rozpravy Ústavu pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže (Pedologického ústavu v Praze) bylo vydáno více než 100 odborných publikací.¹²⁸ Není možné v rámci tohoto článku zmínit a rozebrat všechny statě a jejich zaměření, to by svým rozsahem vydalo na samostatnou práci. Přesto považuji za důležité, zde uvést alespoň některé z nich.¹²⁹

První výsledky práce pedologického ústavu byly prezentovány Janem Dolenským v roce 1914 na pražské okresní poradě učitelské. Ve své rozsáhlé přednášce uvedl poprvé výsledky a pokroky ústavu a vědecké závěry byly postaveny na základně zpracování dat z vyšetření pražských dětí z normálních škol, škol pomocných a chovanců Ernestina.¹³⁰ Tato data poskytovala základní údaje o vývoji dítěte.

Významná práce ve studiu tělesného vývoje mládeže a dorostu byla zaměřena na studium chrupu. Vojtěch Suk provedl výzkum erupce zubů u 694 školních dětí.¹³¹ Vytvořené normy využil k porovnání vývoje československého dítěte a dětí jiných národů. Tato srovnání pak publikoval v prestižním antropologickém časopise *American Journal of Physical Anthropology*.¹³² Dalším stupněm bylo stanovení dentice jako znaku vhodného pro odhadování tělesného vývoje, jehož autorem byl Jindřich Matiegka.¹³³ O této metodě přednášel na Mezinárodním sjezdu v Lutychu roku 1921.¹³⁴

Ve školním roce 1921–22 byla v Pedologickém ústavu použita nová metoda, kterou navrhl a do praxe uvedl Jindřich Matiegka a sloužila k individuálnímu

¹²⁸ „Ústav pedologický“ in: D. Panýrek (ed.), *Encyklopedie praktického lékaře*, s. 403–404.

¹²⁹ Výběr prací byl zaměřen především na historicky významné a ty, které vzbudily ohlas v cizině, i když ani u těchto se nejedná o kompletní výčet.

¹³⁰ 426 dětí z obecné a měšťanské školy pro hochy, 350 z gymnázia, 80 z pokračovací školy živnostenské, několik ze školy pomocné a chovanci z Ernestina. V. Hüttel, „Pedologický ústav král. Hl. města Prahy“, s. 93.

¹³¹ „Pedologický ústav v Praze. (Z výroční zprávy ústavu za školní rok 1921–1922)“, *Věstník ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy* 6, 1924, č. 1, s. 23–24.

¹³² V. Suk: „Eruption and decay of permanent teeth in Whites and Negroes, with comparative remarks on other races“.

¹³³ L. Lukášová, „Prof. J. Matiegka a Pedologický ústav hl. m. Prahy“, Archiv Hrdličkovy muzea člověka, rukopis přednášky ku příležitosti stého výročí narození Jindřicha Matiegky, 1962.

¹³⁴ Název přednášky byl: L'âge dentaire comme signe du développement total.

odhadu množství svalstva, kostí a tuku.¹³⁵ Výsledky své práce přednesl na mezinárodním antropologickém sjezdu v Paříži a později vyšly v odborných časopisech.^{136, 137}

Počet vyšetřených dětí v Pedologickém ústavu¹³⁸

Časové období	Vyšetřených dětí
1920	115
1920/21	153
1921/22	234
1922/23	221
1923/24	265
1925/26	292
1929/30	509
1930/31	567
1931/32	626
1932/33	674
1938	1085
1939	2171
1940	2090
1941	1213
1942	761

¹³⁵ Tento model je platný dodnes a je v klinické praxi stále využíván.

¹³⁶ „Pedologický ústav v Praze. (Z výroční zprávy ústavu za školní rok 1921–1922)“, s. 23–24; J. Matiegka, „La capacité de travail du corps humain“, *Revue Anthropologique*, 1921, s. 331–333; J. Matiegka, „The testing of physical efficiency“, *American Journal of Physical Anthropology* 4, 1921, č. 3, s. 223–230.

¹³⁷ Myšlenka frakcionace (jednotlivých komponent) tělesné hmotnosti navržená J. Matiegkou je i v současné době pro běžnou praxi nejvhodnější. Navržený původní způsob kvalitativní analýzy hmoty lidského těla vychází ze zevních tělesných rozměrů, které je možno běžně určit. Matiegka rozdělil tělesnou hmotnost na tyto složky: H = O + D + M + Z (H hmotnost těla; O hmotnost kostry /ossa/; D hmotnost kůže a podkožního tukového vaziva /derma/; M hmotnost kosterního svalstva /musculi/; Z zbytek).

¹³⁸ Tabulka shrnuje počty vyšetření dětí (kompletní vyšetření) během uvedeného časového období, data byla přejata z výročních zpráv ústavu, ovšem ne vždy musí

Závěr

Období po druhé světové válce bylo značně turbulentní a ne všichni byli nakloněni obnově a pokračování Pedologického ústavu. J. Musil ve své publikaci zmiňuje výrok Zdeňka Nejedlého: „Pedologický ústav nebude potřeba, neboť za komunismu se blbci rodit nebudou...“¹³⁹ I přes různé názory a ideologické směry byla tradice práce pedologického ústavu velmi dobře zakotvena, a tak na jeho činnost navázaly sociodiagnostické ústavy a původní ústav byl v roce 1953 po zorganizování dětské psychiatrické služby změněn na dětskou psychiatrickou poradnu, která se později stala samostatným oddělením fakultní polikliniky Univerzity Karlovy.¹⁴⁰

České země byly bezesporu jednou z prvních oblastí Evropy, kde se začaly provádět výzkumy mládeže (jak somatometrické, tak i zaměřené na duševní vývoj dítěte) průřezového i dlouhodobého charakteru, takže máme v současné době k dispozici podklady pro srovnání dětské i dospělé populace za období delší než 100 let.¹⁴¹ Dodnes jsou tyto normy a poznatky využívány v pediatrii k hodnocení dnešního dítěte.

I když se Pedologický ústav nedochoval v podobě, jakou mu jeho zakladatelé určili, a došlo k jeho přetvoření do institucí nových, vlastní výzkum dětí a dorůstající mládeže si zachoval tradici a pod patronátem žáků zakladatelů vychovaných na půdě Pedologického ústavu pokračují výzkumy a bádání v této oblasti dodnes. Výzkumy vývoje a růstu dětí a mládeže v pojetí Jindřicha Matiegky měly naštěstí pokračování jednak v celostátních antropologických výzkumech (CAV) v pravidelných desetiletých cyklech (od roku 1951 až do roku 2001), které zajišťoval Státní zdravotní ústav (zvl. antropologické oddělení s Miroslavem Prokopcem v čele). Těmto výzkumům byli nápomocni i pracovníci Antropologického ústavu UK, resp. z něho vytvořené Katedry antropologie PřF UK. Dalším významným výzkumem SZÚ byl tzv. longitudinální (každoroční měření) výzkum vzorku dětí, který myšlenkově přímo navazoval na práci Jindřicha Matiegky v Pedologickém ústavu. Dokonce můžeme sledovat i vliv na rozvoj pedologie v zahraničí. Jmenujme například studenta Karla Herforta Ervína Arnsteina, profesora hebrejské reálky v Haifě, který využil poznatky získané při studiu v Praze k výzkumu židovských

být zcela přesná. V některých letech docházelo k specifickým výzkumům zaměřeným pouze na určitou oblast a tyto počty nejsou v tabulce zahrnuty.

¹³⁹ J. Musil, *Cyril Stejskal – život a dílo: rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*.

¹⁴⁰ „Ústav pedologický“ in: D. Panýrek (ed.), *Encyklopedie praktického lékaře*, s. 403–404.

¹⁴¹ J. Wolf, „Některé otázky současného stavu a vývoje dětí a adolescentů v Československu“, *Československá psychologie* 34, 1990, č. 3, s. 269–275.

dětí v Izraeli.¹⁴² Druhým významným vědcem byl Božo Škerlj, který studoval u Jindřicha Matiegky a ve Slovinsku se stal profesorem antropologie.

Summary

This study traces the history of the Paedological Institute in Prague. This work maps its transformation from a theoretical workplace that was attached to a primary school and whose task was to collect knowledge about child development to an institution that was attached to the Anthropology Institute of Charles University.

The institute's research was focused on the systematic investigation of children (psychological and anthropological research, ascertaining the state of health and hereditary predispositions). Scientists tried to create standards for the development of the Czech child. The researches were longitudinal and extensive, but individual case studies were also dealt with. Thanks to Karel Herfort, an outpatient clinic for children's mental illnesses was opened in 1914.

The Paedological Institute became an inspiration abroad as well, during its tenure many foreign researchers visited it and some even studied here – Božo Škerlj, Ervín Arnstein. A number of methodological works were also created here, which were published in foreign journals (e.g. J. Matiegka, "The testing of physical efficiency", *American Journal of Physical Anthropology* 4, 1921, No. 3, 223–230.) Although the original Paedological Institute did not preserve until today, it left a tradition of child research that was followed by other institutions.

Correspondence:

Mgr. Zuzana Schierová

¹Hrdličkovo muzeum člověka PřF UK

Viničná 7, 128 44 Praha 2

²Ústav dějin lékařství 1. LF UK

U Nemocnice 4, 121 08 Praha 2

¹⁴² „Pedologický ústav v Palestýně“, *Úchylná mládež* 5, 1929, č. 7–8, s. 200.

Kapitoly z formování zemědělského školství na Moravě

Agronom Jan Adamec a jeho souputníci a následovníci

Gustav Novotný

Episodes from the establishment of agricultural education in Moravia. The agronomist Jan Adamec and his contemporaries and followers. This contribution presents four teachers of the Provincial Secondary School of Business in Přerov, who have also spent parts of their career as chairs at universities and technical universities or in agricultural research. The agronomist Jan Adamec (1855–1925), apart from his engagement in central Moravia, also taught cooperative business and business science at the department of business at the Agricultural University (Vysoká škola zemědělská, nowadays Mendel University) in Brno (1920–1925), the agronomist Jan Vaňha (1858–1911) was a Privatdozent in Vienna and later led the Provincial Research Institute for Agriculture in Brno (1899–1911). The third of the professionals discussed here, the agronomist Vratislav Stöhr (1873–1918), in parallel with his teaching at the school in Přerov, taught encyclopedia of field economics at the Czech Technical University (Česká vysoká škola technická, nowadays Vysoké učení technické) in Brno (1912–1914). The practical and theoretical surveyor and geometer Alois Tichý (1879–1958) was asked to leave Přerov and join the forestry department of Brno agricultural university, where he worked for the following three decades and where he was appointed both professor and director of the geodesy institute and where he also held other academic positions.

Keywords: history of agriculture – biographies – secondary agricultural schools Přerov and Brno, Moravia

Střední hospodářské či zemědělské školy dávaly schopným učitelům šanci odborného růstu, a to už proto, že mnohdy členové jejich pedagogických sborů pracovali současně v čele oborových institucí nebo za katedrou vysokých škol. Byl to i případ jak agronomů Jana Adamce (1855–1925), Jana Vaňhy (1858–1911) a Vratislava Stöhra (1873–1918), tak geodeta Aloise Tichého (1879–1958). Na jejich osudech ukážeme to, jak profesní působení na těchto školách přispělo k formování jejich vědeckých profilů.

Život všech čtyř byl celkem typickým příkladem nejednoduché životní dráhy českých badatelů. Přišli z venkova, Adamec byl synem čtvrtlánka v Nemojanech

u Vyškova, Vaňha sedláka z Vadčic u Pelhřimova, Stöhr obchodníka s dřívím ve Vamberku u Rychnova nad Kněžnou a Tichý domkáře v Hrubčicích u Prostějova; jejich rodiče byli rozhodnutí poskytnout synům vzdělání, avšak nemohli vytvořit pro jejich studium dostačující hmotné zabezpečení, a proto se nadaní chlapci museli sami protloukat. Absolvovali české gymnázium, studovali většinou na vysoké škole v neslovanském, německém prostředí. Považujeme za jejich nemalý úspěch to, že Adamec a Vaňha vystudovali na renomované vídeňské Vysoké škole zemědělské, jediné v rakousko-uherském mocnářství, s nejlepším možným výsledkem, takže se tam mohli stát asistenty ve velkém ústavu a docílit habilitace. Úspěchem bylo také to, že Vaňha v posledních dvanácti letech svého života navzdory rozmanitým překážkám budoval brněnský zemědělský ústav, základnu oborového výzkumu na Moravě, a vydal několik desítek původních, novátorských prací. Šlo nám i o připomenutí Stöhra, pedagoga na nižší a vyšší zemědělské škole i na škole vysoké, či Tichého, specialisty na zeměměřičství, zemědělské stavitelství a fotogrametrii.

Všechny osobnosti, o nichž píšeme, spojilo nejprve působení na Zemské střední škole hospodářské v Přerově, která byla založena v roce 1875. Jan Adamec se zasloužil o její všestranný rozkvět, a to především v letech 1891–1920, kdy byla pod jeho vedením. Toto po všech stránkách pozoruhodné zařízení bylo až do vzniku Vysoké školy zemědělské (1919, dnes Mendelova univerzita) v Brně nejvyšším českým zemědělským učilištěm na Moravě a ve Slezsku, a proto mělo i zcela mimořádné úkoly. Toho si byl Adamec vědom, stejně jako škola, jež se těšila jednoznačné přízni u vídeňského c. k. ministerstva orby, moravského zemského výboru, zemského sněmu a českého odboru Zemědělské rady pro markrabství moravské v Brně, a plnili je s horlivostí. O přijetí Jana Vaňhy, Vratislava Stöhra a Aloise Tichého do učitelského sboru přerovské školy se postaral Adamec, poněvadž je jako státní inspektor zemědělského vyučování znal. Ten ji totiž po celý aktivní život budoval a zveleboval a s vypěstěným citem a vysokými nároky vybíral schopné pedagogy pouze s úplným vysokoškolským vzděláním. Dovedl své podřízené připoutat k plné školní a pak i k mimoškolní činnosti a snažil se, aby se osobitě a samostatně vyvíjeli ve svých oborech.¹ Z nich mnozí vynikali jako zemědělské praktikové a teoretikové.²

¹ Detaily o historii školy a o jejích profesorech lze čerpat z těchto archivních fondů uložených ve Státním okresním archivu v Přerově: Sbírka dokumentace k osobnostem Přerovska, 1872–2007 [dříve kulturní místopis, povětšinou kopie článků či jiných pramenů]; Sbírka evidence obyvatel okresu Přerov, 1910–1953; Okresní úřad Přerov, (1820) 1855–1945 (1948) – sčítací operáty [www.archives.cz, databáze „kartotéky“ a „sčítací operáty“, kde jsou osobní údaje, čili data a místa narození, domovská příslušnost, bydliště, údaje o členech rodiny]; Střední zemědělská škola Přerov, 1865–1977

Chronologické rozmezí osudů Jana Adamce, Jana Vaňhy, Vratislava Stöhra a Aloise Tichého zahrnuje podle dat narození prvního a úmrtí posledního více než sto let. Za tuto dobu se náš venkov a město pronikavě změnily z hlediska ekonomického, sociálního, politického a změnilo se i myšlení a postoje lidí. Na našem území proběhly velké války, první a druhá světová. V době narození Adamce skončila patrimoniální správa velkostatků. V technologiích byly favorizovány tradiční postupy zemědělství s konzervativním používáním staletými osvědčených metod. Vzdělání, osvěta, pokrok a zavádění novinek v zemědělství byly prozatím neznámými pojmy. Vesnické obyvatelstvo stálo v této době na okraji společnosti, podceňováno nejen vyššími vrstvami, ale i obyvateli měst.

Adamec a jeho tři mladší kolegové prožili větší či menší úsek života v Přerově, jejich činnost však patřila i Brnu. První z nich začal pracovat v osmdesátých letech 19. století, čili v době přerodu zemědělství v českých zemích, dovršení zemědělské revoluce. A zároveň i v době, kdy stoupal společenský význam zemědělského obyvatelstva, především středních a menších sedláků, jejich politická a hospodářská zainteresovanost, a urychleně se ve stejných ohledech emancipovala česká agrární buržoazie. Všichni si zvolili dráhu specialisty zemědělských nauk,

[pouze třídní výkazy a podací deníky, spisový materiál je dochován až z mladšího období, osobní spisy profesorů zde uloženy nejsou; archivní pomůcka: <http://digi.archives.cz/da/permalink?xid=97ef5a6ab22c174c91864df73263a12d>]; Spolek absolventů Střední hospodářské školy Přerov, (1903) 1912–1952 (1986) [archivní pomůcka: <http://digi.archives.cz/da/permalink?xid=9c45871423a1639bfcafec-00db0d7286>]. Informace poskytl archivářka Jarmila Vohnická. Dále srov. J. Kopřiva, „Seznam profesorů a učitelů působících na ústavě od jeho založení“, in: *Jubilejní almanach padesátého výročí zemské vyšší hospodářské školy v Přerově. 1875–1925*, Přerov 1925, s. 6–10. Dále srov. B. Jiříčný – F. Mervart – J. Schob (ed.), *Zemská vyšší hospodářská škola*, Přerov 1935, s. 64–65 a 67.

- ² Z významných učitelů přerovské školy a spolupracovníků J. Adamce připomínáme například Basila Macalíka a Oskara Mildschuha. B. Macalík (* 13. 3. 1861 Ivanovice na Hané, † 7. 11. 1940 Přerov), zemědělský odborník, organizátor živočišné výroby, středoškolský učitel, redaktor, odborný spisovatel. Na přerovské škole učil od roku 1885. V roce 1911 byl pověřen správou expozitury školy na Klášterním Hradisku (Olomouc), kde později řediteloval samostatně vyšší hospodářské škole. O. Mildschuh (* 13. 12. 1875 Kroměříž, † 19. 10. 1932 Přerov), středoškolský učitel, odborný spisovatel. Výběr: J. Rozman, „Uplynulo již 70 let od úmrtí“, *Zemědělská škola*, 65, 2002, 3, s. 22–23; J. Lapáček, „Zemské střední hospodářské školy v Přerově a Novém Jičíně a jejich učitelský sbor v letech 1875–1918“, in: B. Rašticová (ed.), *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 19.–20. května 2004*. Uherské Hradiště 2004, s. 81–95 (zde odkazy na prameny a literaturu).

dráhu výzkumnou a organizační, jež daleko přesáhla hranice měst Přerova a Brna, v nichž působili, a která je dovedla až k nejvyšším metám působnosti badatelské i učitelské. Přispěli k rozvoji a dosažení vysoké úrovně českého zemědělství na Moravě, tamního zemědělského školství a průmyslu.³ Adamec společně s jinými pochopil, že odborně a racionálně vedené zemědělství spjaté se zemědělským průmyslem a s obchodem přináší zisk srovnatelný například s bilancí lesního hospodaření velkostatků. Se svými schopnostmi a kontakty se vypracoval mezi vyšší společenskou třídu, elitu, která přes jistá jazyková, kulturní a politická omezení dokázala podchytit dobové podněty a potom je využít ve prospěch celku.⁴ Dal se do služeb, stejně jako Vaňha a Stöhr, i jednoho z nejdůležitějších národohospodářských a agrárně-politických úkolů své doby – zvýšení rostlinné produkce – a s ním získání podmínek pro zvelebení produkce živočišné. V jejich duchu přijímali opatření ke zvýšení výnosů půdy a k jejímu maximálnímu využitkování a působili přímo na zemědělce a na své žáky.⁵ Uskutečňovali tak zájmy státu, země a zemědělských korporací.

Jan Adamec měl i tolik potřebné štěstí na spolupráci s průkopníky a spolutvárci zemědělského pokroku, ke kterým patřili jeho učitelé ve Vídni a vyučující školy (především Jan Baptista Uhlíř) na střední Moravě, potom též úředníci českého odboru Zemědělské rady Jan Rozkošný a Jan Máša.⁶ Úmrtí Vaňhy i Stöhra a po-

³ Naše výklady o uvedených čtyřech osobnostech a jejich odborném růstu jsou rozsa- hem nesourodé a nejvíce místa věnujeme J. Adamcovi, ostatní jen připomínáme, jelikož největší množství archivních dokumentů a tištěných materiálů se dochovalo k Adamcově činnosti. O životě a práci jeho tří mladších kolegů podklady prakticky nejsou a těmto odborníkům dosud pozornost badatelů věnována nebyla.

⁴ Také J. Adamec patřil k nové generaci, která dokázala využít dosud dřímající potenciál i příznivé objektivní podmínky k rozvoji agrárního hnutí. K němu náležela samo- statná politická strana, ale především zemědělské organizace, jež pronikly do každé vesnice. Tam přesvědčily skeptické rolníky, že se podpora jejich stavovských institu- cí a zájmů vyplatí.

⁵ Také J. Adamec, J. Vaňha a V. Stöhr „hledali klíč k nalezení zakopaných a v zemi ulo- žených pokladů“. Viz K. Sonntag, *Nové markrabství*, Brno 1917, s. 3–4.

⁶ J. B. Uhlíř (* 10. 6. 1830 Pardubice-Drozdice, † 25. 7. 1899 Chrudim), zemědělský odborník, organizátor oborového školství, středoškolský učitel, vydavatel. J. Rozkoš- ný (1855–1947), zemský úředník, organizátor zemědělství a zemědělského družstev- nictví, zemský a říšský poslanec, senátor, komunální pracovník. Výběr: G. Novotný, *Ve službách zemědělského školství a zákonodárství na Moravě. Osobnost a dílo Františka Bilovského (1876–1956)*, Historický ústav: Praha 2019, s. 483 (rejstřík). J. Máša (1867–1933), novinář, zemský zemědělský úředník, menšinový a samosprávný pracov- ník, místní politik, redaktor, odborný spisovatel. Pracoval jako delegát a tajemník českého odboru Zemědělské rady pro markrabství moravské v Brně, stal se nejbliž-

prochýlý věk Adamcovi zabránily v účasti na intenzivnější veřejné práci v samostatné republice. Až do poloviny dvacátého století bylo dopráno působit pouze Tichému.

První z představovaných, **Jan Adamec**, se narodil dne 8. května 1855 v Nemojanech u Vyškova na Moravě čp. 31 v rodině čtvrtlánika.⁷ Po vychození obecné školy v Lulči složil zkoušku z látky školy normální a byl přijat ke studiu na českém C. k. nižším a vyšším gymnasiu slovanském v Brně. Tam ho v letech 1867–1875 vzdělávali většinou znamenití učitelé.⁸

Moravský zemský výbor v Brně vypsals stipendia pro posluchače C. k. vysoké školy zemědělské (K. k. Hochschule für Bodenkultur) ve Vídni (dnes Universität für Bodenkultur Wien, BOKU) a Jan stipendium dostal.⁹ Na tamním hospodářském odboru potom od 1. října 1875 do 1. srpna 1878 studoval agronomickou

ším spolupracovníkem Rozkošného, Adamce a dalších odborníků. Dále byl členem vedení České hospodářské společnosti pro markrabství moravské a Ústředního svazu českých hospodářských společenstev v markrabství moravském, zapsaného společenstva s ručením obmezeným, v Brně, zasedal i ve výboru vídeňské agrární ústředny a spoluzaložil čtyři zemské spolky – ovocnářský, vinařský, chmelařský a drubežnický – dále i Český pomologický ústav v (Brně-)Bohunicích. Po roce 1918 byl zvolen členem obecního zastupitelstva a vypracoval se až na prvního náměstka starosty města Brna. Jako politik této obce se snažil o její hospodářské povznesení, zasloužil se mimo jiné o uspořádání Výstavy soudobé kultury na brněnském Výstavišti (1928). O J. Mášovi srov. (výběr) NGFB, s. 482 (rejstřík).

⁷ Moravský zemský archiv v Brně (MZA), fond E 67 Sběrka matrik, sign. 12 808 (B 2797), Tom VII. B. Matrika křestní farnosti Lulečské 1845–1876, oddíl Nemojaner Geburtsbuch, fol. 24. Dále srov. G 212 Osobní a pensijní spisy (zde obsáhla složka). O jeho bratrech srov. G. Novotný, „P. Antonín Adamec (1853–1913). Zapomenutá osobnost historie Brna“, in: *Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna XVIII*, Brno 2005, s. 307–332; G. Novotný, „Římskokatolický kněz, včelařský odborník a odborný spisovatel František Adamec“, I. Do roku 1897, in: *Jižní Morava 2003. Vlastivědný sborník 39. Sv. 42*, Brno – Mikulov 2003, s. 117–136; týž, dtto. II. Do roku 1916, in: *Jižní Morava 2004. Vlastivědný sborník 40. Sv. 43*, 2004, s. 121–146; G. Novotný, dtto. III. Do roku 1946 (Dokončení), in: *Jižní Morava 2005. Vlastivědný sborník 41. Sv. 44*, 2005, s. 145–178.

⁸ Archiv města Brna (AMB), ČŠ/M 51 Gymnázium kpt. Jaroše, Hlavní katalogy 1867/1875, pořadové č. 1. Tamtéž, inv. č. 120, č. 1: „Protokol při maturitní zkoušce ve šk. roce 1874/75“. Byl uveden v maturitním ročníku 1874/1875 spolu s třídním profesorem V. Roytem. O pedagogu Roytovi psal též Libor Vykoupil („Historik Václav Royt“, ČMM, 1998, roč. 117, s. 57–70).

⁹ Výběr: P. Ebner, „Geschichte der Hochschule für Bodenkultur von den Anfängen bis 1934“ (http://www.boku.ac.at/wpr/wpr_dp/dp-49.pdf; k 6. 3. 2020).

specializaci. Ovlivnili ho učitelé věhlasných jmen, mimo jiné Friedrich Haberlandt v oboru pěstování rostlin, Martin Wilckens v oboru chov hospodářských zvířat, Filip Zállér v chemii, Josef Böhm v rostlinné anatomii a fyziologii, v oborech zemědělské strojnictví Emil Perels a státovědeckých (národní hospodářství, statistika zemědělství) Franz Xaver Neumann-Spallart.¹⁰

Ve Vídni v roce 1879 Jan Adamec složil takzvanou diplomovou zkoušku a obdržel vysvědčení agronoma.¹¹ Tamní profesori ho vyzvali, aby se stal na škole asistentem a aby se připravil na habilitaci. Snad ho však vázalo dříve udělené stipendium požadující, aby několik let působil na Moravě, snad do jeho plánů zasáhl Brňan Vincenc Brandl,¹² a tak z Vídně odešel Adamec do Přerova, do stále poměrně malého a do sebe zahleděného města, kde zakotvil natrvalo.¹³ Na

¹⁰ F. Haberlandt (1826–1878), zemědělský odborník, vysokoškolský učitel, odborný spisovatel. Výběr: Österreichisches Biographisches Lexikon [ÖBL] 2, s. 124; Wikipedia (http://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Haberlandt; k 6. 3. 2020). M. Wilckens (1834–1897), odborník v oboru živočišné výroby, vysokoškolský učitel, odborný spisovatel. Výběr: OSN 27, s. 232, a EBNER, P., Geschichte /online/. O chemiku a pedagogu F. Zállérovi a o rostlinném anatomu a fyziologu J. Böhmovi jsme neobjevili žádné informace. E. Perels (1837–1893), odborník na zemědělské strojnictví a meliorace, vysokoškolský učitel, odborný spisovatel. Výběr: ÖBL 7, s. 415–416. F. X. Neumann-Spallart (1837–1888), národohospodář, statistik, vysokoškolský učitel, odborný spisovatel. Výběr: ÖBL 7, s. 98.

¹¹ Svou odborností patřil do první a druhé zkušební skupiny na hospodářském odboru školy. Obsahem zkoušky byla fyzika s klimatologií, chemie, botanika a rostlinná fyziologie, mechanika, zoologie, mineralogie, geologie a půdoznalství a národní hospodářství; dále potom i nauka o rostlinné produkci na základě rostlinné fyziologie a se zřetelem na zavodňování a odvodňování, hospodářské strojnictví, nauky o chovu hospodářských zvířat na základě zoologickém, zemědělsko-chemická technologie, nauka o zemědělském podniku, jeho organizaci a taxaci (správověda, ekonomika) a také došlo na dotazy z oblasti zákonovědy.

¹² Viz „† Jan Adamec“. *Výroční zpráva zem. vyšší hospodářské školy v Přerově za šk. rok 1925–26*, Přerov 1926, s. 3. Dále tyto zprávy zkracujeme – *Výr. zpr.* O archiváři V. Brandlovi (1834–1901), vůdčí osobnosti vědy, kultury, politiky a Matice moravské ve druhé polovině 19. století, srov. (výběr) *Biografický slovník českých zemí* [BSČZ], sešit 7, Bra-Brum, s. 133–134.

¹³ K tématu (výběr): V. Pumprla, *Bibliografie okresu Přerov*, Brno 1993; J. Vohnická, *Bibliografie vlastivědné literatury okresu Přerov za léta 1990–2002*. *Státní okresní archiv Přerov* (<http://www.historie.hranet.cz/pdf/bibliografie2002.pdf>; k 6. 3. 2020); A. Kovářová – L. Ženožičková, *Okres Přerov v roce... Soupis publikací a článků*. 2000, Olomouc 2001; J. Lapáček (ed.), *Přerov. Povídání o městě*, Přerov 2000 (zde bibliografie); J. Lapáček (ed.), *Přerov. Povídání o městě 2*, Přerov 2002 (totéž); *Rodáci a občané okresu Přerov v československé legionářské armádě v letech 1914–1920*, Přerov 2001; 100. výročí

tamní tříleté Zemské střední škole hospodářské, jejíž absolventi působili pak jako majitelé a nájemci statků, správci a jiní zemědělstí úředníci na velkostatech, pracoval od školního roku 1878/1879 celkově dvaadvacet let, nejprve po třináct let jako odborný učitel a středoškolský profesor a pak devětadvacet let jako její ředitel. Tento ústav, první střední hospodářské učiliště na Moravě, později nazývané „moravská zemědělská univerzita“, navázal na svou předchůdkyni, dvouletou rolnickou školu v Přerově, nejstarší zemědělskou školu na Moravě (1865–1875).¹⁴ Historie ústavu, již vybudoval především Adamec, byla zároveň historií zemědělského pokroku.

Na organizaci školy v jejích těžkých začátcích a na vylepšení skromných podmínek pro její nové potřeby horlivě pracovali společně Jan Baptista Uhlíř, osvědčený organizátor, ředitel ústavu a školního statku v letech 1875–1891, učitel hospodářské správy, čili zemědělské ekonomiky a taxace, řídící praktika (tehdy hospodářské demonstrace; šlo o samostatné provádění prací ve školním hospodářství, cvičení na pokusném poli, zkoušení semen, poznávání chorob a parazitů rostlin, písemné výkaznictví týkající se rostlinářství a organizace statku s důrazem na kalkulace a o dozor nad dělníky) ve třetím ročníku, s Janem

založení Včelařského spolku pro Přerov a okolí v Přerově. 1902–2002. *Almanach*, Přerov 2002; J. Lapáček – J. Hloušek, *Přerov v proměnách času. Přehled názvů přerovských ulic a náměstí a pohlednicová tvorba s přerovskou tematikou v letech 1897–1938*, Přerov 2002; J. Lapáček – J. Hloušek, *Přerov v proměnách času II. Stavební proměny Přerova od 2. poloviny 19. století a pohlednicová tvorba s přerovskou tematikou v letech 1939–2002*, Přerov 2004; V. Pumpřla, *Soupis historických knižních fondů Muzea Komenského Přerov*, Přerov 2003. K tomu je zapotřebí říci, že každoročně vychází *Sborník Státního okresního archivu v Přerově* [SSOAP].

- ¹⁴ O rolnické škole, přípravách a jednáních ve Vídni, Brně a v Přerově v letech 1861–1865 či 1872–1875, o aktivních Hospodářských jednotách olomoucké a záhlinicko-kvasické, filiálkách K. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde in Brünn (C. k. moravskoslezské společnosti pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy v Brně), vzniklých v roce 1861, a o tříletém učilišti srov. E. Reich v olomouckých *Besedách Selských listů*, 1912, č. 36–39; J. Rozkošný, „Počátky snah rolníka po vzdělání na Moravě“, in: *Jubilejní almanach*, s. 49–53; J. Neoral, „Střední škola hospodářská v Přerově“, tamtéž, s. 53–57; R. Písařík, „Sto let vývoje první české zemědělské školy na Moravě“, in: V. Kubík (ed.), *100 let SZTŠ v Přerově (Almanach k 100. výročí založení zemědělské školy v Přerově)*, Přerov 1965, s. 20–33; V. Cekota, „První zemědělská škola na Moravě. (K založení rolnické školy v Přerově)“, in: *Agrikultúra* 5, Nitra 1966, s. 130–133. Tamtéž (s. 133–140) i o provozu a o stanovách školy. Viz též Z. Fišer, *Hospodářská jednota záhlinicko-kvasická (1861–1912)*, Kojetín 1997; J. Lapáček, „Zemské střední hospodářské školy“, s. 81–95.

Adamcem.¹⁵ Nejprve Adamec učil rostlinářství (též pěstování rostlin), lukařství (též meliorační nauka), botaniku, nemoci rostlin a také zoologii, spravoval botanickou zahradu, pokusné pole, hospodářskou laboratoř, semenářskou kontrolní stanici, byl současně pokladníkem ústavu, spoluřídil zmíněná praktika a cvičení v mikroskopii pro poznání anatomie rostlin a zvířat. V neposlední řadě byl třídním. Od školního roku 1891/1892 se stal ředitelem ústavu a školního statku, učil zemědělskou ekonomiku (tehdy hospodářskou správu s taxací) a řídil praktika ve třetím ročníku. Učil naposledy ve školním roce 1909/1910, a to ekonomiku s taxací. Od školního roku 1910/1911 až do svého odchodu na odpočinek přednášel potom jen hospodářskou obchodní nauku, nový hlavní odborný předmět ve třetím ročníku.¹⁶ Bylo mu dopřáno vychovat dvě generace absolventů, několik stovek pozdějších praktiků, čili především samostatných hospodářů, učitelů zemědělských nauk a úředníků v oboru.¹⁷

Dále se Jan Adamec staral o učební plány, o řádnou výuku podle učebních osnov,¹⁸ o rozhojňování školní knihovny a sbírek či učebních pomůcek do kabinetů a laboratoří, sceloval, zvětšoval, zveleboval a vedl školní statek tvořený poli, loukami, pastvinami, „zkušebními zahradami“ (pokusnými poli s ječmenářskou školkou) a se stavební plochou. Tehdy budoval školu jako moderní pokusný pěstitelský a šlechtitelský ústav, staral se o postupné přestavby a přístavby školních i obytných budov či objektů spjatých s hospodářstvím (1888, 1896/1897, 1904/1905, 1908) a o výstavbu nové školní budovy, jež byla otevřena spolu s novým školním hospodářstvím v červnu 1913.¹⁹ V neposlední řadě také jednal se státními školdozorci, zemskými revizory účtů školy a jejího hospodářství

¹⁵ J. B. Uhlíř viz dříve.

¹⁶ *Výr. zpr.*, 1879–80, s. 22–25; 1885–6, s. 17–19; 1891–2, s. 19–26; 1899/1900, s. 61–63, a 1909/10, s. 46.

¹⁷ O. Mildschuh, „Seznam absolventů od r. 1878–1924“, in: *Jubilejní almanach*, s. 11–47, a V. Dušek, „Seznam všech absolventů školy“, in: V. Kubík (ed.), *100 let*, s. 43–54; k tomu pak „Vývoj hospodářského školství v našich zemích se zřetelem na zemskou střední školu hospodářskou v Přerově“, *Výr. zpr.*, 1899–1900, s. 3–7; O. Mildschuh, „Zemská vyšší hospodářská škola v Přerově“, in: J. Kovařík – J. Křatoch – B. Jelínek (ed.), *Přerov. Přerovsko-Kojetínsko*, Brno 1933, s. 96–98.

¹⁸ Učební osnovu srov. *Výr. zpr.*, 1899–1900, s. 39–40 (předměty všeobecného vzdělání, základní, odborné, demonstrace, vycházky a praktická cvičení).

¹⁹ *Výr. zpr.*, 1895–6, s. 35; 1896–7, s. 36, a 1899–1900, s. 18; *Osmá zpráva o činnosti českého odboru zemědělské rady pro markrabství moravské za rok 1906*, Brno 1907, s. 124–125; J. Neoral, c. d., tamtéž; R. Kreutz, *Vlastivěda moravská. Přerovský okres*, Brno 1927, s. 171–172 a 186; O. Mildschuh, c. d., tamtéž. J. Adamec uhájil v době první světové války školní budovu před ubytováním vojska.

i s přisedícími zemského výboru (mimo jiné jimi byli Jan Vaca, Kuneš Sonntag a Viktor Stoupal) či přijímal četné návštěvy domácích a zahraničních hostů.²⁰

Je velická škoda, že pro nedostatek místa nemůžeme uvést podrobnosti ani z chodu a života přerovské školy, ani z jejího hospodářství, vzoru zemědělského podnikání.²¹ V hospodářství dal Jan Adamec například ve čtyřech etapách (1898–1905) odvodňovat půdu, zavést pojízdný elektromotor jako pohon strojů na mlácení, řezání sečky a na čerpání vody (1898), dokupovat dostatek dobrého nářadí a strojů,²² intenzivně hnojit půdu, nakupovat kvalitní zvířata do chovu. Před příchodem jiného významného učitele Jana Vaňhy obrátil pozornost na soustavné takzvané sortovní a hnojářské pokusy se zemědělskými plodinami (od 1881/1882), se svolením zemského výboru také uvedl od 1. ledna 1884 v život pokusnou stanici pro pěstování rostlin čili semenářskou kontrolní stanici spojenou s hospodářskou laboratoří školy, jež konala hlavním dílem vědecké a praktické pokusy k určení hodnoty semen, především obilnin a pak rozebírala vzorky semen mimo jiné jetelových, travních, řepných a lesních.²³ V roce 1891 se stala zemským ústavem a její průkazy měly platnost dokumentů veřejných institucí. Tehdy stanici správce Adamec předal svému nástupci Vaňhovi a ten ji od dubna 1899 přenechal Vratislavu Stöhrovi. Vaňhovi i Stöhrovi se věnujeme v dalším výkladu.

Na pokusném poli se konaly, jak jinak, pokusy s plodinami. Od roku 1880 byly prováděny pokusy zaměřené na zvýšení výnosu, pokusy s umělými hnojivy k ječmenu, pšenici a cukrovce (včetně zkoumání endospermu u ječmene a u pšenice), s jetelem ve směsi s travinami, s novými druhy píce (mimo jiné hrachor lesní, vikev písečná ozimá, pohanka sachalinská a čirok), s holandským kmínem, konopím, zeleninou, chmelem, řepou krmnou a cukrovou a s bramborami. Výsledky pokusů Jan Adamec zveřejňoval především v *Hospodáři moravském*,

²⁰ J. Vaca, K. Sonntag, V. Stoupal srov. (výběr) NGFB, s. 483–484 (rejstřík).

²¹ O hospodářství (statku, ekonomii) školy, považovaném za nejvýznamnější vyučovací prostředek, (výběr) *Výr. zpr.*, 1884–5, s. 33; 1888–9, s. 34; 1899/1900, s. 48–49; 1901–2, s. 5; 1922–23, s. 21; C. J. Richter, „Školní statek“, in: *Jubilejní almanach*, s. 67–74; R. Písařík, „Školní statek“, s. 33n.; O. Mildschuh, „Zemská vyšší hospodářská škola“, s. 98. Když J. Adamec odcházel na odpočinek, vykazoval statek rozlohu bezmála 57 hektarů.

²² V roce 1882 J. Adamec vyzkoušel takzvaný Sackův celoželezný pluh. Německá firma Sack měla zastupitelství v Olomouci u Siegharta a Bašty a také u přerovského Kokory. Srov. G. Vožda a kol., *Stoletá tradice přerovského strojírenství*. 1, Ostrava 1967, s. 43.

²³ Další podrobnosti srov. ve *Výr. zpr.*, 1883–4, s. 33–34. Činnost semenářské kontrolní stanice v letech 1884–1914 zveřejňovaly nejen výroční zprávy školy, ale i zprávy o činnosti moravského zemského výboru v Brně.

který v té době redigoval.²⁴ Od roku 1891 pokusů, tentokrát pod vedením Jana Vaňhy, mimořádně přibýlo. Za zajímavost lze považovat takzvané infekční pokusy (řepní hlístci a roupice),²⁵ s prostředky proti řepné spále, čili černání řepných kořínků, mořením řepného semene, s plísněmi, byly prováděny srovnávací pokusy nejen s ječmenem, pšenicí a cukrovkou, ale i s několika druhy ovsa, žita, prosa a kukuřice.²⁶

Na popud Jana Adamce započaly v roce 1903 v součinnosti s českým odborem Zemědělské rady pro markrabství moravské v Brně novodobé pokusy s kmenovým šlechtěním hanáckého ječmene.²⁷ Dne 21. února 1905 se Adamec zúčastnil ječmenářské diskuse (ankety) v Brně, a to s Janem Vaňhou, který tam proslovil přednášku „O organizaci zušlechťování rostlin, zvláště ječmene ku povznesení pěstování sladovnického ječmene na Moravě“.²⁸ V roce 1906 bylo zahájeno několikaleté šlechtění hanácké bělky (pšenice) a v roce 1907 horského žita (do této akce byli zapojeni učitelé Jan Jaroš, Jindřich Mackovík, Antonín Sladký ad.).²⁹

²⁴ *Hospodář moravský. List věnovaný rolnictví, hospodářskému průmyslu a národnímu hospodářství.* Založil a vydával J. B. Uhlíř, Hospodářský spolek kojetínsko-přerovský, Přerov, roč. 1 (10. listopad 1879) – 20 (10. prosinec 1898, do č. 3, redigoval J. Adamec). Vydávání bylo zastaveno a čtrnáctideník byl přenesen do Brna (*Moravský hospodář. Orgán českého odboru zemědělské rady pro markrabství moravské*; od 1. ledna 1903, č. 1: *Úřední věstník českého odboru zemědělské rady pro markrabství moravské*, roč. 1, 24. prosinec 1898 – 20, 15. prosinec 1918, 21 / 1. 1. 1919 / – 43 / 21. 5. 1941 /). Redigovali do roku 1901 tajemníci Rady Jaroslav Tebich a od roku 1901 Jan Máša. Dále od roku 1900 vycházel rovněž pod Mášovou redakcí *Kapesní kalendář Moravského hospodáře*).

²⁵ J. Vaňha objevil nový druh řepných nematod a roupic (viz dále).

²⁶ Pokusy na zkušebním poli – *Výr. zpr.*, 1900–1901, s. 48; mimo jiné nová sýpka a v jejím přízemí laboratoř, dále potom skleníky, stáje pro dobytek, mlat, kůlny (1905) – *Výr. zpr.*, 1906–7, s. 4–5; další pokusy na zkušebním poli – *Výr. zpr.*, 1904–1905, s. 17; ve vegetačních nádobách a na polních parcelách – *Výr. zpr.*, 1905–1906, s. 18–19 (a podobně až do roku 1911). K tomu srov. J. Chochola, *Průvodce pěstováním cukrové řepy* (<http://www.semcice.cz/pruvodce.pdf>; k 27. 3. 2020).

²⁷ Poznámky o této šlechtitelské akci vedené zpočátku J. Adamcem – *Výr. zpr.*, 1910–11, s. 18–19, 1911–12, s. 20, a J. Mackovík, „Hospodářská škola přerovská východištěm zušlechťování rostlin“, in: *Jubilejní almanach*, s. 114. V roce 1900, tedy před hlavním šlechtěním, získala škola na světové výstavě v Paříži za expozici ječmene zlatou medaili a diplom. *Výr. zpr.*, 1899–1900, s. 73.

²⁸ O. Kvas, *Dvacet let Mor. zemského výzkumného ústavu zemědělského v Brně*, Brno 1921, s. 36.

²⁹ *Zpráva o činnosti Moravského zemského ústavu pro zušlechťování rostlin v Přerově za rok 1920–24*, Přerov 1925, průběžně; J. Mackovík, „Hospodářská škola přerovská“, s. 113–116; J. Mackovík, „Moravský zemský ústav pro zušlechťování rostlin v Přerově“.

Ředitel Jan Adamec se staral i o chov čistokrevného stáda bernsko-hanáckého skotu při školním hospodářství spojený s přímým prodejem mléka.³⁰ Jím řízená škola pořádala kurzy vedení plemenných knih a kurzy pro výcvik asistentů chlévní kontroly, svolávala sjezdy chovatelů. Kromě skotu byla chována zvířata další, čili prasata, ovce a drůbež.³¹ Ve svých prostorách instituce pořádala i několik dalších kurzů (od roku 1888 například podkovářské, dobytčářské, hospodyňské, pro kandidátky učitelství na hospodyňských školách, pro odborné zemědělské učitele, účetnické, záloženské, mlékárenské, pro šlechtitele obilí, obchodní pro absolventy hospodářských škol, zimní hospodářské pro praktické zemědělce a elektrářské), na nichž Adamec povětšinou přednášel. Školská instituce se zúčastňovala výstav (mimo jiné hospodářská a průmyslová výstava, Přerov 1884, Všeobecná zemědělská a lesnická výstava, Vídeň 1890, průmyslová, hospodářská, národopisná a umělecká výstava, Přerov 1893, lihovarnická výstava, Vídeň 1904, první zemská výstava dobytka a mlékařství, Přerov 1907), kde byla činnost školy od počátku osmdesátých let veřejně oceňována.³²

Známe i doklady o mimoškolní činnosti Jana Adamce. Zúčastňoval se konferencí „polních kazatelů“ neboli cestujících či kočovných učitelů hospodářství (zemědělství) u c. k. místodržitelství v Brně, neboť jím sám byl, a přednášel

vě“ in: *Přerov a okolí*, Přerov 1929, s. 81–84; J. Mackovík, „Moravský zemský ústav pro zušlechťování rostlin v Přerově v roce 1928“, *Moravský hospodář*, 1929, roč. 31, s. 67–71; J. Mackovík, „Přerovský šlechtitelský kraj“, in: J. Kovařík a kol. (ed.), *Přerov*, s. 146–148; J. Mackovík, „Svaz šlechtitelů rostlin v Přerově“, tamtéž, s. 148–149; J. Mackovík, *Zemský ústav pro zušlechťování rostlin v Přerově a zemské statky v Horní Moštěnici se Záhatím a Stará Ves*, Přerov 1936, průběžně; I. Bareš, „Historie práce s genofondy kulturních rostlin v Československu“, in: I. Faberová – V. Holubec (ed.), *Metody konzervace genofondu rostlin a možnosti jejich využití v ČR. Sborník referátů ze semináře konaného ve Výzkumném ústavu rostlinné výroby Praha – Ruzyně 19. listopadu 1998*, Praha 1998, s. 6–15 (se soupisem literatury).

³⁰ B. Macalík, „Historický vývoj moravského skotu a vliv hospodářské školy přerovské na jeho zvelebení“, in: *Jubilejní almanach*, s. 119–121. Dále i F. Hrabáček-Vřla, „Chovatelské snahy a cíle“, tamtéž, s. 121.

³¹ C. J. Richter, „Školní statek“, s. 73–74, a O. Mildschuh, „Zemská vyšší hospodářská škola“, s. 98.

³² Soupisy absolventů podkovářských kurzů: *Výr. zpr.*, 1888–9, s. 42, 1889–90, s. 38–39, 1890–1, s. 54–55, 1891–2, s. 17–18, 1892–3, s. 17–18, 1893–4, s. 17–19, 1894–5, s. 17–19. O hospodyňském kurzu ukončeném veřejnou zkouškou – *Výr. zpr.*, 1900–1901, s. 64–65, o kurzu pro kandidátky učitelství na hospodyňských školách – dtto, 1901–2, s. 35, o druhém kurzu pro odborné zemědělské učitele – dtto, 1903–4, s. 35, účetnických – dtto, 1902–3, s. 34–35, o výstavě v roce 1884 – dtto, 1883–4, s. 42, o výstavě v roce 1893 – dtto, 1893–4, s. 43–44.

v okolí svého působiště. Patrně v roce 1881 či 1882 podnikl delší studijní výpravu do severní Itálie a ve dnech 26. až 31. října 1902 cestoval po Německu.³³ Na počátku devadesátých let pracoval jako odhadce dobytka postiženého plicní nákazou, v roce 1892/1893 se s Janem Vaňhou zúčastnili jako odhadci půdy při scelování pozemků v Němčicích u Holešova, ve dnech 4. až 7. května 1903 se Adamec vyslovoval jako zástupce Zemědělské rady pro markrabství moravské v Brně v diskusi (anketě) k zavedení zákona o původu chmele. V závěru roku 1918 ho jmenovalo pražské ministerstvo obchodu členem komise pro strojená hnojiva, na jaře následujícího roku členem představenstva dovozního a vývozního syndikátu pro chemický velkopřůmysl a komise pro hospodaření kostmi, dále rovněž víme, že se zúčastnil diskuse o zvýšení zemědělské a lesnické produkce a o organizaci zemědělského výzkumu na Moravě pořádané zemským výborem ve dnech 1. až 3. března 1919 v Brně.³⁴

Je třeba vyzdvihnout, že Jan Adamec zásadním způsobem spolupracoval při dobudování zemědělského školství na Moravě. Od roku 1897/1898 vykonával funkci c. k. státního neboli vládního inspektora českých nižších hospodářských (rolnických a zimních) škol, po roce 1918 inspektora zemědělského vyučování na Moravě a ve Slezsku, takže přibral ještě české nižší hospodářské školy ve Slezsku a německé vyšší hospodářské školy v Novém Jičíně a v Horních Heřmanicích a vyšší zahradnicko-ovocnickou školu v Lednici na Moravě. Český odbor Zemědělské rady pro markrabství moravské v Brně, jeho vrcholný představitel Jan Rozkošný a přisedící zemského výboru Jan Vaca (později i přisedící Kuneš Sonntag a po roce 1918 Viktor Stoupal) Adamce, stálého zástupce c. k. ministerstva orby v českém odboru Rady, mimo jiné předsedu jeho školského odboru a člena ústředního výboru, už v roce 1898 získali pro záměr, že v každém tehdejšíms soudním okrese bude s podporou zmíněného resortu založena zimní hospodářská škola. Adamec v této záležitosti proslul svými dobrozdániami a referáty na četných schůzích, poradách a v diskusích. Prosazoval, aby školy byly řádně vybaveny, aby pořádaly kurzy a přednášky pro praktické hospodáře i hospodyně a zároveň dávaly návod ke zvýšení výnosů z polního hospodářství. Je tedy i Adamcovou zásluhou, že se Morava v počtu a kvalitě oborových škol dostala na jedno z předních míst v Rakousko-Uhersku.

Lze doložit, že se Jan Adamec účastnil i práce ve stálých komitétách českého odboru Zemědělské rady. K roku 1899 byl v jeho školském odboru místopředsdou

³³ O jiných studijních cestách J. Adamce a o osobách navštívených během nich bohužel nic nevíme.

³⁴ F. Chmelař (ed.), *Prostředky k zvýšení zemědělské a lesnické produkce na Moravě*, Brno 1920, s. 143 aj.

stejně jako v odboru pro zákonodárství a národní hospodářství. Nadále předsedal odboru pro hospodářský průmysl, k roku 1900 k těmto funkcím přibýlo členství v poradním sboru pro záležitosti družstevní při ústředním sboru Rady. V roce 1902 mu přibyl volební výbor, v letech 1907–1909 byl členem odboru školského, pro zákonodárství a národní hospodářství a pro hospodářský průmysl, dále předsedal poradnímu sboru pro družstevní záležitosti. V letech 1910–1916 předsedal odboru školskému a byl členem odborů pro zákonodárství a národní hospodářství a pro hospodářský průmysl.³⁵

Již od sklonku roku 1899 a po celý rok 1900 se český odbor Zemědělské rady zabýval mimo jiné otázkami úpravy obchodních smluv s cizími státy a úpravy cel na výrobky zemědělství a zemědělského průmyslu. C. k. ministerstvo orby si vyžádalo sebrání materiálu o skutečném obrazu prvovýroby, aby tak získalo data o ní a o trhu se zemědělskými výrobky i potřebami. Jan Adamec zpracoval podklady o malorolnictvu shromážděné okresními hospodářskými a odbornými spolky („Poměry rolnického hospodářství v české části Moravy, zpeněžení výroby, opatření potřeb a požadavky rolnictva v ohledu celním“).³⁶ Už v roce 1901 vyhotovil pro stejné ministerstvo dobrozdání o podpoře melioračních prací a o myšlence vybudování dunajsko-oderského průplavu a jeho odboček se současnou úpravou řek, především Moravy. U projektovaných vodních staveb shledával pouze výhody.³⁷ Stejný odbor Rady se zabýval i otázkou pěstování sladovnického ječmene na Moravě. Uspořádal písemnou diskusi (anketu): rozeslal dotazníky a z došlých odpovědí byl sestaven přehledný referát, který sloužil jako základ jednání svolaného na 3. dubna 1901. Tehdy se akce kromě J. Adamce účastnil Jan Vaňha a dalších jedenáct odborníků.³⁸ V roce 1902 Adamec podal zprávu o výsledku

³⁵ Sestaveno na základě zpráv o činnosti českého odboru Zemědělské rady v Brně.

³⁶ *Druhá zpráva o činnosti českého odboru zemědělské rady pro markrabství moravské od 1. ledna do 31. prosince 1900*, Brno 1901, s. 7–22. Nepřekvapí, že jako technicky vzdělaný a myslící člověk píše J. Adamec „správovědecky“, čili přehledně, téměř heslovitě a bez odboček. Používal procentuální vyjádření, vývoz a dovoz k roku 1898 demonstroval v tabulce.

³⁷ „Význam průplavů a vodních drah vůbec zakládá se v tom, že se jimi doprava hromadného zboží zlevní a usnadní. A z toho stanoviska se zřetelem k hospodářské produkci na Moravě, hleděti dlužno především na projektované průplavy, zvláště na ty, jež Moravou procházejí budou...“ in: *Třetí zpráva o činnosti českého odboru zemědělské rady pro markrabství moravské za rok 1901*, Brno 1902, s. 16–22. J. Adamec zůstal věrný svému stylu a vycházel z úřední statistiky týkající se zemědělské výroby z let 1896–1900.

³⁸ Tamtéž, s. 57–59.

pokusů s pěstováním konopí.³⁹ Vedle zkoušek hanáckého ječmene v Zemské hospodářské výzkumné stanici pro pěstování rostlin v Brně (viz dále) a ve Výzkumném ústavu pro průmysl pivovarský v Praze vypracoval Adamec návrh pokusů pro rok 1903.⁴⁰ Kromě ječmene byly šlechtěny i další druhy obilí.⁴¹ Ve dnech 4. až 8. května 1903 se na c. k. ministerstvu orby ve Vídni uskutečnila diskuse (anketa) k vydání zákona o původu chmele. Český odbor brněnské Rady

³⁹ V souhrnu čteme, že rané a pozdní konopí bylo pěstováno se značnými obtížemi jen pro potřebu prádel a provaznických továren a že na Hané mělo dávnou tradici, nejvhodnější půdu a podnebí. Srov. „Podepsaný podává zemědělské radě následující zprávu o výsledku pěstování konopí při zemské střední škole hospodářské v Přerově v roce 1901“, tamtéž, s. 119–121.

⁴⁰ Pokusy s ječmenem, jež zařídí český odbor zemědělské rady v r. 1903, in: *Čtvrtá zpráva... za rok 1902*, Brno 1903, s. 104–105.

⁴¹ Dále srov. Pěstování sladovnického ječmene [J. Adamec, „Kterak lze působiti na zlepšení jakosti ječmene II.“, 1905], Pěstování žita, in: *Šestá zpráva... za rok 1904*, Brno 1905, s. 154–184, 184–192; Protokol ze dne 21. února 1905 o anketě, konané u zemského výboru ohledně povznesení pěstování ječmene na Moravě následkem výnosu mor. zemského výboru ze dne 1. února 1905, č. 5914, Protokol ze dne 7. července 1905, sepsaný u moravského výboru o sezení akčního komitétu, ohledně povznesení pěstění ječmene na Moravě v základě usnesení moravského zem. výboru ze dne 13. května 1905, čís. 44.663, Pěstování žita, in: *Sedmá zpráva... za rok 1905*, Brno 1906, s. 142–200; Protokol sepsaný na základě výnosu mor. výboru zemského ze dne 30. srpna 1906 čís. 57 256 dne 10. září 1906 u mor. zem. výboru o schůzi akčního komitétu pro zvelebení ječmenářství na Moravě, Pokusy se žitem, in: *Osmá zpráva... za rok 1906*, Brno 1907, s. 167–179; Pěstování sladovnického ječmene, Pokusy se žitem, Pokusy se pšenicí, in: *Devátá zpráva... za rok 1907*, Brno 1908, s. 246–258; Pokusy s pěstováním sladovnického ječmene, Pokusy se žitem, Pokusy s pšenicí, in: *Jedenáctá zpráva... za rok 1908*, Brno 1909, s. 194–202; Pokusy s pěstováním ječmene, Pokusy se žitem, Pokusy s pšenicí, in: *Dvanáctá zpráva... za rok 1909*, Brno 1910, s. 160–176; Pěstování ječmene, Pokusy se žitem, Pokusy s ovsem, in: *Třináctá zpráva... za rok 1910*, Brno 1911, s. 75–87; Pěstování ječmene, Pěstování pšenice, Pěstování žita, Pěstování ovsa, Pivovarská výstava v Praze, in: *Čtrnáctá zpráva... za rok 1911*, Brno 1912, s. 69–98, 215–221; Pěstování ječmene, Zušlechťování ječmene, Pěstování a zušlechťování pšenice, Pěstování žita, Pěstování ovsa, Pražská výstava ječmene a chmele, in: *Patnáctá zpráva... za rok 1912*, Brno 1913, s. 113–142, 253–255; Zušlechťování a rozšiřování ječmene, Zušlechťování pšenice, Pěstování žita, Pěstování ovsa, in: *Šestnáctá zpráva... za rok 1913*, Brno 1914, s. 95–114; Zušlechťování ječmene, Zušlechťování pšenice, Pěstování žita, Pěstování ovsa, in: *Sedmnáctá zpráva... za rok 1914*, Brno 1915, s. 49–58; dtto, *Osmnáctá zpráva... za rok 1915*, Brno 1916, s. 26–29, a dtto, *Devatenáctá zpráva... za rok 1916*, Brno 1917, s. 29–31.

na ni vyslal Adamce.⁴² Ten se dostavoval rovněž na každoroční konference učitelů zemědělských škol na Moravě.⁴³ V roce 1917 zahájil činnost Ústav pro zemědělské účetnictví při stejném odboru Rady a Adamec se podílel na zavádění účetnictví do malých rolnických hospodářství.⁴⁴

Ale ne dost na tom. Od roku 1905 Jan Adamec zasedal jako člen c. k. státní zkušební komise pro kandidáty učitelství na vyšších a nižších hospodářských školách v Praze (a v Brně). Symbolicky tak završil svou pedagogickou působnost. Po patnácti letech, po odchodu do výslužby, se stal honorovaným docentem tehdejšího hospodářského odboru Vysoké školy zemědělské v Brně. Podle archivních dokladů tam vyučoval zemědělské družstevnictví a zemědělskou obchodní nauku od letního semestru studijního roku 1920/1921. Například v letním semestru studijního roku 1921/1922 konal hodinu přednášky a dvě hodiny cvičení týdně z družstevnictví a dvě hodiny přednášek a hodinu cvičení z obchodní nauky. Od letního semestru studijního roku 1922/1923 u předmětu zemědělské družstevnictví přibyla hodina přednášky a ubyla hodina cvičení. Přednášel až do prázdnin 1925.⁴⁵

Doplňujeme, že na jaře 1920 Jan Adamec přispěl do diskuse (ankety) o zahradnických školách,⁴⁶ v létě 1921 předsedal sekci nižších hospodářských škol

⁴² *Pátá zpráva... za rok 1903*, Brno 1904, s. 33–35. J. Adamec vycházel z úřední statistiky k roku 1902.

⁴³ Na jedné z nich, konané ve dnech 24. až 26. září 1908 v zasedací síni Zemědělské rady v Brně, přednesl úvahu Zkušenosti z inspekcí školních. Srov. *Jedenáctá zpráva... za rok 1908*, Brno 1909, s. 82–84. Nepřekvapí, že se J. Adamec stal čestným členem Jednoty zemědělského učitelstva pro markrabství moravské.

⁴⁴ Výběr: *Devatenáctá zpráva... za rok 1916*, Brno 1917, s. 183–201; J. Honcová, „Vznik a význam zemědělských účetnických ústavů v českých zemích do roku 1918“, *Vědecké práce Zemědělského muzea*, 1989–1990, roč. 28, s. 47–66; BSČZ, sešit 7, Bra-Brum, s. 158–159 (V. Brdlík).

⁴⁵ Archiv Mendelovy univerzity (AMENDELU), fond B VI/1 [též Rektorát II, osobní spisy], inv. č. 1, kart. 39 Osobní spis Adamec Jan hon. doc.: Ministerstvo školství a národní osvěty (MŠANO), čj. 43.208-21 ze dne 24. září 1921 /rektorát VŠZ, čj. 2091/1921; MŠANO, čj. 98.408/1921 ze dne 30. října 1921/rektorát, čj. 2523/1921/; MŠANO, čj. 22.247/22-IV ze dne 18. května 1922. K tomu A. Mikovcová, „Zemědělské družstevnictví a Vysoká škola zemědělská v Brně (1919–1949)“, in: B. Rašticová (ed.), *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.–16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám*, Uherské Hradiště 2002, s. 177–178.

⁴⁶ Další detaily srov. E. Reich (ed.), *Reforma zemědělského školství a vyučování v RČS*, Praha 1924, s. 34–37.

na třetí státní konferenci učitelů zemědělských škol tehdejší Československé republiky.⁴⁷ Stojí za poznamenání, že se podílel na zvelebení zemědělských družstev na Moravě. Pracoval jako starosta Ústředního svazu českých hospodářských společenstev v markrabství moravském, zapsaného společenstva s ručením obmezeným, v Brně,⁴⁸ od roku 1901 jako první viceprezident České hospodářské společnosti pro markrabství moravské v Brně, na jejíchž valných hromadách referoval.⁴⁹ Byl také organizátorem spolků, zemědělského průmyslu a bankovníctví i komunálním politikem. Pracoval ve výboru, po dlouhá léta jako jednatel a potom místopředseda Hospodářského spolku kojetínsko-přerovského a Okresního hospodářského spolku v Přerově.⁵⁰ Neomezoval svou činnost jen na organizování školství a družstevnictví. Zajímal se o novinky zemědělské vědy i výroby, sledoval vývoj zemědělství v cizině a stal se i odborníkem v otázkách oborové ekonomiky (tehdy správovědy) a průmyslu a spolupracoval při vzniku průmyslových firem.

⁴⁷ Tamtéž, s. 8–9, 269–327. Dne 11. července 1921 pronesl J. Adamec diskusní příspěvek ke konferenčnímu referátu Antonína Stacha v debatě o školních statcích. Tamtéž, s. 178–179.

⁴⁸ Tvůrcem a budovatelem Svazu, svépomocné, stálé a silné organizační centrály, byl J. Rozkošný (viz dříve); byl také jeho prvním předsedou či vrchním ředitelem až do roku 1926, kdy rezignoval. Po boku mu stál stejně dlouho, tedy až do své smrti, a to po dobu šestadvaceti let, J. Adamec, který od založení Svazu vykonával funkci předsedy „širokého“ (jistě rozšířeného, širšího) výboru Svazu. Výběr: F. Obrtel, *Zemědělské družstevnictví v Československu*, Praha 1928, s. 388; NGFB, s. 32 aj.

⁴⁹ Společnost vznikla roku 1900, jejím „prezidentem“ byl J. Rozkošný a veškerou agendu obstarával J. Máša. Korporace zasahovala do řešení rozmanitých zemědělských a hospodářských otázek na Moravě a byla českým protějškem organizace s názvem Deutsche Landwirtschaftsgesellschaft für die Markgrafschaft Mähren. Vydávala uznávaný časopis *Zemědělská politika* (od roku 1902, v redakční radě zasedl i J. Adamec), vlastní publikace v řadě Přednášková knihovna (č. 1–24). Srov. (výběr) NGFB, s. 45–46 aj. Dále například „Jak by bylo možno využítovati vodních drah ve prospěch moravského obyvatelstva“, *II. výroční zpráva České hospodářské společnosti pro markrabství moravské v Brně za rok 1901*, Brno 1902, s. 5–6, 16–17; „O hospodářském pokusnictví“, *V. výroční zpráva ČHSMM za rok 1904*, Brno 1905, s. 10–12; „O snahách ku zvelebení ječmenářství na Moravě a v cizině“, *VI. výroční zpráva ČHSMM za rok 1905*, Brno 1906, s. 36–44; „O moravském plemenném dobytku“, *VIII. výroční zpráva ČHSMM za rok 1907*, Brno 1908, s. 6–8 a 88–94; „O nynějším stavu našeho ječmenářství“, *X. výroční zpráva ČHSMM. . . za rok 1909*, Brno 1910, s. 49–54; J. Máša a kol., *Zpráva o V. říšské výstavě ječmene a I. říšské výstavě chmele*, Brno 1910.

⁵⁰ J. B. Uhlíř vymyslel pořádání dobytkařských výstav a jeho myšlenku uskutečnil J. Adamec. Po Uhlířově odchodu z výboru v roce 1891 se stal J. Rozkošný předsedou spolku a Adamec místopředsedou. Výroční spolkové zprávy byly dokladem také Adamcovy činnosti v korporaci.

Tak například výrazně zemědělská Morava potřebovala vlastní továrnu na strojená hnojiva. V únoru 1894 pověřila valná hromada Hospodářského spolku kojetínsko-přerovského místopředsedu Jana Adamce a jeho spolupracovníka Jana Rozkošného přípravnými pracemi k založení takového provozu. Už na podzim 1894 byla za pomoci Rozkošného, členů výboru zmíněného spolku a známého profesora české techniky v Praze Julia Stoklasy zahájena stavba výrobní kyseliny sírové a superfosfátu.⁵¹ V lednu 1896 se výroba v „První moravské rolnické továrně akciové na soustředěná hnojiva a lučebniny v Přerově“ (dnes Precheza, akciová společnost) rozběhla. V místě vyrostl velký „rolnický“ závod, který Adamec úspěšně vedl od počátku až do roku 1925 jako předseda jeho správní rady.⁵² Ale nejenom to. Dne 21. listopadu 1910 se podařilo zformulovat návrh kupní smlouvy mezi takzvaným zařizujícím výborem nově se ustavující strojírenské akciové společnosti. Ve výboru se sešli Adamec a Rozkošný tentokrát s bratry Kokorovými, třemi společníky dosavadní firmy s názvem První strojnická továrna a slévárna Ed. Kokora a spol. Od 1. března 1911 vstoupila v život Rolnická akciová továrna na stroje, slévárna a kotlárna Ed. Kokora a spol. v Přerově. Kokorové do ní převedli všechny budovy s veškerým zařízením a s pozemky. Ustavující valná hromada nové společnosti se konala dne 29. ledna 1912 a dne 12. června 1912 se Adamec stal po volbě předsedou správní rady, jímž byl v období 1912–1914 a 1920–1924.⁵³

⁵¹ J. Stoklasa (1857–1936), odborník v oboru zemědělství, chemie a radiobiologie, organizátor zemědělského výzkumu, školství a průmyslu, vysokoškolský učitel, redaktor, odborný spisovatel. Výběr: NGFB, s. 484 (rejstřík).

⁵² Výběr: *Stanovy První moravské rolnické továrny akciové na soustředěná hnojiva a lučebniny v Přerově* (č. 55 855. V Brně dne 30. prosince 1918); L. Mrkvička, „Rolnická akciová továrna na hnojiva a lučebniny v Přerově“, in: *Památník 12. sjezdu SIA konaného v Olomouci*, Olomouc 1932, s. 209n.; týž, „Rolnická akc. továrna na hnojiva a lučebniny v Přerově“, in: J. Kovařík – J. Kratoch – B. Jelínek (ed.), *Přerov*, s. 180n.; J. Mackovík, „Rolnické akciové lučební závody v Přerově“, in: *K 80tým narozeninám Dra h. c. Jana Rozkošného*, Kojetín 1935, s. 21n.; J. Pátek, „K problematice vývoje chemizace zemědělské výroby“, *Vědecké práce Československého zemědělského muzea*, 1968, roč. 8, s. 141n.; J. Zmidloch – A. Koutný, „75 let přerovské chemie. 1894–1969. Přerovské chemické závody, n. p., Přerov“, *Kultura Přerova*, 1969, roč. 12, č. 3 (březen), příloha; M. Šamárek (ed.), *Precheza, a s. 110 let chemie v Přerově*, Přerov 2005, průběžně; J. Lapáček, *Historie a současnost podnikání na Přerovsku a Hranicku*, Žehušice 2009, s. 143; *Počátky a historie chemie v Přerově* (http://www.rosmus.cz/dokumenty/knihy/Pocaty_chemie_v_Prerove.pdf; k 27. 3. 2020). Fond firmy (1894–1946) je uložen v Zemském archivu v Opavě (<http://badatelna.eu/fond/21342/>; k 27. 3. 2020).

⁵³ Výběr: *Stanovy Rolnické akciové továrny na stroje, slévárny a kotlární Ed. Kokora a spol. v Přerově*, Brno 1911; G. Vožda a kol., c. d., tamtéž. J. Adamec se před první světovou

Dále je Jan Adamec uváděn jako člen správní rady Moravské agrární a průmyslové banky v Brně a předseda představenstva její přerovské odbočky.⁵⁴ Zní vlastně neuvěřitelně, že našel čas také na práci v místní politice. Například k roku 1903 byl členem obecního zastupitelstva v Přerově i takzvaného vodovodního odboru, k roku 1910 potom členem jak obecního výboru, tak odboru finančního a školního. K roku 1903 byl uváděn ještě i jako člen přerovské Občanské záložny, zapsaného společenstva s ručením obmezeným. Byl stejně jako jeho bratři Antonín a František příznivec a podporovatel včelařství, a tak byl v roce 1908 zvolen za předsedu Včelařského spolku v Přerově.⁵⁵

Zbývá připomenout ocenění přiznaná Janu Adamcovi. C. k. ministerstvo orby mu udělilo za zásluhy o rozvoj školství a zemědělství kromě medaile Josefa Romana Lorenze-Liburnau rytířský kříž Řádu císaře Františka Josefa (1901), za působení ve funkcích komunálního pracovníka ho jmenovala přerovská obec svým čestným občanem.⁵⁶ Poslední ocenění bylo uděleno v Praze: jako zasloužilého zemědělského pracovníka na Moravě Adamce zvolil za svého člena první, hospodářský odbor Československé akademie zemědělské.⁵⁷ Nelze opomenout také jeho činnost odborného zemědělského spisovatele a redaktora. Psal věcně

válkou zasazoval také o vybudování lihovaru v Přerově, který měl zpracovávat melasu z rolnických cukrovarů, avšak neměl úspěch.

⁵⁴ Správní radě Banky předsedal J. Rozkošný. Další detaily (výběr) HSN 2, s. 1204 (Jan Adamec); *K šedesátinám Jana Adamce*, Přerov 1915, s. 38; F. Kraváček, „Organizační a podnikatelská činnost české agrární buržoazie na Moravě na počátku 20. století“, in: *Hospodářské dějiny* 9, Praha 1982, s. 364n.; J. Novotný – J. Šouša, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku*, Praha 1996, s. 404 (rejstřík); F. Vencovský a kol., *Dějiny bankovníctví v českých zemích*, Praha 1999, s. 583 (rejstřík); J. Šouša – Z. Jindra (ed.), *Z dějin českého bankovníctví v 19. a 20. století*, Praha 2000, průběžně. K tomu i MZA, (částečně přístupný) fond H 1074 Moravská agrární a průmyslová banka Brno 1895–1936.

⁵⁵ F. Bayer, c. d., 1904, s. 60–61; *Bayerův illustrovaný průvodce* 3, 1911, s. 30–31; *Almanach 100. výročí založení Včelařského spolku pro Přerov a okolí v Přerově 1902–2002*, Přerov 2002, s. 7–8.

⁵⁶ J. R. Lorenz-Liburnau (1825–1911), přírodovědec, úředník ministerstva orby a spoluzakladatel C. k. vysoké školy zemědělské ve Vídni, odborný spisovatel. Od roku 1873 působil na ministerstvu jako referent pro zemědělské vyučování a pokusnictví. Od roku 1895 byla medaile udělována jednou za dva až pět let „zvláště vynikajícím učitelům hospodářským, jako uznání jejich práce“. Srov. HSN 2, s. 872; *Centralblatt für das gesamte Forstwesen*, 1912, roč. 38, s. 1–3; *ÖBL* 5, s. 319–320, kromě toho viz *Almanach der Mitglieder des kaiserlich-österreichischen Franz Joseph-Ordens*, Wien 1905, s. 2 (předávání řádu: *Výr. zpr.*, 1901–2, s. 34–35).

⁵⁷ Předtím k jeho jubileu vyšla malá publikace s názvem *K šedesátinám Jana Adamce* (přispělo devět autorů). Dále srov. *Moravský hospodář*, 1915, roč. 17, s. 287 (v prvních

a se znalostí věci. Výsledky svého bádání uveřejňoval ve školních programech (výročních zprávách) ústavu, jež vedl (1880, 1883, 1884, 1886, 1887, 1890, 1900, 1925) a v pražském *Archivu zemědělském* (1887–1889, 1891, připravil čtyři příspěvky, po jednom ve druhém, třetím, čtvrtém a v pátém ročníku). Do přerovského *Sborníku zemědělského* poskytl tři články (1904–1906). Dále patřil do redakčního kolektivu brněnské revue *Zemědělská politika* a otiskl v ní několik „časových“ sdělení.⁵⁸ Většina Adamcových prací se vztahuje k šlechtění obilí.

Za Adamcova patnáctiletého působení v *Hospodáři moravském* se tento populárně psaný čtrnáctideník povznesl mezi ceněné zemědělské listy. Redaktorem se stal v roce 1885 a vedl ho po odchodu Jana Baptisty Uhlíře v roce 1891 nejprve sám, potom spolu se dvěma kolegy-učiteli. Přispěl také pod šifrou Ac. do čtyřdílného *Hospodářského slovníku naučného* Františka Sitenského.⁵⁹ Adamec byl muž praxe a jeho vědecká a literární činnost směřovala vždy k řešení soudobých technických a ekonomických témat, žádnou větší práci o zemědělském vyučování či učebnici správoředy pro hospodářské školy však bohužel nezanechal.⁶⁰

Po Janu Adamcovi správořoval a řediteloval na přerovském ústavu Oskar Mildschuh.⁶¹ V důchodu se inženýr Adamec už většiny aktivit vzdal. Zemřel v Přerově dne 17. října 1925 a pohřeb se konal dne 20. října na tamním městském hřbitově.⁶² K uctění Adamcovy památky byla věnována částka tisíc korun na Podpůrný fond

květnových dnech 1915 připomínal jubileum i *Moravský venkov* souborem článků; NGFB, s. 479 (rejstřík).

⁵⁸ B. Macalík, „Adamec zemědělský spisovatel“, in: *K šedesátinám Jana Adamce*, s. 21.

⁵⁹ Do stejného lexikonu přispěli hesly kromě J. Adamce rovněž J. Vaňha (šifra Vha.) a V. Stöhr (Sthr.).

⁶⁰ Výběr z díla: *Sklizeň rostlin hospodářských*, Chrudim 1892, roč. II. sv. 1, s. 18–108; *Účetnictví pro rolníka*, Brno 1902 (druhé vydání 1903, třetí 1907, k němu *Návod ku vedení Účetnictví pro rolníka*, 1904, druhé vydání 1907); *Kterak lze působiti na zlepšení jakosti ječmene. I.–III.*, Brno 1904 a 1905. – Dtto, Přerov 1904; *Kterak lze působiti na zvýšení výnosnosti žita I. (Zpráva o výsledku pokusů s žitem Petkuským... v r. 1903/4)*, Brno 1904; *Význam vodních drah pro zemědělství na Moravě*, Brno 1908; *Nauka o zařízení statku. Dle přednášek J. Adamce upr. Fr. Voltr*, Znojmo 1914; *Základy zemědělské správoředy. Dle přednášek státního inspektora moravských škol zemědělských... pro žáky zimních hospodářských škol upravil ředitel František Voltr*. 2. opravené vydání, Znojmo 1921; *Stav pěstování konopí u nás druhdý a nyní*, Praha 1923.

⁶¹ Zemský výbor svým výnosem č. 61 735 ze dne 13. listopadu 1922 přeložil J. Adamce na trvalý odpočinek na konci roku 1922. Poznámka: Dne 2. srpna 1884 se oženil s Žofií Davidkovou, spolu vychovali tři dcery a syna.

⁶² Srov. *Výr. zpr.*, 1924–25, s. 36–38, 1925–26, s. 8; E. Reich, „Sedmdesátiny Ing. Jana Adamce“, *VČAZ*, 1925, roč. 1, s. 121; týž, „+ Ing. Jan Adamec“, tamtéž, s. 374.

posluchačů Vysoké školy zemědělské v Brně. Na vzpomínkové akci k desátému výročí její existence dne 15. června 1929 úřadující rektor Josef Opletal ve svém zahajovacím projevu mimo jiné vzpomněl docenta Adamce mezi členy učitelského sboru, kteří „odešli tam, odkud není návratu“. Zařadil ho mezi „muže vědy zvucných jmen, kteří spolupracovali na základech vysoké školy“, a taktéž mezi ty, „jejichž práci ceníme vděčně v jejich díle a které se projevuje v rozkvětu naší školy“.⁶³ Na slavnosti dne 13. září 1936 byla Adamcovi odhalena pamětní deska na rodném domě v Nemojanech.⁶⁴ Stojí za poznamenání, že v roce 1936 označil Julius Stoklasa Jana Adamce a také Jana Baptistu Uhlíře a Jana Vaňhu za zemědělské buditele.⁶⁵

Dalším pozoruhodným odborníkem své doby byl už vícekrát zmiňovaný **Jan Vaňha**. Narodil se dne 28. prosince 1858 v malé obci Vadčicích u Pelhřimova (tehdy Vačice přiřazené do Chvojnova, dnes Pelhřimov, část Vadčice) čp. 7 v rodině sedláka.⁶⁶ O jeho životě a práci známe některé podrobnosti. Po vychození obecné školy se vyučil obuvníkem. V letech 1875–1883 studoval na gymnáziích v Pelhřimově, Německém (dnes Havlíčkově) Brodě a v Českých Budějovicích, kde v roce 1883 maturoval. Zapsal se po maturitě k řádnému studiu na hospodářském odboru C. k. vysoké školy zemědělské ve Vídni, jež v roce 1886 ukončil státními zkouškami a pak nejvyšší, takzvanou diplomovou zkouškou.⁶⁷ V hlavním městě mocnářství navštěvoval také přednášky z přírodních věd a filozofie na univerzitě a v roce 1888 složil zkoušky pro učitele na středních hospodářských školách s českým i německým vyučovacím jazykem, a to z pěstování rostlin a přidružených skupin rostlinné fyziologie, z agrikulturní chemie a zemědělského strojínictví. Ihned po studiích nastoupil krátkou praxi v hospodářství svého otce

⁶³ V. Novák – R. Haša – J. Konšel – F. Chmelař, *Památník Vysoké školy zemědělské v Brně k 10. výročí jejího založení 1919–1929*, Brno 1930, s. 127.

⁶⁴ O desku se postaral Okresní hospodářský spolek ve Vyškově a jeho předseda Jakub Losman. Promluvil E. Reich, J. Rozkošný, A. Tichý, tehdy rektor Vysoké školy zemědělské v Brně (viz dále), V. Raštica ze Zemské vyšší hospodářské školy v Přerově a pět dalších účastníků. „Odhalení pamětních desek na Vyškovsku“, *Svoboda*, 1936, roč. 18, č. 217 (čtvrtek dne 17. září), s. 4. Ve stejný den byla odhalena deska i B. Macalíkovi v Ivanovicích na Hané.

⁶⁵ J. Stoklasa, „Úvod“, in: M. Michálek (ed.), *Zemědělská buditelé. Sbírka životopisů mužů o zemědělství zasloužilých*, Praha 1937, s. 21. V této knize J. Adamec medailon neměl.

⁶⁶ SOA v Třeboni, Matrika narozených římskokatolického farního úřadu Chvojnov, svazek 8, 1856–1880, fol. 23. Dítě bylo v den narození pokřtěno. Vaňha zemřel dne 21. června 1911 v Brně.

⁶⁷ O vídeňské Vysoké škole zemědělské viz dříve.

a na schwarzenberských velkostatkách Třeboň a Postoloprty.⁶⁸ Na vídeňskou školu se vrátil, v letech 1886–1891 obdržel místo asistenta ústavu všeobecné a speciální rostlinné produkce a fytopatologie, jejímž přednostou byl Adolf Liebenberg.⁶⁹ Už v roce 1890 dokončil a předložil práci s názvem „O vlivu přerušované teploty na klíčivost semen“, na jejímž základě a po veřejné přednášce „O vzájemném vnitřním vztahu a korelativní variabilitě vlastností rostlinných a jejich cenné hodnotě pro pěstitele“ byl ve stejném roce habilitován. Avšak stal se jen soukromým docentem a nový obor všeobecné a speciální pěstování a zušlechťování rostlin, s nímž se pro jeho působení počítalo, pravděpodobně založen nebyl (obor byl přednášen jen v Göttingenu). V roce 1890 byl vyslán na delší studijní cestu do Německa a do Francie, aby se tam zabýval především možnostmi šlechtění obilnin a řepy. Po návratu napsal a předal vídeňskému c. k. ministerstvu orby podrobnou zprávu „Die Getreide- und Rübensamenzucht in Deutschland und Frankreich“.

V období od září 1891 až do března 1899 Jan Vaňha působil jako suplující a poté řádný učitel i profesor pěstování rostlin, meliorační nauky, štěpařství, vinařství, zelinářství, botaniky, anatomie a fyziologie rostlin na Zemské střední škole hospodářské v Přerově, převzal od Jana Adamce a spravoval zemskou semenářskou kontrolní stanici, hospodářskou laboratoř, pokusná pole a botanickou zahradu. K tomu řídil i zemědělská a mikroskopická praktika (tehdy hospodářské a mikroskopické demonstrace) a byl třídním.⁷⁰

Už bylo řečeno, že Jan Vaňha pracoval s Janem Adamcem jako odhadce půdy při scelování pozemků v Němčicích u Holešova v roce 1892/1893. Dále připravil pro průmyslovou, hospodářskou, národopisnou a uměleckou výstavu v Přerově v roce 1893 sbírku hanáckých, slováckých a valašských orníc a spodin (vrstvy pod orníci), které byly náležitě rozebrány a výsledky zpracovány v diagramech. Za vystavené předměty – dlátový pluh podrývák vlastního systému pro kamenité spodiny, diaphanoskop vlastní konstrukce, čili přístroj pro určování klíčivosti a moučnatosti zrna (jakost endospermu semen, zkoušení sklovitosti ječmene), samočinný regulátor teploty ve skříních na klíčení (byl patentován v roce 1889,

⁶⁸ Zdenka Kociánová, správkyňe fondů schwarzenberských velkostatků Třeboň a Postoloprty ve Státním oblastním archivu v Třeboni, sdělila, že žádné doklady nenašla.

⁶⁹ A. Liebenberg (1851–1920), zemědělský odborník, organizátor zemědělského výzkumu v Rakousko-Uhersku, velkostatkář, vysokoškolský učitel, odborný spisovatel. O jeho původu, studiích, dosažených titulech, působení, vědeckých pracích srov. (výběr) <http://www.catalogus-professorum-halensis.de/liebenbergadolfrittervon.html>; k 5. 3. 2020).

⁷⁰ Za suplujícího učitele přerovské školy ho povolal zemský výbor v Brně svým výnosem č. 39 818 ze dne 19. září 1891, učitelem řádným se stal po doručení výnosu č. 34 853 ze dne 20. července 1892.

kdy Vaňha pracoval ve Vídni) – byl vyznamenán čestným diplomem a třemi stříbrnými medailemi.⁷¹ V roce 1894 přednášel na prvním patologickém kurzu o řepných chorobách na C. k. vysoké škole technické v Praze, v roce 1895/1896 intenzivně zkoumal onemocnění rostlin.⁷²

Brněnský zemský výbor Janu Vaňhovi udělil svým výnosem ze dne 24. února 1899 ode dne 1. března 1899 jednoroční dovolenou a výnos další ze dne 12. října 1901 ho zprostil definitivně učitelské služby v Přerově, poněvadž byl jako vynikající odborník jmenován dne 6. února 1899 prozatímním ředitelem Zemské hospodářské výzkumné stanice pro pěstování rostlin (též Zemské hospodářské výzkumné stanice v Brně, Landwirtschaftliche Landes-Versuchsstation für Pflanzenkultur in Brünn, později Zemský výzkumný ústav zemědělský, Landwirtschaftliche Landes-Versuchsanstalt) a zanedlouho jejím ředitelem definitivním. Přesně po roce byly zahájeny přípravné práce a už k 31. prosinci 1900 podával první výroční zprávu o provedených pokusech a o laboratorní i vědecké činnosti.⁷³

Během dvanácti let pedanticky přesný Jan Vaňha, „odborník ve svém oboru, jenž neměl v Rakousku rovného“, stanici či ústav úspěšně zorganizoval a svědomitě vedl. Z podřízených vychovával výborné odborníky. Dal moderně zařídit laboratoře pro mechanické, mikroskopické, chemické a fytopatologické zkoušky,

⁷¹ J. Vaňha vynalezl, zkonstruoval a zdokonalil několik vědeckých pomůcek a praktických zemědělských strojů: kromě pluhu, diaphanoskopu a regulátoru se později jednalo o klasifikátor k přímému stanovení hustoty klasu v procentech, desetinné váhy s mikrometrickým tárováním, secí stroje a pojízdné polní váhy, zdokonalil splavovací válce na rozборы půd. Zařídil elektrickou pec na zkoušení pečivosti pšeničné mouky. Soustavně pracoval s mikroskopem a pořizoval kvalitní obrázky.

⁷² Ředitel Zimní hospodářské školy v Prostějově František Vysloužil v Přerově vyučoval jako vedlejší, čili výpomocný učitel jen od 11. května 1896 do konce téhož školního roku pěstování rostlin, meliorační nauku a botaniku, a to za J. Vaňhu dokončujícího vědecké práce.

⁷³ Na Moravě v tehdejší době vyvíjely činnost v oblasti zemědělského výzkumu jen malé stanice při středních hospodářských školách v Přerově a v Novém Jičíně. Vědeckým ústavem byla pouze stolice zemědělství na C. k. německé vysoké škole technické v Brně, jejíž profesor encyklopedie zemědělství Anton Zobl (1852–1902) se zasloužil o založení a o sepsání programu hospodářské výzkumné stanice pro pěstování rostlin. Na jejím zřízení se usnesl ve svých sezeních v letech 1897–1898 zemský sněm a zřízení schválilo c. k. ministerstvo orby. V počátcích stanice zaměstnávala ředitele, adjunkta, písaře, zahradníka a laboranta (v prvním roce vyšlo pět prací), a zejména hledala cestu, jak odstranit podhodnocení hanáckých ječmenů při vývozu do Německa. Detaily (výběr) O. Kyas., *Dvacet let, průběžně*; F. Chmelař, *Jan Vaňha a počátky zemědělského výzkumnictví a zušlechťování ječmene na Moravě*, Praha 1937, průběžně; NGFB, s. 109–126 aj.

pokusná pole jednak u ústavu, jednak na statcích Sokolnice a později Šlapanice, takže mohlo být a skutečně bylo provozováno šlechtitelské, odrůdové, výživářské a fytopatologické pokusnictví. Dále dal vybudovat velký skleník a betonové jámy s různými typy půd na fytopatologické pokusy.

Výsledky pokusů z oboru pěstování i fyziologie a patologie polních plodin odborný spisovatel Jan Vaňha zpracovával pro tisk, vydával je od roku 1899 jako výroční zprávy brněnské výzkumné instituce (česky a německy, kromě zpráv o činnosti ještě *Zprávy zemské hospodářské výzkumné stanice pro pěstování rostlin v Brně / Mitteilungen der landwirtschaftlichen Landes-Versuchsstation für Pflanzenkultur in Brünn*, č. 1–51, 1900–1910) a vyměňoval je podle tradice s odborníky v Evropě, Americe a v Japonsku.⁷⁴ Činnost střediska seriózní vědecké práce přinesla výsledky. Vaňha mimo jiné po vzoru nečetných předchůdců shromáždil na 230 krajových odrůd jarního ječmene na Moravě. Z nich vyšlechtil liniovým výběrem vynikající odrůdy sladovnického ječmene a metodiku pro jeho bonitaci předložil prvnímu mezinárodnímu kongresu zkušebních stanic a ústavů užité botaniky v Hamburku v roce 1906. Šlechtil též cukrovku (všímal si hlavně dědičnosti morfologických a jakostních znaků) a pak i pšenici (opět shromáždil několik domácích odrůd) a další plodiny. Další práce věnoval škůdcům a chorobám polních plodin, kromě zmíněných nematodů na cukrovce studoval například zelenušku, rez u pšenice a hnědou skvrnitost bramborových listů. Neměl čas zveřejnit všechny výsledky svých bádání, bohužel také už nikdo nedokázal navázat na jeho rozmanité vegetační a polní pokusy konané před polovinou roku 1911 a taktéž obsáhlá mykologická studia týkající se především vývoje *Rhizoctonia violacea* a jiných parazitických hub či hlístků *Tylenchus*.

Po roce 1899 Jan Vaňha uskutečnil pravděpodobně pouze jednu zahraniční studijní cestu, a to v roce 1902 do Německa, Švédska a do Dánska, kde navštívil stanice zabývající se zemědělským zkušebnictvím a zušlechťováním semen.

Výzkumník Jan Vaňha přednášel v Brně například v roce 1903 o hospodářském pokusnictví a o zušlechťování i pěstování ječmene na kurzu pro hospodářské učitele anebo v roce 1909 na téma „Jak možno docíliti nejlepší jakosti ječmene“ na sjezdu věnovaném této plodině.⁷⁵ Byl prvním místopředsedou Zemské musejní společnosti pro přírodovědecký výzkum Moravy (hospodářsko-lesnická sekce).

⁷⁴ Přispíval do několika zemědělských časopisů doma a v zahraničí (výběr: *Blätter für Rübenbau*, *Zeitschrift für das landwirtschaftliche Versuchswesen in Österreich*, *Wiener landwirtschaftliche Zeitung*, *Listy cukrovarnické*, *Hospodářský list / Chrudim /*, *České listy hospodářské*, *Zentralblatt für die mährischen Landwirte*, *Moravský hospodář*, *Živa*, *Archiv zemědělský*, *Sborník zemědělský*, *Kodým*).

⁷⁵ K tomu J. Máša a kol., *Zpráva o V. říšské výstavě ječmene* (viz dříve).

Příchod učitele a badatele Jana Vaňhy na Moravu a zvláště do brněnského zemědělského výzkumného ústavu byl důležitým mezníkem v oboru. Svou neúmornou prací si vydobyl zvláštní místo a zásluhy o zvelebení zemědělství, vytvoření základů zemědělského výzkumu na Moravě a v českých zemích. Byl v rostlinné produkci spolu s Pražanem Juliem Stoklasou prvním moderním vědeckým pracovníkem. Jeho bohaté zkušenosti umožňovaly práce velkého stylu a významu. Zanechal řadu věcí neukončených, praktického uplatnění výsledků svých snah se nedočkal. Zemřel totiž na cévní mozkovou příhodu v ředitelně ústavu dne 21. června 1911. Byl pohřben v rodišti.

Dodáváme, že potom brněnská instituce, Zemský výzkumný ústav zemědělský, již Jan Vaňha vedl, upadala, dokonce nedokázala uchránit ani rozpracovaný šlechtitelský materiál v celistvosti, avšak od roku 1919 začala v podobě reorganizovaného a rozšířeného celku úspěšně dobývat svou bývalou pověst. První, rolnický odbor Československé akademie zemědělské uspořádal v Brně dne 4. prosince 1936 vzpomínkovou schůzi. Tam zasvěceně hodnotil Vaňhův život a odbornou činnost jeho spolupracovník a tehdejší ředitel Zemského výzkumného ústavu zemědělského Otto Kvas, Vaňhovy zásluhy na zušlechťování plodin na Moravě připomněl jeho žák a ředitel Zemského ústavu pro zušlechťování rostlin v Přerově Jindřich Mackovík, Vaňhovy výzkumy v oboru pěstování kulturních rostlin představil šéf semenářské sekce Zemského výzkumného ústavu zemědělského v Brně František Chmelař. Na svědomitého odborníka vzpomínali zejména Jan Rozkošný z brněnské Zemědělské rady a Edvard Reich z pražského ministerstva zemědělství.⁷⁶ Referáty záhy vyšly ve zvláštní publikaci.⁷⁷

Informace o životě a práci dalšího významného přerovského učitele, na nějž chceme upozornit, **Vratislava Jana Stöhra** (též Štéra) jsou kusé. Narodil se dne

⁷⁶ O. Kvas, J. Mackovík, F. Chmelař, J. Rozkošný, E. Reich – výběr: NGFB, s. 480–483 (rejstřík).

⁷⁷ Srov. o J. Vaňhovi (jeho stav a rodinné poměry neznáme) – výběr: OSN 26, 394–395; oddíl VI. Výzkumnictví – v každoročních zprávách o činnosti českého odboru Zemědělské rady pro markrabství moravské v Brně; Výr. zpr., 1910/11, s. 25n.; „Ředitel Jan Vaňha mrtev“, *Moravský hospodář*, 1911, roč. 13, s. 343–344; „Činnost † J. Vaňhy a biografická data“, *Zemědělský archiv. Časopis věnovaný vědě a praxi výroby zemědělské*, 1911, roč. 2, č. 5–6, příl., nestr.; O. Kvas, *Dvacet let*, průběžně; F. Chmelař (ed.), *Prostředky*, průběžně; *HSN* 4, s. 1147–1148, 1480n. („zušlechťování rostlin kulturních“); F. Chmelař, „Vědecká a organizační práce Jana Vaňhy v moravském zemědělském výzkumnictví. Předneseno k 25. výročí jeho smrti na LXVI. sborovém zasedání ČAZ dne 4. prosince 1936“, *VČAZ*, 1937, roč. 13, s. 1–9; též, *Jan Vaňha a počátky*, průběžně; *ÖBL* 15, s. 177–178; NGFB, s. 484 (rejstřík). K tomu ještě MZA, fondy A 16 Zemské výzkumné ústavy pro výrobu rostlinnou v Brně 1899–1951, a G 212 Osobní a pensijní spisy.

11. března 1873 ve Vamberku čp. 105 v katolické rodině velkoobchodníka s dřívím a majitele parní pily.⁷⁸ Absolvoval nižší gymnázium v Rychnově nad Kněžnou, v letech 1887–1890 Zemskou střední školu hospodářskou v Přerově (na radu Jana B. Uhlíře, tchána sestry), pak vyšší hospodářský ústav v Libverdě a studia završil na zemědělském oddělení Filozofické fakulty v Halle nad Sálou. Od počátku listopadu 1893 praktikoval, a to u vrchní hospodářské správy ve Vysokém Veselí v Čechách vlastníka knížete Paara, v Pravoníně „na otcovském nájmu“ a v roce 1897 na velkostatku Orlík vlastníka knížete Schwarzenberga. Dne 23. července 1897 složil učitelskou zkoušku pro nižší hospodářské školy v Praze a nastoupil na počátku listopadu místo učitele na Zimní hospodářské škole ve Strakonici. Odtud záhy odešel, poněvadž po odchodu Jana Vaňhy do Brna, jak jsme výše připomínali, byl k 1. dubnu 1899 povolán na Zemskou střední školu hospodářskou v Přerově za suplujícího učitele pěstování rostlin. Učitelskou zkoušku pro střední hospodářské školy složil v Praze dne 30. května 1900, načež mu bylo uděleno definitivum.⁷⁹ Na ústavu vyučoval botaniku, anatomii a fyziologii rostlin, pěstování hospodářských rostlin, zahradnictví a meliorace. Získal pověst zodpovědného moderního učitele. Po Vaňhovi převzal také zemskou semenářskou kontrolní stanici, správu hospodářsko-botanické zahrady a zkušebních polí. Především v nové budově školy v Přerově-Michalově rozšiřoval sbírky, v jejím okolí zakládal jak nové zkušební parcely a pole, na vyzvání Zemědělské rady pro markrabství moravské vedl pokusy se semenem jetelů různého původu, „aby zjednal podklad pro zušlechťování jetele moravského“.

V pramenech jsme našli, že Vratislav Stöhr organizoval a vedl některé polodení, celodenní i vícedenní exkurze pro žáky přerovského zemědělského učiliště. K tomu ze svých školních výkladů napsal několik učebních materiálů a vydal je v podobě sešitů rozmnožovaných technikou litografie a hektografie (žádný se však patrně nedochoval). Pojednání o vlastním pokusníčení uložil do odborných časopisů (*Moravský hospodář* ad.). O pěstování rostlinách a o vlivu zeleného hnojení

⁷⁸ Státní oblastní archiv v Zámruku, Sběrka matrik Východočeského kraje, římskokatolický farní úřad Vamberk, sign. 168-3971, matrika narozených 1872–1886 pro Vamberk, Zádolí, Zářečí, Roští, Mníšek, fol. 13. Otec byl dvakrát starostou města Vamberka, členem okresního výboru i okresní školní rady a v roce 1878 byl zvolen poslancem českého zemského sněmu.

⁷⁹ F. Bayer, *Bayerův illustrovaný průvodce Přerovem a nejnovější adresář*, Přerov 1904, s. 65. V. Stöhr, k roku 1903 připomínaný stále jako suplující učitel, bydlel v Přerově v tehdejší Riegrově ulici č. 1445. Po pěti letech mu zemský výbor v Brně udělil definitivu a titul profesora (č. 15 532 ze dne 5. března 1904), dne 16. března 1907 upravil služné analogicky jako u státních středních škol, od 1. června 1910 přiznal druhou kvínkenálku a s platností od 1. ledna 1911 ho povýšil do osmé hodnostní třídy.

přednášel na hospodářském kurzu pro zvěrolékaře pořádaném českým odborem Zemědělské rady pro markrabství moravské v Brně na stejné škole v době od 6. do 11. listopadu 1899. Po takřka třech letech učil zahradnictví po dvě hodiny týdně na kurzu pro kandidátky učitelství na hospodyňských školách ve dnech 15. října 1901 až 19. dubna 1902 (*Výr. zpr.*, 1901–2, 35) a o „Bakteriích v půdě a v hnoji a jich hospodářském významu“ promluvil na kurzu pro odborné zemědělské učitele zařízeném znovu v Přerově ve dnech 6. až 11. října 1902 českým odborem Rady. Stejným naslouchajícím přednášel „O některých novějších poznatcích z oboru produkce rostlinné“ ve dnech 21. až 26. září 1903 (*Výr. zpr.*, 1903–4, 35). Pro kurz šlechtitelů ječmene ve dnech 15. až 17. února 1911 si připravil vystoupení o obilnách a o zpeněžování i oceňování osiva. Na zemědělském kurzu na přerovské škole ve dnech 27. a 28. prosince 1912 se věnoval mimo jiné hnojařským zásadám, strojeným hnojivům a zušlechťování plodin (*Výr. zpr.*, 1912–13, 42). V roce 1913 při stejné školské instituci vznikl zimní hospodářský kurz pro praktické zemědělce (též zimní kurz pro rolnické synky), jeho správu převzal a pěstování rostlin vyučoval Stöhr. Po krátké době činnost kurzu přerušila první světová válka.⁸⁰

Na návrh profesorského sboru C. k. české vysoké školy technické v Brně byla Vratislavu Stöhrovi dne 9. října 1912 svěřena a potvrzena honorovaná docentura pro předmět encyklopedie polního hospodářství I. (bez správovědy a lesnictví). Na brněnskou techniku dojížděl ve studijních letech 1912/1913 a 1913/1914 na několikahodinovou výuku.⁸¹

Dále potom Vratislav Stöhr přednášel a radil rolnictvu, na venkově se ve výkladech věnoval pěstování a zušlechťování rostlin, chmelařství, ovocnictví, „udržování“ lesů, sociálnímu pojišťování, významu a použití elektřiny v zemědělství, závazným společenstvům zemědělským atd.⁸² Jako jednatel Hospodářského

⁸⁰ Samostatná zemská odborná hospodářská škola o dvou pravidelných ročnících s půlroční dobou vyučování byla otevřena v roce 1919. Jejím ředitelem byl jmenován Václav Duda, absolvent přerovského ústavu.

⁸¹ Archiv Vysokého učení technického v Brně, fond Rektorát České vysoké školy technické v Brně, inv. č. 400, Programy ČVŠT v Brně na roky 1910/1911 – 1919/1920, s. 54: „Přednášky hospodářské. 164. Encyklopaedie polního hospodářství I v zimním semestru: Život rostliny, půda, podnebí, zlepšování, zpracování a hnojení půdy; setí, pěstování a sklizení. – V letním semestru: Pěstování rostlin obilných, luštěnatých, olejných, okopnin, barvířských, aromatických, tkalcovských a pícních. Lukařství a pěstování vrb. – V zimě So 2-5, v létě Čt 2-5. Sál B VII.“ Z nekrologu: „Byl tedy, rok před válkou učitelem tří kategorií zemědělského vyučování, nižšího, středního i vysokého, v jedné osobě, zjev to zajisté jedinečný.“ O. M. [=Oskar Mildschuh], „Za profesorem Vratislavem Stöhrem“, *Moravský hospodář*, 1919, roč. 21, s. 52–53.

⁸² Pracoval jako kočující či cestující učitel zemědělství, což byla povinnost stálých pedagogů dobových hospodářských škol.

spolku (kojetínsko-)přerovského spolupůřadal každoroční jarní výstavy plemených býků, které uvedl v život několikrát zmiřovaný Jan B. Uhlíř, zemskou výstavu dobytka v roce 1907 a k jarní výstavě dobytka v roce 1913 připojil expozici „Elektrina v domácnostech a v zemědělství“.

Učitel a pokusník Vřatislav Stöhr zpracoval několik hesel pro zmíněný *Hospodářský slovník naučný* (1905, 1909, 1914, 1924), napsal stať o ovocnictví a zelinářství do učebnice pro hospodyňské školy a uveřejnil řadu pojednání zejména ve *Sborníku zemědělském*, *Hospodáři moravském* a v *Českých listech hospodářských*. V roce 1909 navštívil velké zušlechťovací stanice v Německu, Dánsku a ve Švédsku a o této studijní cestě se rozepsal na pokračování (Návštěvou u některých německých, dánských a švédských pěstitelů) v *Moravském hospodáři* v letech 1910 a 1911.

První světovou válku Vřatislav Stöhr prožil jako záložní důstojník v poli. Po dva roky sloužil v Albánii a při ústupu pravděpodobně pod vlivem úřap a nemoci v Sutomore v Dalmácii dne 3. listopadu 1918 spáchal sebevraždu.⁸³ Jeho památku připomínal Stöhrův fond založený roku 1919 na popud Jaromířa Součka, profesora chemie přerovské školy.⁸⁴

Poslední z osobností, kterou chceme připomenout, je **Alois Tichý**. Moravan z Hané se narodil dne 1. června 1879 v Hrubčicích (tehdy Hrubšice) u Prostějova čp. 92 v rodině domkáře.⁸⁵ Od roku 1891 studoval na Zemské vyšší reálce v Prostějově, kde v roce 1899 maturoval, a v letech 1899–1905 na odboru stavebního inženýřství C. k. české vysoké školy technické v Brně. Tam složil v letech 1901 a 1905 obě státní zkoušky a v březnu 1907 absolvoval rovněž kurz (těž učební běh) zakončený státní zkouškou zeměměřičskou. Mezitím vykonal jednoroční vojenskou službu na nám neznámém místě. Od podzimu 1904 byl přijat za prvního asistenta geodetického úřavu Josefa Líčky na české technice. V letech

⁸³ O V. Stöhrvi (byl ženatý a měl syna a dceru) srov. (výběr): HSN 4, s. 780 [Ac.]; J. Souček, „Za přítelem (K paměti prof. Vřat. Stöhra)“, in: *Jubilejní almanach*, s. 77–80; B. Kladivo (ed.), *Památník České vysoké školy technické v Brně. K 25. výročí založení*, Brno 1924, s. 33; O. Franěk, *Dějiny České vysoké školy technické v Brně, 1. díl – do roku 1945*, Brno 1969, s. 256, 363; NGFB, s. 484 (rejstřík).

⁸⁴ J. Souček (1876–1959), zemědělský odborník, středoškolský učitel. Základní ukazatele o fondu Stöhrvě (SF) v letech 1921/1922 a 1922/1923 a podle výročních zpráv přerovské školy z příslušných let: K roku 1921/1922 jmění 3505 tehdejších korun, 1922/1923 příjem přibližně 3745 korun, vydání žádná.

⁸⁵ Ověřila hospodářka a matrikářka Soňa Švédová v matrice narozených pro Hrubčice (fara Kralice na Hané) z let 1879–1919 uložené na obecním úřadě v Kralicích. Tichý zemřel dne 30. ledna 1958 v Brně.

1906–1920 učil na Zemské střední škole hospodářské v Přerově matematicko-technické předměty, čili geodézii, stavitelství a meliorace.⁸⁶ Údajně byl výborným kantorem. Toho důkazem byla rovněž skutečnost, že publikoval několik učebnic praktické geometrie, trigonometrie i zemědělského stavitelství určených pro střední školy.⁸⁷ V přerovské škole spravoval geodetický kabinet a meteorologickou stanici. Ta patřila mezi důležité, každý den ráno předávala telegraficky výsledky denních pozorování do C. k. ústředního ústavu pro meteorologii a geodynamiku ve Vídni a dále i do Prahy a do Brna. Tichý tyto ukazatele o počasí v Přerově zpracovával pro potřeby výuky a grafy zveřejňoval na výstavách.⁸⁸ Pravděpodobně vedl i žákovský pěvecký sbor.⁸⁹ V regionu přednášel především o výhodách scelování pozemků a plnil další aktuální úkoly spadající do činnosti Hospodářského spolku kojetínsko-přerovského.

Dne 11. ledna 1908 Alois Tichý složil na české technice v Brně rigorózní zkoušku a už 8. února byl promován doktorem technických věd (Dr. techn.) a v roce 1909 získal úřední oprávnění přísežného civilního geometra, a to na základě přezkoušení a praxe.⁹⁰ Už od roku 1907 vědecky pracoval a publikoval.

⁸⁶ Nejprve byl od 15. března 1906 skutečný učitel matematicko-technických předmětů a později profesor. Z dobového soupisu (*Bayerův illustrovaný průvodce Přerovem a nejnovější addressář* 3, Přerov 1911, s. 50–51) se dozvídáme, že k roku 1910 inženýr a geometr Tichý bydlel v ulici Velká Dlážka č. 962.

⁸⁷ Například *Praktická geometrie hospodářská...*, 1912, *Základy trigonometrie pro střední školy hospodářské*, 1912, *Hospodářské stavitelství*, 1914, *Rýsování pro školy zemědělské. II. Situační rýsování*, 1924 /s Františkem Jírou/, učebnice byly zveřejněny v meziválečné době povětšinou ve druhém, popřípadě třetím vydání. Nadlesní a asistent vyššího lesnického ústavu v Hranicích na Moravě F. Jíra učil na přerovské škole jako vedlejší, čili výpomocný učitel od poloviny března 1899 do konce školního roku 1913/1914 a v roce 1919/1920 encyklopedii lesnictví. Byl zručný kartograf a kaligraf a s A. Tichým spolupracoval.

⁸⁸ Viz mimo jiné „Přehled meteorologického pozorování za rok 1922“, *Výr. zpr.*, 1922–23, s. 34.

⁸⁹ Čteme, že dne 2. prosince 1908 přerovská škola uspořádala slavnost k šedesátému výročí vlády císaře, že po mši svaté ve farním kostele svatého Vavřince v místě se žáci a profesori odebrali do kreslírny. V ní za řízení A. Tichého zazpíval žákovský sbor skladbu Matce vlasti od Václava Frimla a rakouskou hymnu, „načež provoláním slávy Jeho Veličenstvu slavnost ukončena“. *Výr. zpr.*, 1908–9, s. 41. V. Friml (1812–1895), hudební skladatel, sbormistr, varhaník, pedagog. Výběr: *BSCŽ*, sešit 18, Fo-Fr, s. 435.

⁹⁰ J. Líčka (1852–1909), viz o něm (výběr) https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=2148; k 5. 3. 2020). Jeho žák A. Tichý byl už tehdy uznávaným odborníkem a profesorský sbor zdejší české techniky ho jmenoval dočasným examinátorem z nižší a vyšší geodézie.

Od roku 1903 pod dohledem Josefa Líčky vyhotovoval polohopisný plán Přerova a v souvislosti s tím tehdy zaměřil dvě sekce trigonometricko-polygonometrickou metodou kombinovanou s měřickým stolem a zúčastnil se kontrol měření v nivelaci. Potom v roce 1906 stejnou metodou ohraničil a zaměřil šest pozemkových tratí v obci Klopotovice u Tovačova. Na základě pověření městské rady polohopisný plán Přerova dokončil, nově upravil a vyrovnal základní i podrobnou nivelační síť. Jako civilní geometr se zhostil s úspěchem i dalších zakázek: mimo jiné rozdělil obecní pozemky v Kladnících a ve Velkém Újezdě u Lipníka nad Bečvou, zaměřil pozemky v Drahotuších (dnes místní část Hranic) a městský les Žebračka v Přerově. Kromě toho byl v oboru úprav hospodářských pozemků oslovován rovněž jako soudní znalec.⁹¹

Od počátku srpna 1914 byl Alois Tichý mobilizován, na počátku první světové války byl přidělen jako instrukční důstojník k výcviku mužstva v zázemí a v září 1917 byl povolán k válečné vyměřovací (geodetické) službě. Po krátkém pobytu u jejího ústředí ve Vídni byl převelen na sočskou frontu, kde sloužil jako triangulátor divizní měřické stanice, pak přešel na frontu piavskou a byl setníkem-vedoucím triangulátorem třináctého oddělení pro válečné vyměřování při šesté armádě. V červnu 1918 nastoupil jako učitel vybraných témat z nižší a vyšší geodézie na zeměměřičském pokračovacím kurzu, jehož byl i správcem, při velitelství válečného vyměřování ve Vídni. Zavedl nové souřadné soustavy v meridiánových prouzcích („proužková soustava souřadná“) a projekci v Gauss-Krügerových konformních souřadnicích a na tomto podkladu přepracovával topografické mapy, dále byl u měření geodetické základny u Josefova a poznal leteckou fotogrametrii.⁹²

Na počátku listopadu 1918 se Alois Tichý do přerovské Zemské střední školy hospodářské vrátil a byl ve stavu jejích zaměstnanců do konce školního roku 1919/1920. V září 1920 byl povolán na nově založenou Vysokou školu zemědělskou v Brně, a to na její lesnický odbor jako honorovaný docent a suplující profesor nižší geodézie. Po necelém roce byl jmenován mimořádným profesorem nižší geodézie a od 1. ledna 1927 se stal profesorem řádným nižší a vyšší geodézie, který přednášel i lesnickou fotogrametrii.⁹³ Byl tedy jako jediný z uvedených

⁹¹ A. Tichý revidoval polohopisný plán Prostějova a nově vymezil hospodářské pozemky i v obcích Lověšice (místní část Přerova), Bochoř, Věžky a Podolí u Přerova.

⁹² Srov. hesla (jež napsal A. Tichý) Fotogrametrie, Geodesie (vůbec, nižší), Geodetické metody, počtářství, přístroje, stroje, Geometr, in: J. Konšel (ed.), *Naučný slovník lesnický, výběr lesnických důležitých hesel zpracovaných odborníky 1 (A–L)*, Písek 1934, s. 435–461, 479–489.

⁹³ Eva Škamrádová z AMENDELU doplnila podrobnosti: mimořádný profesor pro obor nižší geodézie s účinností od 1. srpna 1921 (jmenovací výnos MŠANO ze dne 26. srpna 1921), řádný profesor nižší a vyšší geodézie s účinností od 1. ledna 1927

mužů, jimž věnujeme tuto studii, vysokoškolským profesorem a akademickým hodnostářem: byl totiž zvolen čtyřikrát děkanem lesnického odboru (1923/1924, 1931/1932, 1939/1940, 1945) a jednou rektorem brněnského zemědělského učení (1935/1936).⁹⁴

Je všeobecně známo, že se Alois Tichý vypracoval v uznávaného odborníka v oblasti teoretické i praktické lesnické a zemědělské geodézie i zemědělského stavitelství, průkopníka moderní lesnické fotogrametrie a že náležel ke členům zakladatelského učitelského sboru tehdejšího lesnického odboru Vysoké školy zemědělské v Brně.⁹⁵ Založil a vybudoval Ústav geodetický (dnes Ústav hospodářské úpravy lesů a aplikované geoinformatiky), který postavil po bok ústavům ostatních vysokých škol technických, vychovával asistenty, v roce 1924 se zasadil o výuku pozemní a letecké fotogrametrie jako samostatné doporučené disciplíny na lesnickém odboru (což bylo vůbec poprvé na vysokých školách v tehdejší Československu), od roku 1926 souběžně vedl a vybudoval Státní výzkumnou stanici pro lesnickou geodesii a fotogrametrii při Státních výzkumných ústavech lesní produkce v Brně. Stanice dostala za úkol sledovat geodetické a fotogrametrické novinky a přizpůsobovat je praktické lesnické potřebě, o čemž Tichý psal a zveřejňoval zprávy. V letech 1923–1927 se postaral o první soustavné letecké fotografování lesů Školního lesního statku Masarykův les, jehož takzvanou soustavnou triangulaci na ploše přibližně sto kilometrů čtverečních provedl.⁹⁶ Během

(výnos MŠANO ze dne 13. ledna 1927), první odchod na trvalý odpočinek od 30. září 1942 (výnos ministerstva školství a osvěty [MŠO] ze dne 2. září 1942), reaktivace od 1. května 1945 (výnos MŠO ze dne 30. dubna 1945) a odchod na trvalý odpočinek od 1. října 1949 v předepsaném věku sedmdesáti let. V červenci 1938 byl jmenován bezplatným řádným profesorem geodézie na Vysoké škole technické Dr. Milana Rastislava Štefánika v Košicích (dnes Stavební fakulta Slovenské technické univerzity [STU] v Bratislavě) na Slovensku založené v roce 1937 a tvořené jen třemi odděleními, avšak této práci se pro nepříznivé politické poměry věnovat nemohl. J. Urbánek, „70 rokov Stavebnej fakulty STU“, *Spektrum STU*, 2008, roč. 15, č. 4, s. 11–14, a Stavebná fakulta STU v Bratislave (http://www.svf.stuba.sk/generate_page.php?page_id=405; k 5. 3. 2020).

⁹⁴ A. Tichý dne 4. prosince 1935 proslovil instalační přednášku „Co je to fotogrametrie a jak se jí používá“. Dále pracoval čtyřikrát jako proděkan lesnického odboru (1924/1925, 1932/1933, 1933/1934, 1945/1946), jednou jako proděkan odboru hospodářského (1946/1947) a prorektor učení (1936/1937).

⁹⁵ K těmto meziválečným osobnostem a sloupům zemědělského učení patřili kromě A. Tichého Rudolf Haša, Josef Konšel, Josef Opletal, Ferdinand Müller, Antonín Dyk a August Bayer. Viz NGFB, s. 479–482, 484 (rejstřík).

⁹⁶ A. Tichý triangulaci celého statku připojil na základní katastrální body, zvolil pro ni i samostatnou základnu (sít se samostatnou základnou a orientací) a vlastní usměr-

německé okupace dokončoval větší práce, avšak podrobnosti z této činnosti neznáme. Po osvobození v roce 1945 činnost geodetického ústavu a výuku v celém rozsahu obnovil.

Během působení na brněnské vysoké škole Alois Tichý rozhojnil své zahraniční styky a publikační výstupy. Podnikl studijní cesty do Rakouska a do Německa (1923–1924), Švýcarska (1924) a do Francie (1929); v cizině navštěvoval hlavně vysoké školy, měřická a fotogrametrická střediska i optické a jemnomechanické závody. Přednášel na mezinárodních kongresech fotogrametrů (Berlín 1926, kde představil triangulaci adamovských lesů; Curych 1930, kde mluvil o hospodárnosti geodetických prací při fotogrametrických měřeních; Paříž 1934, kde vystavil „Fotoletecké zaměření školního statku žabčického“, v Římě na pátém fotogrametrickém kongresu byl zastoupen pojednáním o vlastní metodě určování konstant fotokomory) anebo na druhém sjezdu geografů v Polsku vysvětloval stavbu měřických věží v adamovské lesní triangulaci (1927) či vystoupil před odborníky na dějiny reálných věd na setkání v Praze (1937). Od roku 1907 napsal a vydal kromě několika učebnic pro střední školy také studijní příručky pro školy vysoké, dále potom více než šest desítek vědeckých a odborných příspěvků v rozmanitých sbornících a časopisech (například *Technický obzor*, *Technický přehled samosprávný /Revue technické práce/*, *Zeměměřičský obzor*, *Zeměměřičský věstník* a *Lesnická práce*, *Österreichische Zeitschrift für Vermessungswesen* a *Zeitschrift der behördlich autorisierten Zivil-Geometer in Österreich /Videň/*, *Zeitschrift für Vermessungswesen /Stuttgart/*, *Allgemeine Vermessungs-Nachrichten /Karlsruhe/*, *Internationales Archiv für Photogrammetrie /Baden u Vídně/*). Pojednal kupříkladu o pozemkovém katastru i knihách, o nivelaci a o tachymetrii, o návrzích na zdokonalení geodetických pomůcek, přístrojů a konstrukcí, o stavbě trojbokých měřických věží vlastní konstrukce, o vyrovnání místních triangulací a o pozemní i letecké fotogrametrii. Jindy aktuálními články přispěl do několika zemědělských časopisů a věnoval se geodetickým a fotogrametrickým otázkám. Byl též autorem Plánu města Přerova z roku 1912 vydaného profesorem tamního gymnázia Františkem Bayerem. Později psal hesla z oboru geodézie a fotogrametrie do *Naučného*

nění na poledník nástřešní observatoře brněnské Vysoké školy zemědělské. Napřed vypracoval náletovou dispozici a dal zmíněné lesy fotografovat z výšky tři kilometry a v roce 1927 z výšky jeden a půl kilometru. Pro označování bodů sestrojil nový typ trojbokých měřičských věží pro pozorování úhlů. Tuto činnost popsal v pěti svazcích a podrobně ji teoreticky zdůvodnil. Nakonec se spolupracovníkem doplnil hlavní síť podrobně pro polesí Hády, aby mohli provést polygonizaci a podrobné zaměření hranic. Navrhl a vyzkoušel jednoduché vyhodnocování leteckých snímků rovinných území pantografem a redukčním kružidlem. Dále pak leteckou fotogrametrií zaměřil brněnskou Mniší horu a Školní zemědělský závod v Žabčicích s přilehlým územím.

slovníku lesnického Josefa Konšela (1–2, 1934 a 1940) a do *Technického slovníku naučného* Vladimíra Teysslera a Václava Kotyšky (1927–1949). Byl radou patentního soudu, řádným členem druhého lesnického odboru Československé akademie zemědělské v Praze, Moravské přírodovědecké společnosti, Inženýrské komory moravské v Brně a Mezinárodní fotogrametrické společnosti v Curychu, byl zvolen místopředsedou České fotogrametrické společnosti. K tomu zasedal jako člen státních zkušebních komisí při Zemském úřadě v Brně, a to pro uchazeče o oprávnění civilních techniků a pro učitelství na zemědělských i lesnických školách.

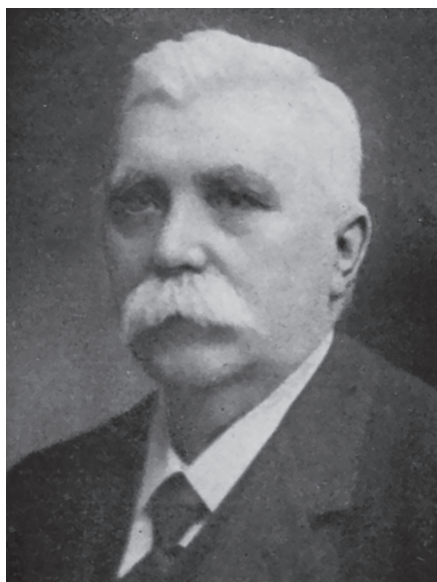
Na podzim 1949 odešel Alois Tichý do výslužby. V přednáškách ze základů nižší geodézie, nižší geodézie i fotogrametrie pokračoval do roku 1952 a podle svých možností vědecky pracoval. Zemřel v Brně dne 30. ledna 1958.⁹⁷

Závěr

Sledovali jsme čínorodý život a práci čtyř vysokoškolsky erudovaných odborníků a učitelů, a to především v době velikého rozmachu zemědělské prvovýroby, oborového průmyslu, obchodu, družstevnictví a výzkumu. Působili převážně

⁹⁷ Srov. o A. Tichém (jeho stav a rodinné poměry neznáme) – výběr: AMENDELU, fond Tichý Alois, Prof. Dr. Ing.; HSN 4, s. 1001 [Ac.]; V. (=VLÁČIL, Bohuš), „Padešatiny prof. Dr. Ing. Al. Tichého“, VČAZ, 1929, roč. 5, s. 671; Ročenka VŠZ 1934/35, Brno 1936, s. 19–20; G. Artner, „Profesor Ing. Dr. techn. Alois Tichý šedesátníkem“, VČAZ, 1939, roč. 15, s. 299–300; K. Matějů, „Prof. Ing. Dr. techn. Alois Tichý šedesátníkem“, Zeměměřičský věstník. Časopis Spolku čs. zeměměřičů, 1939, roč. 27, č. 6, s. 49–51; E. Hrubeš, „Prof. Ing. Dr. techn. Al. Tichý – šedesátníkem“, Lesnická práce, 1939, roč. 18, s. 425–427; „Ing. Dr. Alois Tichý, řádný profesor nižší a vyšší geodesie, pověřený přednáškami z fotogrametrie na Vysoké škole zemědělské v Brně“, in: V. Janoušek, Památník sedmdesátého pátého výročí reálky (státního reálného gymnasia) v Prostějově 1871–1946, Prostějov 1946, s. 99–102 (s neúplným soupisem díla); „Dr. techn. inž. Alois Tichý, profesor geodesie a zasloužilý spolubudovatel lesnické fakulty v Brně“, in: Sborník Vysoké školy zemědělské a lesnické v Brně. Řada C. Spisy fakulty lesnické, Brno 1958, s. 204–209; M. Vyskot (ed.) a kol., 40 let práce Vysoké školy zemědělské a lesnické v Brně. 1919–1959, Praha 1960, průběžně; „Nedožitý devadesátiný prof. Dr. Ing. Aloise Tichého“, Bulletin VŠZ v Brně, 1969, č. 3, s. 428–430; Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně. Akademická obec 1919–1999, Brno 1999, s. 74; M. Matějčík – I. Culek, „Po stopách času, aneb fotoletecké zaměření Školního lesního statku Masarykův les“ (šestistránkový materiál z roku 2002, s neúplným soupisem díla a literatury); J. Rozman, „Alois Tichý“, Zemědělská škola, 2004–5, roč. 67, č. 9, s. 22–23; NGFB, s. 484 (rejstřík); Prof. Ing. Dr. Alois Tichý (https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=14546; k 25. 3. 2020).

v hanácké oblasti a na Brněnsku. Na počátku 20. století odborné školství úspěšně navazovalo na slibně započatý vývoj v šedesátých letech 19. století a dostalo se mu také mezinárodní pozornosti. Jako nepřehlédnutelný šířitel pokroku a všestranný organizátor odvětví zemědělství od osmdesátých let předminulého století se jeví Jan Adamec, ředitel Zemské střední školy hospodářské v Přerově a spolehlivý spolupracovník úzké skupiny agrární buržoazie i českého agrárního kapitálu na Moravě. Sehrál důležitou roli také v tom, že do učitelského sboru instituce, již po dlouhou dobu vedl, přivedl Jana Vaňhu, pozdějšího vynikajícího pracovníka zemědělského výzkumu v Brně, Vratislava Stöhr, experimentátora a docenta na české technice ve stejném zemském hlavním městě, a Aloise Tichého, pozdějšího průkopníka fotogrametrie a pedagoga Vysoké školy zemědělské v Brně. Byli to vzdělaní a velkorysí představení a svým učitelským působením se podíleli na výchově stovek žáků a následovníků. Je tedy s podivem, že dnes už o nich vlastně nevíme. Tato studie může podnítit výzkum, který by přinesl nejen další informace o životě a práci jiných osobností, ale i srovnání vývoje českého a německého středního zemědělského školství na Moravě ve stejném období.⁹⁸

Jan Adamec

Vratislav Stöhr

⁹⁸ Zdroj ilustrací: F. Sekanina, *Album reprezentantů všech oborů veřejného života československého*, Praha 1927, s. 268 (J. Adamec), s. 430 (A. Tichý); *Jubilejní almanach padesátého výročí Vyšší hospodářské školy v Přerově 1875–1925*, Přerov 1925, s. 79 (V. Stöhr); Osobní archiv autora studie (J. Vaňha).

Alois Tichý

Jan Vaňha

Summary

The article deals with the professional career of four significant teachers at the then important Provincial Secondary School of Business in Přerov, where they worked until the early 1920s.

The first oldest of them, the agronomist Jan Adamec (1855–1925), graduated from the business and administration department of the Agricultural University in Vienna. He taught throughout his professional life and he also developed the school in Přerov in various directions while he served as a headmaster there for three decades. In addition, he was behind the appointment of Jan Vaňha, Vratislav Stöhr and Alois Tichý as teachers at this school. Adamec was a specialist in plant production, who turned his attention to experiments with crops and took part in the discussions of crossbreeders cultivators, lectured at the courses for practitioners in agriculture and for teachers and he also cared for his junior colleagues in the academia, he examined future agricultural school teachers and he edited the journal *Hospodář moravský* (The Moravian Businessman, 1885–1898). He also held the positions of the state inspector of lower agricultural schools in Moravia, in the committees of the Czech section of the Agricultural Council for the Margraviate of Moravia and in the central organisational office of Czech business

cooperatives, he was an organiser of societies, agricultural industry (he especially established and led the company producing artificial fertilisers in Přerov) and banking, and he was also a local politician.

The first of his three younger colleagues, Jan Vaňha, also graduated from the renown Viennese school, where he then worked as an assistant for five years and where he also became Privatdozent for the science of plants' cultivation and crossbreeding. From 1891 to 1899, he taught at Přerov agricultural school and he conducted various original experiments in crossbreeding at the local experimental fields. From 1899 to 1911, he successfully continued his career as the director of the Provincial Business Research Institute for the Cultivation of Plants (Zemské hospodářské výzkumné stanice pro pěstování rostlin, later Provincial Agricultural Research Institute – Zemský výzkumný ústav zemědělský) in Brno. He was a modern scientist and an organiser of agricultural research in this country.

Vratislav Stöhr was another teacher from Přerov, active there from 1899 to 1914. He graduated from the business institute in Libverda and the agricultural department in Halle (Saale). At the secondary school in question, he taught plant cultivation and conducted experiments at trial fields, lectured both at the Czech technical university as a paid associate professor and at the professional courses for the public.

Alois Tichý is the last personality mentioned in this paper. He graduated from Realschule, studied civil engineering and took a course for surveyors. From 1906 to 1920, he taught technical and mathematical subjects at the Přerov secondary school. In the interbellum, he learnt modern terrestrial and aerial fotogrammetry, which he introduced and developed in this country especially as forestry fotogrammetry. From 1920 to 1949, he worked at the forestry department of the Agricultural University (Vysoká škola zemědělská) in Brno, namely as a professor of surveying, director of an independent institute, as a dean and rector (1935–1936).

Correspondence:

Gustav Novotný

Historický ústav AV ČR, v.v.i.

Traubova 8, Brno 602 00

RECENZE A ZPRÁVY

Tomáš Korbela, *Čeští architekti a stavitelé v 19. století. Profesní a společenský vzestup*, FHS UK: Praha 2021, 316 s., ISBN 978-80-7571-087-1

Prolínání dějin vědy a techniky, dějin vzdělání a sociálních dějin je velké téma, kterému se stále v naší historiografii nedostává patřičné pozornosti, ačkoli by jeho detailnější zpracování mohlo výrazně posunout naše znalosti o fungování společnosti v novověku. Každý počín v tomto směru je vítaný, tím více počín obsahově tak podařený, jako je práce Tomáše Korbela, absolventa Fakulty humanitních studií UK.

Kniha *Čeští architekti a stavitelé v 19. století. Profesní a společenský vzestup* se komplexně zabývá vyšším technickým vzděláním, ohodnocením práce inženýrů, profesními spolky a jejich periodiky. Po velmi nápaditém Prologu, zmiňujícím „abiturientský sjezd kolegů studijních po čtyřiceti letech“ (studujících s Josefem Hlávkou) z roku 1891, Tomáš Korbela zpracoval vlastní klasifikaci povolání přítomných techniků, a z ní odvíjí příběh jejich profese v celé knize. Velkou pozornost věnuje zejména technickému školství, resp. pražské polytechnice a jejímu srovnání s vídeňským polytechnickým ústavem. Důležitá je i kapitola o zemské stavební správě a právu, kde lze nejlépe vidět, jak stále více společnost počítala se staviteli a inženýry ve stavební praxi i – kvůli jejich erudici – ve správním systému země. Zachycuje značný posun ve vnímání technicky vzdělaných odborníků společností v průběhu dlouhého 19. století. Na počátku byli považováni spíše za řemeslníky, zatímco na konci období zaujímal již významná místa ve veřejném životě, od garantovaných, dobře placených odborných postů ve státní správě až po vysoké politické pozice v rámci země i celé monarchie. Etablovali se i jako soukromí podnikatelé, kteří významným způsobem přispívali k rozvoji ekonomiky státu.

V druhé části kniha přináší medailonky několika významných architektů a stavitelů 19. století (čtyři z pěti uvedených jsou právě abiturienti po čtyřiceti letech z roku 1891). Na začátku této části si bádání trochu usnadňuje, když se věnuje již v literatuře mnohokrát zpracované osobnosti Josefa Hlávky, kterého tu staví jako vrchol úspěchu stavitelského podnikání, vykoupeného osobní tragédií v podobě ochrnutí a desetileté periody fyzické nemohoucnosti, překonané ohromnou vůlí a osobní disciplínou. Ostatní s ním vlastně porovnává. Na čtyřech příkladech tu přináší opravdu nové, podnětné příběhy – Josef Korel, Adolf Siegmund nebo Karel Schlimp – z českého i německého zemského jazykového prostředí.

Text se nevyhnul nepřesnostem. Na s. 36 mluví k roku 1787 o Karlově univerzitě, ačkoli oficiálně to tehdy byla Karlo-Ferdinandova univerzita. Na s. 69 se dočteme, že „... V důsledku vzniku příbramské akademie odešli r. 1849 z pražské polytechniky Doppler a Kořistka...“ Ve skutečnosti Christian Doppler, působící v Praze od roku 1835, byl povolán do Banské Štiavnice již o dva roky dříve, než

kolega Korbel píše, tedy již v roce 1847. Od podzimu 1848 přednášel již ve Vídni. Karel Kořistka byl profesorem štiavnické akademie od jara 1848 a roku 1851 přešel na pražskou polytechniku. Když autor zmiňuje na s. 158, že Josef Hlávka studoval na „latinském“ gymnáziu v Klatovech, míní tím nepochybně klasické gymnázium, připravující ke studiu na univerzitě, ne reálné gymnázium, která již tehdy též existovala a primárně připravovala ke studiu na polytechnice, popř. přímo k práci středních technických kádřů. Jiné písmenko najdeme na s. 186 v poznámce 559: místo „Katalog den Studierendenden...“ má být „Katalog der Studierendenden...“.

Kniha je vystavěna na studiu literatury a pramenů. Zejména prameny jsou za koncem celého textu bohužel uváděny poněkud přeházeným způsobem: „Dobové práce“, kam zařazuje i různé příručky a přehledné práce, vydané v době, o níž pojednává jeho text. Následují „Archivní prameny“, tj. abecedně archivy, z jejichž fondů čerpá, každý fond tu má samostatnou řádku, ačkoli běžně se uvádí název archivu a poté se vyjmenují fondy, které byly ze jmenovaného archivu využity. Dále jsou pod samostatnou hlavičkou uvedeny „Matriky“. To nejsou archivní fondy? Samostatný oddíl pak tvoří „Řády a vyhlášky“, které by patřily spíše mezi „Dobové práce“, když už vybírá z uvedených možností. Podobně „Periodika“ jako poslední oddíl „Pramenů“.

Sekundární literatura je bohatá, obsahuje česky i německy psané knihy. „Články v odborných časopisech“ tvoří samostatný oddíl – proč? A těch tu naopak proti očekávání vzhledem k rozsahu tématu není uvedeno mnoho. „Biografické slovníky a encyklopedie“ by patřily spíše na úvod seznamu literatury než na jeho závěr. A uvedené závěrečné „Internetové zdroje“ nemusí mít v této části datum zhlédnutí, to stačí v poznámkách pod čarou na příslušné stránce textu knihy. Co kdyby do něj autor nahlédl vícekrát v různých dnech pro různou informaci? Které datum je tu zmíněno?

Nekomfortnost při čtení textu představuje nezarovnání sloupců, pravděpodobně způsobené liknavou technickou redakcí.

Přes kritické připomínky, týkající se spíše formy zpracování Korbelovy knihy, je třeba ji velmi pozitivně přivítat. Nový pohled na tematiku, zajímavě kladené otázky a komplexní přístup k tématu ji zařadí mezi tituly, k nimž se budou badatelé obracet o radu a relevantní informace.

MILADA SEKYRKOVÁ

Zdeňka Jastrzemska – Dagmar Pichová – Jan Zouhar:¹ *Jen mít dosti sil! Ženy v dějinách české filozofie a vědy*, Host: Brno 2020

Jak mohou být ženy opět zařazeny do dějin české filosofie? To je jedna z klíčových otázek, již si kladou autorky a autor recenzované monografie, která, jak napovídá podtitul knihy, se věnuje dosud jen velmi málo probádanému tématu: zkoumání myšlení českých žen, jež se podílely na vědění a vstupovaly do dobových diskusí z různých pozic a směrů v dějinách české filosofie a vědy. Autorský kolektiv svůj výzkum posunul dál, a kromě jednotlivých osudů, myšlenek a názorů vybraných žen zasadil téma do českého i evropského kontextu. Publikace tedy představuje „první pokus o doplnění chybějících kapitol v dějinách české filosofie a vědy“.² Obecnější přehled českých vzdělaných žen zatím v akademické obci chyběl, proto je kniha důležitým prvním krokem k dalším a snad podrobnějším úvahám.

Metodologicky se autor a autorky rozhodli pracovat po vzoru badatelů obdobných současných publikací v historiografii vědy. To je i důvod, proč, ačkoli při vytyčení předmětu bádání zdůrazňují obor filosofie, zahrnuli do svých úvah i přesahy do vědecké oblasti. Tento přístup jim umožnil téma rozšířit a zároveň kontextualizovat, což je vzhledem k mnoha rovinám, jež lze v této souvislosti zkoumat, více než vítané. Oblast dále vymezili stanovením zkoumaného období, které sahá obecněji již do poloviny 18. století a končí přibližně roku 1989. Geograficky téma vytyčili hranicemi dnešní České republiky s přesahy do zahraničí v případě žen, které emigrovaly či z různých důvodů působily určitou část života mimo Česko.

Knihy je rozdělena do tří kapitol, přičemž první dvě analyzují širší historické souvislosti a nastiňují sociologickou problematiku zapojení žen do filosoficko-vědeckých struktur. Třetí kapitola přináší vybrané původní texty tří autorek, které mohou poskytnout alespoň částečný vhled do filosofických zájmů žen, například skrze úryvky korespondence.

První kapitola, „Nástin“ má velmi široký záběr a je koncipována jako chronologický přehled intelektuálních snah žen od dob Kosmovy kroniky. V krátkosti ji lze označit jako popis cesty žen ke vzdělání a profesní (i osobní) emancipaci.

¹ Z dalších příspěvků autorů k tomuto tématu lze čerpat například z: J. Zouhar, „Albína Dratková o ženské duši“, *Studia philosophica* 64, 2017, č. 2, s. 51–62; J. Zouhar, „Tři setkání s Jiřinou Popelovou“, *Studia philosophica* 65, 2018, č. 1–2, s. 29–35; Z. Jastrzemska, „Disertační práce žen na univerzitě v Brně do roku 1939“, *Pro-Fil* 20, 2019, č. 1, s. 71–83.

² Z. Jastrzemska – D. Pichová – J. Zouhar, *Jen mít dosti sil! Ženy v dějinách české filozofie a vědy*, Host: Brno, 2020, s. 21.

Podává stručný obraz toho, jak se ambice žen postupně rozšiřovaly do překladatelských činností, budování soukromých knihoven, pedagogických úvah až po písemné dokumenty, zakládání vzdělávacích spolků a institucí a vydávání vlastních publikací, a to napříč kolektivy a komunitami. Celkem rozsáhle kapitola pojednává o zájmu žen v kontextu nových společensko-politických událostí, souvisejících s formováním novodobého českého národa a o vzniku prvních ženských spolků a časopisů. Kapitola nastiňuje osudy žen přibližně až do roku 1989 a uvádí okruhy vědeckých pozic v rámci akademických institucí, v nichž se ženy mohly uplatnit po roce 1945. Z oblasti humanitních věd jsou v kapitole zmíněny významné odbornice, jako například první česká profesorka Milada Paulová, filosofka Jiřina Popelová nebo komenioložka Dagmar Čapková. Čtenář zde ovšem najde velké množství dalších jmen různě známých či méně známých žen z rozličných oborů – první profesorka na českých technických univerzitách Julie Hamáčková, lékařka Bohunka Blehová, která se zasloužila o zavedení prvního novorozeneckého screeningu v Československu, zakladatelka české moderní numismatiky Emanuela Nohejlová-Prátová, první profesorka experimentální fyziky Adéla Kochanovská-Němejcová, programátorka Zdena Rábová a mnoho dalších.

Další kapitolu „Sondy“ tvoří krom podstatné úvodní části o *Encyklopedii dam* také konkrétní příběhy vzdělaných žen. Zouhar, Pichová a Jastrzemska na stránkách své knihy jmenují více než tři desítky žen a alespoň krátce se jim věnují.

Albíně Dratvové, Anně Pammrové a Boženě Komárkové jsou věnovány samostatné podkapitoly.³ Výběr těchto filosofek pro samostatné podkapitoly je logickým krokem – každá z nich aktivně působila v jiné době (Pammrová na přelomu 19. a 20. století, Dratvová od 20. let a Komárková přibližně od 40. let 20. století). Těžiště jejich zájmu také byla v odlišných oblastech, což autoři jednotlivých podkapitol reflektují – Dagmar Pichová zdůraznila Dratvové zájem o eticko-psychologické myšlenky a postavení žen a Jan Zouhar vyzdvihl environmentální linku filosofie Anny Pammrové a pojetí humanity a lidských práv u Boženy Komárkové. Dagmar Pichová, autorka podkapitoly Smutek Albíny Dratvové soustředí pozornost na eticky zaměřené myšlenky a publikace první docentky přírodních věd. Dratvová zastávala tradiční esencialistické pojetí žen, o jehož změnu se nesnažila žádným radikálním způsobem. Své úsilí totiž soustředila do akademické oblasti. Díky obrovské pracovitosti se jí podařilo stát se první uznávanou odbornicí v oblasti filosofie přírodních věd a proniknout tak do té doby mužského akademického prostředí Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Pichová ponechává stranou Dratvové práce z oblasti logiky, matematiky

³ Výběr těchto tří filosofek autoři zdůvodňují vlastními osobními zájmy a potřebou vyzdvihnout myšlenky důležité i v současnosti.

a fyziky a značnou pozornost věnuje publikacím *Smutek vzdělců*, *Duše dnešní ženy* a *Etika tvůrčí práce*. I tento krok je odůvodnitelný vzhledem k tomu, že právě díky úvahám o postavení žen ve společnosti či o výchově dětí a dalším eticko-pedagogickým myšlenkám se Dratvová ve 40. letech minulého století stala oblíbenou veřejnou intelektuálkou.

Jan Zouhar následně představuje Annu Pammrovou jako básnířku a filosofku se silným vztahem k přírodě a kritickým pojetím církevního náboženství. Alespoň částečnou reflexi přináší úryvky z její dlouholeté korespondence s básníkem Otokarem Březinou. Skrze Pammrové básnickou tvorbu vyzdvihuje Zouhar její názory na vzdělání a ukazuje ji jako předchůdkyni dnešního environmentalismu.

Na problematiku lidských práv z hlediska filosofie v náboženském pojetí Boženy Komárkové se zaměřil Zouhar ve třetí podkapitole. Ukázal její východiska v anglosaské filosofii (Mill, Spencer) a jejich odraz v kontinentální filosofii, který Komárková spatřovala u Hegela (jeho filosofie popřela vše, co představuje Deklarace lidských práv), Comta (kritika liberální společnosti a jejích principů) a Marxe (Deklarace lidských práv pro něj představovala porušení sociálnosti a důraz na individualitu proti obecnosti).

Původní texty se nachází v závěrečné kapitole „Prameny“. Výběr korespondence⁴ Dratvové s filosofem, psychologem a pedagogem Robertem Konečným z let 1948–1953 poskytuje vhled do pro českou inteligenci náročného období restrikcí a útlaku ze strany komunistického aparátu. Dratvová působila na Karlově univerzitě až do roku 1966, ale jen velmi omezeně a pouze několik hodin týdně. Dopisy, které adresovala Robertu Konečnému, pracujícímu od 50. let na psychiatrické klinice v Brně, vypovídají o tehdejší atmosféře v akademické obci a čtenář díky nim získá představu o tom, jak byla postupně vytlačována nemarxistická inteligence z univerzit. Kapitola je uzavřena dvěma ukázkami z disertačních prací, a to Emilie Veselé (disertační práce: Pojem apercpece u Herbarta a Wundta, buď vyložen, srovnán a posouzen, 1905) a Marie Hurdové (disertační práce: Josef Durdík, dějepisec filosofie, 1939).

Skrze konkrétní příběhy může čtenář nahlédnout do dějin české filosofie napříč dvěma světovými válkami, komunismem a na pozadí toho se odehrávajícími dalšími významnými společenskými změnami, jako byl boj o rovnoprávnost žen, jejich vstup na univerzity, do akademické obce a politiky a do obecnějších dobových diskusí. Celou knihou se prolíná téma chápání žen coby sebe samých, konfrontace s tradičními ženskými ideály, obtížná cesta ke vzdělání a k vlastní samostatné tvorbě.

⁴ Dopisy Dratvové Konečnému jsou uloženy v archivu Masarykovy univerzity v Brně. Ostatní korespondence se nachází v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd ČR.

Množství literatury (odborné i populární), která se věnuje specificky tématu dějin českých žen, vzdělaných v oborech filosofie a vědy, je skromné. Jmenovat lze například *Cesty k samostatnosti*, *Píšící Minervy* či *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*. I o tato díla se autorky a autor monografie opírají a doplňují je dalšími zdroji týkajícími se rozmanitých konkrétních okruhů a vybraných vzdělaných žen. Přínos knihy je tak nesporný, a to nejen pro odbornou společnost. Některé vzdělané ženy se staly dílčími tématy jiných odborných publikací, stejně tak je to s určitými fenomény, jako například ženskou spolkovou činností na našem území nebo počátky dívčího vzdělávání a také samotným tématem emancipace. Přínos recenzovaného titulu proto spatřuji v tom, že tyto poměrně dobře známé skutečnosti byly doplněny řadou *nových* jmen a *zapomenutých* osudů, které byly v knize propojeny do souvislého celku.

Jedním z velkých přínosů knihy je potenciál daného tématu pro další zkoumání. I z tohoto důvodu autoři na závěr knihy připojili vybrané primární texty českých filosofek a vědkyň. Necelých 300 stran textu poskytuje prostor pro nástin problematiky a představení určitých konceptů a příběhů, které se autorskému kolektivu podařilo udržet kompaktní, a to i navzdory tomu, že každý z nich psal dílčí části, a především s ohledem na potenciální značnou šíři tématu.

Na závěr lze shrnout, že autorkám a autorovi recenzované publikace se podařilo vytvořit komplexní, i když stručný obraz dějin českého ženského myšlení zahrnující historický kontext, a podávají tak alespoň základní přehled osobností, jež přispěly k utváření vzdělané společnosti.

PAVLÍNA TOMÁŠOVÁ

DVT Dějiny věd a techniky **History of Sciences and Technology**

ročník / volume LVI – 2023

číslo / number 1–2

Vedoucí redaktor

Editor-in-chief

Tomáš Hermann (UK, Praha; ÚSD AV ČR)

Výkonná redakce

Executive editors

Petr Hampl (UK, Praha), Lucie Strnadová (UK, Praha)

Jazyková redaktorka

Language editor

Dagmar Magincová

Redakční rada

Editorial board

Martin Dinges (Stuttgart, BRD), Helena Durnová (MU, Brno), Petr Hadrava (AV ČR, Praha), Ivan Jakubec (UK, Praha), Milena Josefovičová (AV ČR, Praha), Vladimír Karpenko (UK, Praha), Stanislav Komárek (UK, Praha), Ladislav Kvasz (UK, Praha), Christoph Meinel (Regensburg, BRD), Milada Sekyrková (UK, Praha), Jan Surman (Uni-Erfurt, BRD), Petr Svobodný (UK, Praha), Michal Šimůnek (AV ČR, Praha), Martin Šolc (UK, Praha), Zdeněk Tempír (Praha)

Adresa redakce

Editorial address:

Viničná 7, 128 00 Praha 2, [+420]606607341
dvt.redakce@gmail.com

DTP

Nakladatelství Pavel Mervart

Tisk / Print

H.R.G. spol. s r. o., Litomyšl

Distribuce

Informace o předplatném (CZ, SK) podá a objednávky přijímá redakce. Rozesílá DUPRESS.

Please send all foreign orders to: MYRIS TRADE Ltd., P. O. Box 2, V Štíhlách 1311/3, 142 00 Prague 4, Czech Republic, e-mail: myris@myris.cz

Adresa Společnosti pro dějiny věd a techniky

Address of the Society for the History of Sciences and Technology (Prague)

Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK,

U Nemocnice 4, 121 08 Praha 2

[+420] 224965621, milada.sekyrkova@ruk.cuni.cz

Bližší informace o časopisu a SDVT / More information on the journal and Society

Web

<https://dvt-journal.cz>

© Společnost pro dějiny věd a techniky, Praha 2023

ISSN 0300-4414 (print)

ISSN 2788-3485 (online)

Časopis vychází s finanční podporou Akademie věd České republiky

Toto číslo podpořila Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v rámci programu Cooperatio v oboru dějiny a filosofie vědy.

DVT Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

ročník / volume LVI – 2023

číslo / number 1–2

DĚJINY VĚD A TECHNIKY jsou vědecký recenzovaný časopis zaměřený na dějiny přírodních a exaktních věd, techniky a věd příbuzných. Časopis byl založen v roce 1968, vychází čtvrtletně, vydává ho Společnost pro dějiny věd a techniky (založena 1965) s podporou Akademie věd České republiky. Jedná se o hlavní časopis ve svém oboru v České republice. Časopis přijímá příspěvky v češtině nebo v angličtině. *Dějiny věd a techniky* jsou pravidelně indexovány ve významných mezinárodních vědeckých databázích: ERIH PLUS, CEJSH, EBSCO, atd.

Časopis publikuje články uvedeného zaměření zejména v českém a středoevropském kontextu, nemusí se však omezovat pouze na něj. Vítána jsou také témata o aplikacích těchto věd (dějiny medicíny, architektury, umění, institucí, vztah vědy a společnosti, vědní politika atd.), případně jejich přesazích ke společenským a humanitním vědám, resp. statě o jednotlivých disciplínách v rámci teorie, filosofie a sociologie vědy, obecných, kulturních a intelektuálních dějin, dějin vzdělanosti, dějin idejí apod. Časopis uveřejňuje nejnovější výsledky původního výzkumu v podobě článků, zařazuje i drobnější materiálová sdělení, odborné diskusní či esejistické příspěvky, komentované dokumenty, bibliografie či interview. Časopis přijímá recenze publikovaných domácích i zahraničních prací a další stručné zprávy o publikacích, výzkumu, popularizaci, vědeckém dění a dalších aktivitách v oborech dějin věd a techniky.

HISTORY OF SCIENCES AND TECHNOLOGY is a peer-reviewed scientific journal focused on the history of natural and exact sciences, technology, and related sciences. The journal was founded in 1968, appears quarterly, and is published by the Society for the History of Sciences and Technology (Prague, founded 1965) with support of the Czech Academy of Sciences. It is the main journal in this area in the Czech Republic. The journal accepts contributions in Czech and in English. The journal is regularly indexed in important scientific databases, such as ERIH PLUS, CEJSH, or EBSCO.

The journal publishes mainly original articles of the above-mentioned focus especially – but not exclusively – in Czech and Central European context. It also welcomes contributions on applications of these sciences (for instance on the history of medicine, architecture, arts, institutions, relations between science and society, and others), eventually their overlap in the direction of social sciences and humanities. Considered are also submissions on particular disciplines belonging to the theory, philosophy, and sociology of science, general, cultural, and intellectual history, history of education, history of ideas, etc. The journal publishes results of original research in the form of *articles*, but includes also shorter factual *communications*, specialised contributions to *discussion* or *essays*, commented *documents*, *bibliographies*, or *interviews*. It allocates space to *reviews* of recent relevant domestic and international publications and other short *reports* on publications, research, popularisation, scientific events, and other developments in the history of sciences and technology.

